

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่พูดดูงานในชุมชนโรงเรียนชนบท

พระมหากษัตริย์ ธีรจิตโต (วิชาบังคับ)

๗

294.301

29A5741913

ม151ก

2550

Title: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่พูดดูงานในชุมชนโรงเรียนชนบท.2

ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาสารคาม วิทยาเขต

วิทยาลัยเทคโนโลยีและสหวิทยาการ
สาขาวิชาเทคโนโลยีสารสนเทศ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
พฤษภาคม ๒๕๕๐

การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธอุทยานในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระมหามন্ত্রী ธีรจิตโต (วิชัยวงษ์)

		๑
	29A5741913	294.301
		ม151ก
		2550
Title: การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธอุทยานในพุทธปรัชญาเถรวาท.2		
ต้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย		

294.301

ม 151ก ค.2

23 มิ.ย. 57

เลขทะเบียน	5741913
เลขเรียกหนังสือ	294.301 ม 151ก ค.2
วันที่	23 มิ.ย. 57

๑๘๘๕

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของมหาวิทยาลัย

ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่น ไม่สมควร

ไปรคนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอบคุณ

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE BUDDHA UDĀNA
IN THERAVĀDA BUDDHIST PHILOSOPHY**

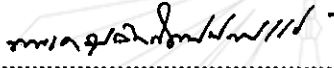
PHRAMAHA MONTRI THIRAJITTO (WICHAIWONG)

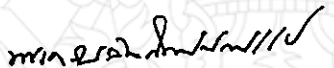
**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHIST AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E.2550 [2007]**

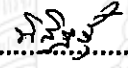
หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธอุทยานในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา : พระมหามนตรี ธิรจิตโต (วิชัยวงศ์)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : ดร.พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ศ. เกียรติคุณ แสง จันทรงาม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์นี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

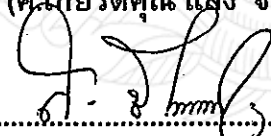

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ดร.พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ศ.เกียรติคุณ แสง จันทรงาม)

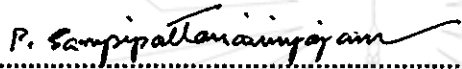

..... กรรมการ
(ผศ. พิเศษ ดร. สุกิจ ชัยมุสิก)

..... กรรมการ
(พระครูปลัด จิตติชัย จิตติชโย)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : An Analytical Study of the Buddha Udāna
in Theravāda Buddhist Philosophy
Student's Name : Phramaha Montri Thirajitto (Wichaiwong)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Dr. Phisit Kotsupho
Co-Advisor : Prof. Emeritus. Saeng Chandr-ngarm

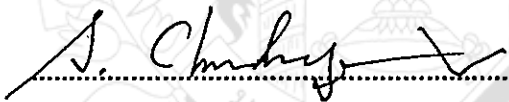
Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

..... Dean of Graduate School
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

Thesis Committee

..... Chairman
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

..... Advisor
(Dr. Phisit Kotsupho)

..... Co-Advisor
(Prof. Emeritus. Saeng Chandr-ngarm)

..... Member
(Asst. Prof. Emeritus. Dr. Sukit Chaimusik)

..... Member
(Phrakhrupalad Jittichai Jittichayo)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธอุทยานในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	: พระมหามนตรี ธิรจิตโต (วิชัยวงษ์)
สาขาวิชา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: ดร.พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: ศ. เกียรติคุณ แสง จันทรงาม
ปีการศึกษา	: ๒๕๕๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอุทยานในพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาพุทธอุทยานในพุทธศาสนาเถรวาทและเพื่อวิเคราะห์พุทธอุทยานในพุทธศาสนาเถรวาท

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพได้ข้อมูลจากพระไตรปิฎก หนังสือต่างๆและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาริวิจัยพบว่า พุทธอุทยานหมายถึง การอุทยานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพราะเหตุแห่งการตีพระทัย สังเวชพระทัย, จากการศึกษาลักษณะแห่งพุทธอุทยานพบว่า พระพุทธองค์ทรงเลือกใช้เหมาะสมกับบุคคล รวมถึงเทคนิคต่างๆ เช่น ทรงตรวจดูสัตว์โลก ดูบุรพกรรมและอดีตชาติ ทรงทราบด้วยอนาคตังสญาณ ทรงพิจารณาภูมิหลัง ทรงทราบด้วยทิพยจักขุ ทรงใช้การสังเกตุ การสนทนาถามตอบ การทูลของพระภิกษุทั้งหลาย การออกเยี่ยมบุคคล

จุดมุ่งหมายของพุทธอุทยาน เพื่อแก้ไขปัญหา เพื่อป้องกันปัญหา เพื่อส่งเสริมพัฒนาบุคคล เพื่อช่วยให้บุคคลเห็นคุณค่าของการหมดสิ้นปัญหาคือพระนิพพาน

ผลของพุทธอุทยานได้ส่งผลให้เกิดด้านการศึกษา ผลด้านอาชีพ ผลด้านตัวเองและสังคม ผลเพื่อไปสู่สุคติภูมิและการหมดสิ้นทุกข์อันเป็นประโยชน์สูงสุด

การประยุกต์ใช้พุทธอุทยานต้องคำนึงถึงความแตกต่างของบุคคลทั้งทางร่างกาย อารมณ์สติปัญญา ทั้งนี้ต้องไม่เลือกชนชั้นวรรณะ เชื้อชาติ อาชีพ ฯลฯ โดยที่สุดต้องคำนึงถึงคุณค่าของบุคคลว่าสามารถพัฒนาได้ตามความรู้ความสามารถและการใส่ใจที่จะฝึกฝนเรียนรู้

Thesis Title : **An Analytical Study of the Buddha Udāna In Theravāda Buddhist Philosophy**
Student's Name : **Phramaha Montri Thirajitto (Wichaiwong)**
Department : **Buddhism and Philosophy**
Advisor : **Dr. Phisit Kotsupho**
Co-Advisor : **Prof. Emeritus. Saeng Chandr-ngarm**
Academic Year : **B.E. 2550 (2007)**

ABSTRACT

The objectives of this thesis were to study Udāna in Theravada Buddhism, to study and analyze the Buddha's Udāna or Exclamatory Utterances in Theravada Buddhism. It was a qualitative research drawing data from the Tripitaka, books and research reports.

The research results shown that the Buddha's Udāna means the utterances of the Omniscient Buddha due to His gladness and compassion. According to the study of characteristics of the Buddha's Udāna, it was found that the Buddha was very selective about applying the Udāna to individual persons, including different techniques used, such as investigating living beings in the world and their previous deeds and previous lives and then knowing through His Insight of the Future (Anāgatamsañāṇa); investigating their backgrounds and then knowing through the divine eye, basing on observation, dialogue, monks' answer and visit to a particular person.

The purpose of the Buddha's Udāna was aimed to solve problems, to prevent problems, to spiritually develop mankind, and to help people perceive the value of an absolute eradication of the problem, that is, Nibbāna.

The Buddha's Udāna resulted in educational advantage, occupational advantage, personal and social advantages, going-to-blissful-states-of-existence advantage, and cessation of suffering that was deemed as an ultimate goal.

An application of the Buddha's Udāna to people had to be carefully made, focusing on their physical, emotional and intellectual differences, regardless of their social stratification, nationality, occupation and so forth. Lastly, one had to think of human potentials that they were apt to develop according to individual capability and ambition to learn.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จาก อาจารย์ ดร.พิสิฐฐ์ โคตรสุโพธิ์ ในฐานะที่เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาได้ให้ความกรุณาแนะนำ ชี้แนะแนวทาง และช่วยตรวจมาตั้งแต่เบื้องต้นจนสำเร็จลงได้อย่างสมบูรณ์ ขอเจริญพรขอบคุณศาสตราจารย์เกียรติคุณ แสง จันทร์งาม ที่ปรึกษาร่วมได้ช่วยเมตตาอนุเคราะห์ช่วยตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้สำเร็จ และสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น เจริญพรขอบคุณ รศ.สมหมาย เปรมจิตต์และอาจารย์อรภัค รัฐผไทที่ได้เขียน บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ขอขอบพระคุณท่านพระอาจารย์ดร.ชยสร สมบุญโญ พระปลัดบุญธรรม บุญธรรมโม พระมหาวิเศษ ปญญาวิโร พระมหาวิรัชศักดิ์ สุรเมธีและพระครูปลัดจิตติชัย จิตติชโย ผู้ช่วยศาสตราจารย์อัครชัย ชัยแสง พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ ดร. สุกิจ ชัยมุสิกและอาจารย์ที่ไม่ได้กล่าวนามในที่นี้ทุก ๆ ท่าน ที่ได้ช่วยผลักดันในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณพระครูโสภณเจติยาภิบาล พระอาจารย์ชุมพล อภิพลโธ พระมหาปุณณั สมบัติ ปภากรโธ พระอาจารย์สัญญาชัย ทิพย์โอสถและ พระสิทธิโชค สิทธิบุญโญ ที่ได้เมตตา อนุเคราะห์ให้คำปรึกษาและแนะนำในเบื้องต้น ชี้แนะแนวทางในการทำวิจัยให้สำเร็จและสมบูรณ์ขึ้น และขอกราบขอบพระคุณอย่างสูง พระพุทธพจนวราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดเจติยंहलग วรวิหาร ที่ได้ เมตตาอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อสถานที่ในการศึกษา

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่าน จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขต ล้านนา ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้ทำวิจัยมาตั้งแต่เบื้องต้น ตลอดทั้งอาจารย์ทุก ๆ ท่านที่ไม่ได้กล่าวนามในที่นี้ ขอขอบคุณเพื่อน ๆ นักศึกษาปริญญาโทรุ่นที่ ๒ สาขาวิชาพุทธศาสน์ ศึกษาและพุทธศาสนาและปรัชญาทุกท่าน และผู้มีอุปการคุณทุกท่าน เจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และห้องสมุดทุก ๆ แห่งที่เอื้อเฟื้อในการค้นคว้า และขอขอบพระคุณพระธรรมวิทยากรทุก ๆ ท่านที่ได้เมตตาช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลแก่ผู้วิจัยครั้งนี้

คุณความดีอันใดที่เกิดจากการวิจัยครั้งนี้ ขอโน้มบูนุชาคุณพระพุทธ คุณพระธรรม และ คุณพระสงฆ์ เพื่อระลึกถึงคำสอนของพระบรมศาสดา และขอโน้มบูนุชาคุณบิดา มารดา ที่ให้ชีวิตให้ลมหายใจแก่ผู้วิจัย ขอโน้มบูนุชาคุณครูบาอาจารย์ทั้งหลาย ตลอดถึงทุก ๆ ท่าน ที่ได้ อุปการคุณแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

พระมหามนตรี ธีรจิตโต (วิชัยวงษ์)

สารบัญญัตย่อ

พระไตรปิฎกและอรรถกถาที่ใช้คือ ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ มีทั้งหมดจำนวน ๙๑ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม
พระวินัยปิฎก	
วิ.มหา.	วินัยปิฎก มหาวิภังค
วิ.ม.	วินัยปิฎก มหาวกค
พระสุตตันตปิฎก	
ที.ม.	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวกค
ม.มู.	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณฺหาสก
ม.ม.	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณฺหาสก
ม.อุ.	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณฺหาสก
สํ.ข.	สุตตันตปิฎก สงฺยุตฺตนิกาย ขนฺธาวารวคค
สํ.ส.	สุตตันตปิฎก สงฺยุตฺตนิกาย สคฺคาถววรรค
สํ.นิ.	สุตตันตปิฎก สงฺยุตฺตนิกาย นินทานวคค
สํ.ม.	สุตตันตปิฎก สงฺยุตฺตนิกาย มหาวารวคค
สํ.สพฺพ.	สุตตันตปิฎก สงฺยุตฺตนิกาย สพฺพายนวคค
อง.เอก.	สุตตันตปิฎก องคฺคตฺตรนิกาย เอกนินฺปาต
อง.ทุก.	สุตตันตปิฎก องคฺคตฺตรนิกาย ทุกนินฺปาต
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก องคฺคตฺตรนิกาย ติกนินฺปาต
อง.จตุกฺก.	สุตตันตปิฎก องคฺคตฺตรนิกาย จตุกฺกนินฺปาต
อง.ปณฺจก.	สุตตันตปิฎก องคฺคตฺตรนิกาย ปณฺจกนินฺปาต
อง.ฉกฺก.	สุตตันตปิฎก องคฺคตฺตรนิกาย ฉกฺกนินฺปาต
อง.สตฺตก.	สุตตันตปิฎก องคฺคตฺตรนิกาย สตฺตกนินฺปาต
อง.อฏฺฐก.	สุตตันตปิฎก องคฺคตฺตรนิกาย อฏฺฐกนินฺปาต
อง.นวก.	สุตตันตปิฎก องคฺคตฺตรนิกาย นวกนินฺปาต
ขุ.ขุ.	สุตตันตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ
ขุ.จู.	สุตตันตปิฎก ขุทฺทกนิกาย จูฬนินฺทุเทส
ขุ.ชา.	สุตตันตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ชาตค

คำย่อ

ขุ.เถร.

ขุ.ธ.

ขุ.ปฎิ.

ขุ.อป.

คำเต็ม

สุตตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา

สุตตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปท

สุตตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสมภิทามคฺค

สุตตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน

พระอภิธรรมปิฎก

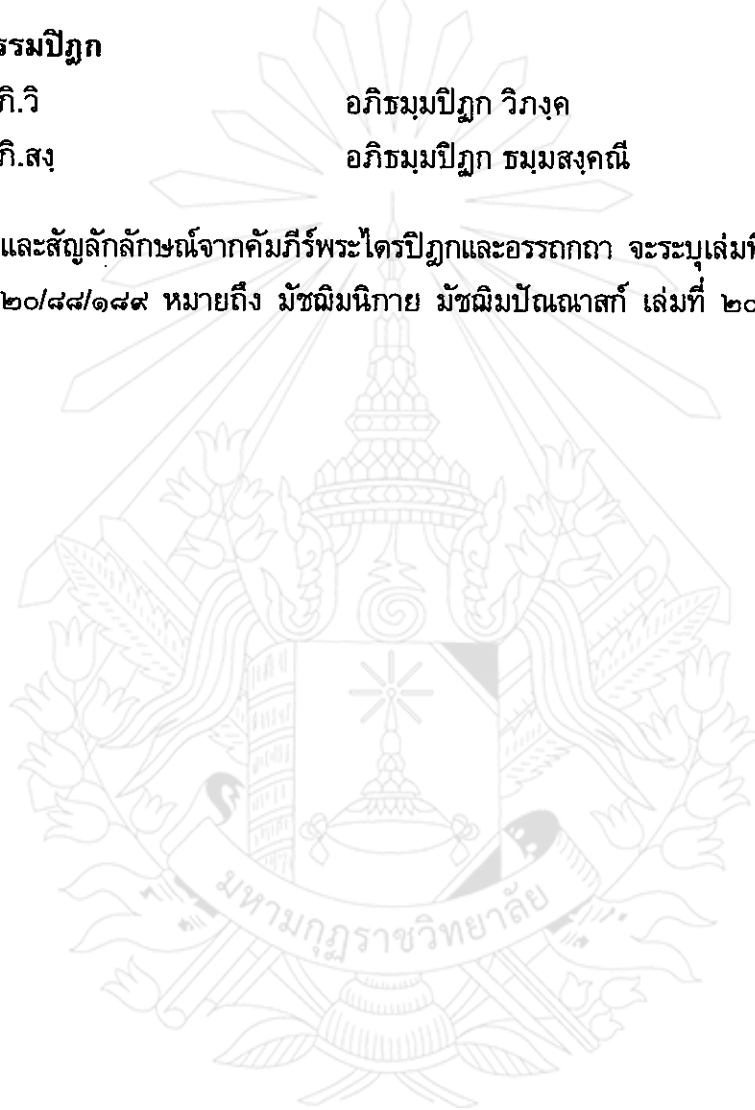
อภิ.วิ

อภิ.สง

อภิธมมปิฎก วิภงฺค

อภิธมมปิฎก ธมฺมสงฺคณี

อักษรย่อ และสัญลักษณ์จากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา จะระบุเล่มที่ / ข้อที่ /
 หน้าที่ / เช่น ม.ม. ๒๐/๘๘/๑๘๘ หมายถึง มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัดถนาสกั เล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๘๘
 หน้าที่ ๑๘๘ เป็นต้น

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญคำย่อ	ง
สารบัญ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๗
บทที่ ๒ อุทานในพระไตรปิฎก	๙
๒.๑ อุทานของคฤหัสถ์	๙
๒.๑.๑ ยสกุลบุตรอุทาน	๙
๒.๑.๒ นางธัญชาณีพราหมณ์อุทาน	๑๐
๒.๑.๓ พระเจ้าปเสนทิโกศลอุทาน	๑๑
๒.๑.๔ พระเจ้าอชาตศัตรูอุทาน	๑๒
๒.๒ อุทานของพระเถระ	๑๓
๒.๒.๑ พระจูฬปันถกอุทาน	๑๓
๒.๒.๒ พระภัททิยะอุทาน	๑๔
๒.๒.๓ พระองคุลิมาลอุทาน	๑๕
๒.๓ อุทานของเทวดา	๒๒
๒.๓.๑ ท้าวสักกะอุทาน	๒๑

๒.๓.๒ พวงเทวดาสตุลลปกายิกาอุทาน	๒๒
๒.๔ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๒๖

บทที่ ๓ พุทธอุทาน ๒๗

๓.๑ ความหมายของพุทธอุทาน	๒๗
๓.๑.๑ อุทานโพธิวรรคที่ ๑ มี ๑๐ สุตระ	๒๗
๓.๑.๒ อุทานมัจฉลีนวรรคที่ ๒ มี ๑๐ สุตระ	๒๗
๓.๑.๓ อุทานนันทวรรคที่ ๓ มี ๑๐ สุตระ	๒๘
๓.๑.๔ อุทานเมฆิยวรรคที่ ๔ มี ๑๐ สุตระ	๒๘
๓.๑.๕ อุทานโสณเถรวรรคที่ ๕ มี ๑๐ สุตระ	๒๘
๓.๑.๖ อุทานชัจฉนวรรคที่ ๖ มี ๑๐ สุตระ	๒๙
๓.๑.๗ อุทานจุฬวรรคที่ ๑ มี ๑๐ สุตระ	๒๙
๓.๑.๘ อุทานปาฏลิกามิยวรรค มี ๑๐ สุตระ	๓๐
๓.๒ จัดกลุ่มพุทธอุทาน	๓๐
๓.๒.๑ อุทานเกี่ยวกับนิพพาน	๓๐
๓.๒.๒ อุทานเกี่ยวกับความสุข	๓๑
๓.๒.๓ อุทานเกี่ยวกับความทุกข์	๓๔
๓.๒.๔ อุทานเกี่ยวกับกรรม	๓๙
๓.๒.๕ อุทานที่มุ่งสอนพระโดยตรง	๔๑
๓.๒.๖ อุทานเกี่ยวกับเรื่องทิวถุติ ความเห็น	๕๐
๓.๒.๗ อุทานเกี่ยวกับกาม	๕๕
๓.๓ พุทธปรัชญาที่ปรากฏในพุทธอุทาน	๕๖
๓.๓.๑ ชีวิตคืออะไร	๕๖
๓.๓.๒ ชีวิตเป็นอย่างไร	๖๒
๓.๓.๓ ชีวิตเป็นไปอย่างไร	๖๔
๓.๓.๔ ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร	๖๕
๓.๓.๕ ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร	๗๐

บทที่ ๔ การวิเคราะห์พุทธอุทาน ๘๔

๔.๑ ลักษณะของพุทธอุทาน	๘๔
------------------------	----

	พ
๔.๒ จุดมุ่งหมายของพุทธอุทยาน	๑๐๖
๔.๓ ผลของพุทธอุทยาน	๑๐๙
๔.๔ การประยุกต์ใช้พุทธอุทยาน	๑๑๑
บทที่ ๕ บทสรุป และข้อเสนอแนะ	๑๑๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๒
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๒๒
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๑๒๓
บรรณานุกรม	๑๒๔
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระสงฆ์เป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญ มีประโยชน์และมีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับชุมชนและสังคม การที่พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทเพื่อให้การช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาของสังคม ถือได้ว่าสอดคล้องกับการเป็นผู้นำชุมชนในสังคมปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง พระสงฆ์อาจให้การช่วยเหลือโดยการโอบอุ้มให้ที่พักอาศัย ให้ความสงบทั้งทางร่างกายและจิตใจ ให้กำลังใจ ซึ่งบางครั้งครอบครัวชุมชนและสังคมไม่ยอมรับ ให้ความรู้และคำปรึกษาแก่กลุ่มคน ครอบครัว ชุมชนและสังคมให้เข้าใจ และยอมรับสภาพที่บุคคลเหล่านั้นประสบอยู่และพระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาท ในการป้องกัน และให้ความอนุเคราะห์ สงเคราะห์แก่พุทธศาสนิกชนและผู้ที่ประสบความเดือดร้อน

วิถีพุทธอันประเสริฐและซาบซึ้งกินใจที่สุดเห็นได้จากภาพของมารดาบิดา ซึ่งเป็นบุพการีบรรจงกราบพระลูกชาย ผู้ห่มผ้ากาสาวพัตร์หลังจากเสร็จสิ้นพิธีอุปสมบทภายในพระอุโบสถอันศักดิ์สิทธิ์ ดังข้อความนี้หมายความว่า ชาวพุทธหรือแม้แต่บุพการีของพระลูกชายเองได้ยินยอมพร้อมใจกันถวายอนาคตและความเป็นไปของพระพุทธศาสนาให้ความดูแลและสืบทอดของคณะสงฆ์อย่างสุดแสนจะปลื้มปล้ำและยินดี ขณะเดียวกันก็จะคอยดูแลอุปถัมภ์ ค้ำครองป้องกันภัยให้ความสะดวกสบาย เพื่อให้พระสงฆ์สามารถปฏิบัติภารกิจอันประเสริฐ และเป็นกุศลยิ่งที่ว่าเป็นอย่างอิสระมีประสิทธิภาพและถึงพร้อมด้วยความสงบแน่วแน่มั่นคง

ภารกิจหรือหน้าที่ของพระสงฆ์นั้น ยิ่งใหญ่มหาศาลนัก เพราะนอกจากจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด เพื่อบรรลุพระนิพพานแล้ว ยังต้องปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมือง โดยไม่มีข้อยกเว้นขณะที่ทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการสืบทอดและเผยแผร์พระพุทธศาสนาพร้อม ๆ ไปด้วยการนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้เพื่อจรรโลงสังคม เสริมสร้างคุณธรรม พัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างสันติสุขตลอดจนความสงบสุขร่มเย็นแก่ชาวพุทธและชาวโลกทั้งมวลอีกด้วย

ในปัจจุบัน มีพระสงฆ์และฆราวาสบางกลุ่มมีความเห็นผิดเข้าใจผิด และปฏิบัติผิดแปลกออกไปจากหลักพระธรรมวินัยที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอีกมากมาย ซึ่งมีสาเหตุปัญหาเรื่องดิรัจฉานวิชาเท่านั้น แต่ยังมีความเข้าใจผิดในเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง ความจริงเรื่องอะไรก็ตามที่ไม่เกี่ยวข้องกับพระธรรมวินัย ไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ และไม่เกื้อกูลต่อคำสอนสำหรับพระสงฆ์หรือนักบวชในพุทธศาสนาถือว่าเป็นดิรัจฉานวิชาทั้งหมด ดังนั้นจึงเป็นปัญหาที่สามารถทำการวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ที่มีอยู่เหล่านี้ได้ โดยอาศัยข้อมูลศึกษาจากพระไตรปิฎก

เป็นหลัก และข้อมูลส่วนหนึ่งจากตัวแทนชาวพุทธไทยบางกลุ่ม และตัวแทนกลุ่มที่เกี่ยวข้องโดยตรงอีกส่วนหนึ่ง^๑

จากการศึกษาพุทธจริยา ๓ ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประโยชน์เพื่อความสุขของมวลมนุษยชาติ โดยพระพุทธองค์มีพุทธจริยาที่เรียกว่า ๑.โลกัตถจริยา (พุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่โลก)^๒, ๒. ญัตตถจริยา (พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะของที่พระพุทธองค์จะทรงอนุเคราะห์ได้) ๓. พุทธัตถจริยา (พระพุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า)^๓ ซึ่งประเด็นที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งคือเรื่องราวที่เกี่ยวกับอุทยานของพระพุทธองค์เพราะพุทธอุทยานที่อยู่ในพระสุตตันตปิฎกนั้นยังขาดการตีความ ขาดระบบการวิเคราะห์ การนำมาปรับใช้ของพระสงฆ์ในการสั่งสอนศาสนา ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาเนื้อหาในพุทธอุทยานก็ประกอบด้วย การตีความ การวิเคราะห์ การแสวงหาความหมายเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าแท้ – คุณค่าเทียมและเพื่อนำวิธีการ มุมมองของพระพุทธเจ้าที่ทรงเปล่งพุทธอุทยานด้วยโสมนัสนำมาเป็นเครื่องมือในการสั่งสอนแก่พุทธศาสนิกชนให้หันเข้าสู่ทางที่ถูกต้องตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเมื่อเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้องแล้วจะได้รับการพัฒนาคุณภาพชีวิต คือการประพฤติพรหมจรรย์แต่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้คำว่าคุณภาพชีวิตแทนเพราะถึงแม้ว่าใช้ชีวิตอยู่ในโลกแต่ยังมีกิเลสอยู่ แต่ก็อยู่อย่างมีคุณธรรม อยู่อย่างมีปัญญา ที่เรียกว่าเป็นบัณฑิต ไม่ใช่จะอยู่สักแต่ว่ามีลมหายใจเข้า-ออกในแต่ละวันๆผ่านไปโดยไร้ประโยชน์

ดังนั้น พุทธอุทยานจึงเสมือนเข็มทิศ เป็นเครื่องมือสร้างสัมมาทิฐิ ที่จะทำให้คนเราคิดถูกต้องทาง เดินถูกต้อง รู้จักคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม จะได้ไม่หลงติดอยู่กับโลกาภิวัดน์ ไม่มีการแก่งแย่งแข่งขันจนเกินไป ใช้ชีวิตอย่างมีเมตตาอยู่ด้วยกันด้วยความเคารพจริงใจเข้าอกเข้าใจกัน สังคมโลกก็จะมีแต่ความสุขความเจริญ จากเหตุผลและคุณค่าดังเบื้องต้นจึงเป็นแรงผลักดันและแรงกระตุ้นให้ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยและศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาอุทยานที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาท

^๑พระมหาทวีศักดิ์ ไกรบุตร, “ดิรัจฉานวิชา : การศึกษาวิเคราะห์ทรรศนะแนวปฏิบัติในสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๕, หน้า ๘.

^๒ช.จ. ๓๐/๖๖๗/๓๒๒.

^๓ช.ปฎิ. ๓๑/๔๔๘/๓๒๘.

- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพุทธอุทยานในพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์พุทธอุทยานในพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยเรื่องนี้มี ดังนี้

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาอุทยานที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาพุทธอุทยานในพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๓ เพื่อวิเคราะห์พุทธอุทยานในพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธอุทยานในพุทธปรัชญาเถรวาท” นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาด้วยวิธีการแบบพรรณนาและวิเคราะห์ โดยวิธีการดังนี้

๑.๔.๑ วิจัยจากเอกสาร โดยการศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมี คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นเอกสารหลัก

๑.๔.๒ รวบรวมจากเอกสารอื่น ๆ อันเป็นผลจากการค้นคว้าของท่านผู้รู้ทาง พระพุทธศาสนา เป็นที่ยอมรับในวงการวิชาการและโดยทั่วไป

๑.๔.๓ จากการรวบรวมข้อมูลเอกสารเชิงวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่ง วิเคราะห์เหตุเกิดแห่งพุทธอุทยานของพระพุทธองค์

๑.๔.๔ วิเคราะห์ความหมายของพุทธอุทยานที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาท แล้วนำมาจัด กลุ่ม วิเคราะห์พุทธปรัชญาพุทธศาสนาเถรวาท จากนั้นก็ศึกษาลักษณะของพุทธอุทยาน จุดมุ่งหมาย ของพุทธอุทยาน ผลของพุทธอุทยาน การประยุกต์ใช้พุทธอุทยาน และสรุปผลการวิจัยต่อไป

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพุทธอุทยานหรือวิธีการเผยแผ่ช่วยเหลือบุคคลของพระพุทธเจ้า ซึ่งผู้วิจัยนำมาประกอบการศึกษาค้นคว้าข้อมูลการวิจัย มีดังนี้

เทียม คำจักร ได้ศึกษาพุทธธรรมกับปรัชญาการรักษาด้วยกิจกรรมบำบัดพบว่า

๑. หลักการทั้งสองหมายถึงทั้งพุทธธรรมและปรัชญาการรักษาด้วยกิจกรรมบำบัดมีความ คล้ายคลึงกัน คือ ต่างก็มองโลกและชีวิตว่ามีการเปลี่ยนแปลง (อนิจจตา) เป็นทุกข์(ทุกข์ตา) เพราะ ต้องดิ้นรนต่อสู้ เพื่อการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

กายและจิตกับสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน การเจ็บป่วยหรือขาด ความสามารถเป็นผลมาจากการขาดความสมดุลในความสัมพันธ์ดังกล่าว

การพึ่งตนเองอย่างอิสระโดยอาศัยความสมดุล คือเป้าหมายสูงสุดของปรัชญา กิจกรรมบำบัด และพุทธธรรม

การปฏิบัติฝึกตนเอง เริ่มจากการเรียนรู้ความจริงของโลกและชีวิตแล้วดำเนินตามหลักความสมดุลในการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อม คือ เครื่องมือรักษาของกิจกรรมบำบัดในพุทธศาสนาเพื่อเข้าสู่เป้าหมายนั้น

๒. หลักการทั้งสองมีความแตกต่างกันประการหนึ่งคือ แม้จะเห็นพ้องกันว่าการเข้าถึงความจริงจะช่วยให้บุคคลเข้าสู่เป้าหมาย แต่ความจริงในโลกนี้มี ๒ ระดับคือ ระดับสมมติและระดับปรมาตม์

กิจกรรมบำบัดเข้าถึงความจริงระดับสมมติ ยังมีการยึดถือในความเป็นตัวของตนเอง (อัตตา) บุคคลแม้ได้รับการแก้ไขปัญหมาแล้ว แต่ก็กลับมามีปัญหาอีกได้ ในขณะที่พระพุทธศาสนาเข้าถึงความจริงทั้งสองระดับ ปฏิบัติต่อทุกสิ่งด้วยความไม่ยึดมั่น ถือมั่น (อนัตตา) และด้วยใจเป็นกลาง ทำให้ผู้เข้าถึงสามารถปรับตัวอยู่ในสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุล เป็นอิสระ และขจัดปัญหาได้อย่างสิ้นเชิง^๕

นภดล เจนอักษร ได้ศึกษาวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า โดยศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พุทธศักราช ๒๕๑๔ จำนวน ๔๕ เล่ม และเอกสารประกอบอื่นๆ ใช้วิธีพรรณนาและพรรณนาวิเคราะห์ แล้วนำมาทำด้วยเทคนิคการวิจัยแบบเดฟาย โดยสรุปพบว่า

๑. หลักธรรมเกี่ยวกับการสอนและการเรียนรู้

๑.๑ หลักธรรมเกี่ยวกับการสอน พระพุทธศาสนาเน้นความแตกต่างของผู้เรียนในด้านลักษณะพื้นฐานทางพฤติกรรมและความแตกต่างทางวุฒิปัญญา ผู้สอนจะต้องสังเกตนัยสำคัญของความแตกต่างทั้งสอง ลักษณะพื้นฐานทางพฤติกรรมแบ่งออกเป็น ๗ เรียกว่าอนุสัย ๗ ส่วนความแตกต่างทางวุฒิปัญญานั้นแบ่งออกได้เป็น ๔ กลุ่มเหมือนดอกบัวสี่เหล่า ผู้สอนต้องตั้งใจทำการสอนตามหลักเกณฑ์ของผู้แสดงธรรม ซึ่งเรียกว่าธรรมเทศธรรม ๕ ประการคือ สอนถูกลำดับขั้นตอน ขยายความสำคัญให้เข้าใจได้ มีเมตตา ไม่เพ่งเล็งอาภิสติน้างและสอนด้วยความสรวม

๑.๒. หลักธรรมเกี่ยวกับการเรียนรู้ พระพุทธศาสนาเน้นเรื่องเบญจขันธ์และความสัมพันธ์ของอายตนะภายในและภายนอก องค์ประกอบของการเรียนรู้ที่สำคัญอีกสามประการคือ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ๒. วิธีสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้กับผู้เรียนเป็นรายบุคคล และได้ทรงยึดหลักสำคัญสองประการเป็นแนว คือทรงสอนโดยมีบุคคลเป็นที่ตั้ง เรียกบุคคลาธิฐานเทศนา และทรงสอนโดยมีธรรมะเป็นที่ตั้งเรียกธรรมาธิฐานเทศนา วิธีสอนของพระพุทธเจ้ามี ๗ วิธี คือ วิธีสอนโดยการบรรยาย วิธีสอนโดยการซักถามและสนทนาโต้ตอบ วิธีสอนโดยการสาธิต วิธีสอนแบบแก้ปัญหาหรือวิธีสอนแบบอริยสังข์สี่ วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวน วิธีสอนแบบอุปนัย เทคนิควิธีสอนของพระพุทธเจ้ามีสิบวิธีคือ การใช้ภาษาง่ายๆ การใช้วัสดุที่หาง่ายในภูมิประเทศ การ

^๕เทียม คำจักร, "พุทธธรรมกับปรัชญาการรักษาโดยกิจกรรมบำบัด", วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๓๖, ๒๕๘ หน้า.

ตีความหมาย การให้คำจำกัดความ การยกตัวอย่างอุปมาอุปมัย การใช้อารมณ์ขัน การพูดตักใจ การใช้วาจาว่ากล่าวตักเตือน การตอบปัญหา การใช้ไหวพริบปฏิภาณในการโต้ตอบ^๕

นเรศมณฑ์ เพชรนาจักร ศึกษาเรื่อง การวิเคราะห์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและวิธีการสอนในโคลงโลกนิติ ผลการศึกษาสรุปว่า ในทางวินัยย่อมมีภิกษุ นอกกริโตอยู่ ไม่เชื่อฟังตามผู้มีพรรษามากกว่า เพราะมีจฉาภิกษุอันแรงกล้า จึงต้องมีการลงโทษตามวินัยที่เรียกว่า พรหมทัณฑ์ คือการไม่พูดด้วย ไม่ว่าจะกล่าวตักเตือน ไม่สนใจโยตีใดๆ ในด้านของการให้รางวัล เท่าที่ปรากฏคือ พระพุทธเจ้าจะทรงตั้งสาวกผู้รหัดไว้ในฐานะผู้เลิศ หรือแบบอย่างที่ดีของสาวก อย่างเช่นตั้งสารีบุตรไว้ในตำแหน่ง มีปัญญาความสามารถล้ำเลิศ ตั้งพระโมคคัลลานะ มีอิทธิฤทธิ์ยิ่งกว่าใคร ดังนี้ เป็นต้น^๖

พระมหาประพันธ์ ศุภสร ศึกษาเรื่อง ความสำคัญของบุคลิกภาพของพระพุทธเจ้าต่อความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธศาสนา ผลการศึกษาสรุปว่า กล่าวกันว่าสมัยที่เจ้าชายสิทธัตถะยังเป็นพระราชกุมารนั้น ทรงได้รับการศึกษาจากสำนักครุวิศวะมิตร ซึ่งเป็นพระอาจารย์ที่พระเจ้าสุทโธทนะ เคารพนับถือและมีศิษยานุศิษย์มากมายวิชาการที่นิยมเรียนในสมัยนั้นก็เน้นหนักทางด้านศิลปะการยิงธนู การต่อสู้อย่างกษัตริย์ เพราะเจ้าศากยะมุ่งหมายจะให้พระองค์ปกครองกบิลพัสดุ์ต่อจากพระราชบิดา ดังนั้น เจ้าชายสิทธัตถะจึงได้ศึกษาศาสตร์ต่างๆถึง ๑๘ สาขา และเมื่อพระองค์บรรลุนุตรสัมโพธิญาณแล้วพระองค์ยังมีปัจจัยภายในที่สมบูรณ์ คือพรหมวิหาร ๔ พระองค์ทรงประกอบด้วยเมตตา คือมีพระทัยที่รักสรรพสัตว์ในยามปกติ กรุณา คือพระทัยที่สงสารสรรพสัตว์ประสงค์จะช่วยให้พ้นทุกข์ มุทิตา คือพระทัยที่เบิกบานเมื่อเห็นบริษัทของพระองค์รักการศึกษาปฏิบัติธรรม เจริญก้าวหน้า และอุเบกขา คือพระทัยที่เป็นกลางเมื่อพยายามช่วยเหลือแล้วแต่ไม่ได้ผล เช่นในกรณีพระเทวทัต พระสงฆ์ชาวเมืองโกสัมพีแตกสามัคคี และภัยคุกคามที่เกิดขึ้นกับพระญาติที่ถูกโจมตีจากพระเจ้าวิฑูษณะ ด้วยหลักพรหมวิหารนี้ พระองค์จึงเป็นผู้นำรัก นำเคารพ นำเจริญใจ ด้รสอย่างได้ผลเหมาะสมเวลา ทนต่อถ้อยคำล่วงเกิน กล่าวสอนตั้งแต่ต้นถึงลึกซึ่งถึงแก่นศาสนา และไม่ชักนำสาวกไปในทางเสื่อม^๗

^๕ นภดล เจนอักษร, "การศึกษาวิธีสอนของพระพุทธเจ้า", **ปริญญาพันธนาการศึกษามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสารคาม), ๒๕๒๖, ๑๓๔ หน้า.

^๖ นเรศมณฑ์ เพชรนาจักร, "การศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและวิธีการสอนในโคลงโลกนิติ", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๓, ๒๐๘ หน้า.

^๗ พระมหาประพันธ์ ศุภสร, "ความสำคัญของบุคลิกภาพของพระพุทธเจ้าต่อความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธศาสนา", **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๔, ๑๗๖ หน้า.

สมศักดิ์ ศักดิ์ศรี ได้ศึกษากระบวนการการเรียนการสอนผู้ใหญ่ของพระพุทธเจ้า โดยใช้กลุ่มตัวอย่างการวิจัย ๒๑๙ กรณี ศึกษาจากพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๙ - ๒๕ เลือกเฉพาะกรณีที่พระพุทธเจ้าสอนคฤหัสถ์ คือ สอนพราหมณ์ กษัตริย์ ประชาชนทั่วไปและสอนนักบวชนอกพระพุทธศาสนา พบว่าด้านผู้สอน สถานะเดิมของพระพุทธเจ้าที่ประสูติในวรรณะกษัตริย์ ทำให้พระองค์เป็นที่ยอมรับนับถือของวรรณะอื่นๆ บุคลิกภาพทางกายและเกียรติคุณด้านความประพฤติ และการกระทำของพระองค์จึงใจผู้เรียนให้เกิดความเคารพเลื่อมใส คุณธรรมภายในของพระองค์ ทำให้ผู้เรียนเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอน วัตถุประสงค์ของการสอนพบว่า ทรงสอนเพื่อแก้ความสงสัย ความเห็นผิด และทำให้บุคคลที่ถามได้มีความรู้แจ้งเห็นจริงในข้อสงสัย ผู้เรียนพบว่าส่วนมากเป็นเพศชาย มีพื้นฐานทางความรู้ ลัทธิความเชื่อ การดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน ส่วนมากเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าโดยไม่มีความเลื่อมใสมาก่อน เนื้อหาพบว่าพระพุทธเจ้าจะทรงสอนเนื้อหาที่ผู้เรียนเป็นผู้ริเริ่ม เนื้อหาตอนที่สองมี ๒ ประเภท คือ ส่วนใหญ่เป็นการสอนหลักธรรมสำหรับปฏิบัติตนเพื่อดำเนินชีวิตให้เป็นสุขในปัจจุบันและในโลกหน้า รองลงมาเป็นการสอนหลักธรรมสำหรับปฏิบัติตนเพื่อความหลุดพ้นว่าด้วยเรื่องศีลชั้นสูง สมาธิและปัญญา กระบวนการสอนพบว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ยึดมั่นอยู่กับรูปแบบการสอนใดโดยเฉพาะ พระองค์ทรงใช้เทคนิคการสอนแบบยกอุปมาอุปมัยและยกตัวอย่างประกอบมากที่สุด การประเมินพบว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงทำการประเมินผลของผู้เรียน แต่ผลที่เกิดจากการฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในตอนท้ายของพระสูตรพบว่า ส่วนมากผู้เรียนปฏิบัติญาณตนเพื่อถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต รองลงมาคือทูลขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา^๕

อัญชลี ธีรเนตร ได้ศึกษากลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยนำทฤษฎีกระบวนการทัศนการเล่าเรื่องและทฤษฎีสัญญาวิทยา มาใช้เป็นกรอบในการวิจัยโดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก พบว่า ๑. การโน้มน้าวใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า จะเริ่มด้วยการเล่าเรื่องหรือเปรียบเทียบสิ่งใกล้ๆตัวผู้ฟังกับธรรมะที่จะสอนหรือสรุปประเด็นสำคัญไว้ในตอนต้นเรื่อง ซึ่งช่วยจูงใจให้ผู้ฟังให้สนใจในเนื้อหาและวิธีการดำเนินเรื่องโดยการใช้หลักฐานอ้างอิงคำสอน ด้วยการอธิบายให้ละเอียด การพรรณนาขยายความ การเล่าจากประสบการณ์ตรง การยกตัวอย่างและการเปรียบเทียบกับสิ่งใกล้ๆตัว ทำให้เห็นภาพชัดเจนและมีความน่าเชื่อถือ ๒. การยกตัวอย่างและการเปรียบเทียบ จะใช้เรื่องเล่าซึ่งเป็นเรื่องสั้นๆ ไม่ซับซ้อน เหตุการณ์ต่างๆ มีความสัมพันธ์กันตามหลักเหตุและผล สามารถติดตามและเห็นจริงได้ ๓. การยกตัวอย่างเปรียบเทียบอุปมาอุปมัย ในการอธิบายหัวข้อธรรมะซึ่งเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมโดยสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบเป็นธรรมชาติที่อยู่รอบๆ ตัวมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ส่วนใหญ่เคยมีประสบการณ์มา

^๕สมนึก ศักดิ์ศรี, "กระบวนการเรียนการสอนผู้ใหญ่ของพระพุทธเจ้า", วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๓๗, ๓๗๖ หน้า.

ก่อน จึงสามารถสร้างมโนภาพตามตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบและเข้าใจหลักธรรมะนั้นง่ายขึ้น
๔. การอธิบายธรรมะที่เป็นนามธรรมโดยใช้คำสั้นๆ ง่ายๆ และเป็นคำที่มีความหมายในตัวเอง เป็นรูปธรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับวัตถุจริง ทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น”

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๖.๑ ทำให้รู้และเข้าใจถึงพุทธประสงค์แห่งพุทธอุทยานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก
- ๑.๖.๒ ทำให้รู้และเข้าใจในแนวทางในการปฏิบัติตามพุทธอุทยาน
- ๑.๖.๓ สามารถนำความรู้และความเข้าใจในพุทธอุทยานไปชี้แนะ สั่งสอนและเป็นแนวทางในการปฏิบัติที่ถูกต้องได้
- ๑.๖.๔ สามารถประยุกต์ใช้คุณค่าแห่งพุทธอุทยานในชีวิตประจำวัน

๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธอุทยานในพุทธปรัชญาเถรวาท” นี้ เพื่อความสะดวกและความเข้าใจที่ถูกต้อง ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอคำนิยามศัพท์เฉพาะเพื่อใช้ในการวิจัย ดังนี้

พุทธอุทยาน หมายถึง การศึกษาอุทยานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เพราะเหตุแห่งการตีพระทัย สังฆะพระทัย เป็นต้น ที่เป็นพุทธัตถจริยาของพระพุทธองค์อันเป็นพุทธกิจที่พระองค์ทรงประพฤติเป็นประจำในแต่ละวันมี ๕ ประการคือ เวลาเช้าเสด็จบิณฑบาต เวลาเย็นทรงแสดงธรรม เวลาค่ำประทานโอวาทแก่ภิกษุ เที่ยงคืนตอบปัญหาเทวดาและจวนสว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะเสด็จไปโปรดฯ”^{๑๐}

พุทธปรัชญาเถรวาท คือการศึกษาพุทธปรัชญาในปัจจุบันจำเป็นต้องแยกศึกษาเป็น ๒ ฝ่าย คือพุทธปรัชญาเถรวาทกับพุทธปรัชญามหายาน ทั้งนี้เพราะพระพุทธานุศาสน์ได้แยกออกเป็น ๒ นิกายใหญ่คือนิกายเถรวาทกับนิกายมหายาน ปรัชญาของแต่ละฝ่ายต่างก็มีเนื้อหา การแสดงปรัชญาของทั้งสองฝ่ายควบคู่กันไปจึงไม่อาจทำได้ ในการศึกษาครั้งนี้มุ่งแสดงเฉพาะปรัชญาของฝ่ายเถรวาทเท่านั้น คำว่า “เถรวาท” แปลตามตัวอักษรว่า “วาทะหรือถ้อยคำของพระเถระ” โดยใจความ นิกายเถรวาท ได้แก่ นิกายของพระพุทธานุศาสน์ที่ยอมรับหลักการ

^{๑๐} อัญชลี ธีรเนตร, “กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๓, ๑๕๐ หน้า.

^{๑๑} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๘๗.

และคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่าพระธรรมวินัยตามที่พระเถระผู้จัดทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ได้จัดระเบียบประมวลไว้ว่าเป็นหลักคำสอนที่ถูกต้อง^๑

^๑สุนทร ณ รั้งสี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑ - ๒.

บทที่ ๒ อุทยานในพระไตรปิฎก

ในการศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธอุทยานในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยได้
ทำการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามลำดับหัวข้อ ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ อุทยานของคฤหัสถ์
- ๒.๒ อุทยานของพระเถระ
- ๒.๓ อุทยานของเทวดา
- ๒.๔ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ อุทยานของคฤหัสถ์

๒.๑.๑ ยสกุลบุตรอุทยาน

เนื้อเรื่องย่อว่า ในพระนกรพาราณสี มีกุลบุตร ชื่อ ยสะ เป็นบุตรเศรษฐีสุขุมาลชาดิกยสกุล
บุตรนั้นมีปราสาท ๓ หลัง คือ หลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาว หลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน หลัง
หนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูฝน. ยสกุลบุตรนั้นรับบำเรอด้วยพวกดนตรี ไม่มี บุรุษเจือปน ใน ปราสาทฤดู
ฝนตลอด ๔ เดือน ไม่ลงมาเบื้องล่างปราสาท. คำวันหนึ่ง เมื่อยสกุลบุตรอิมเอบพร้อมพรั่งบำเรอ
อยู่ด้วยกามคุณ ๕ ได้นอนหลับก่อน ส่วนพวกบริวารชนนอนหลับภายหลัง. ประทีปน้ำมันตาม
สว่างอยู่ตลอดคืน. คืนนั้นยสกุลบุตรตื่นขึ้นก่อน ได้เห็นบริวารชนของตนกำลังนอนหลับ บางนาง
มีพิณตกอยู่ที่รักแร้ บางนางมีตะโพนวางอยู่ข้างคอบางนางมีเปิงมางตกอยู่ที่อก บางนางสยายผม
บางนางมีน้ำลายไหล บางนางปนละเมอต่างๆ ปรากฏแก่ยสกุลบุตรดุจป่าช้าผีดิบ ครั้นแล้ว
ความเห็นเป็นโทษได้ปรากฏแก่ยสกุลบุตร จิตตั้งอยู่ในความเบื่อหน่ายยสกุลบุตรเปล่งอุทานว่า
“ท่านผู้เจริญ ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ”

แล้วสวมรองเท้าทองเดินตรงไปยังประตูนิเวศน์ พวกอมมนุษย์เปิดประตูให้ด้วยหวังใจ
ว่า ใครๆ อย่าได้ทำอันตรายแก่การออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตของยสกุลบุตรเลย. ลำดับนั้น
ยสกุลบุตร เดินตรงไปทางประตูพระนคร. พวกอมมนุษย์เปิดประตูให้ด้วยหวังใจว่า ใครๆ อย่าได้
ทำอันตราย แก่การออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตของยสกุลบุตร. ที่นั้น ยสกุลบุตรได้เดินตรง
ไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน.^๑

ครั้นราตรี พระผู้มีพระภาคตื่นบรรทมแล้วเสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่แจ้งได้ทอดพระเนตร

^๑วิ.ม. ๔/๒๕-๒๖/๒๔-๒๕.

เห็นยสกุลบุดรเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วเสด็จลงจากที่จงกรมประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ขณะนั้น ยสกุลบุดรเปล่งอุทานในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคว่า

“ท่านผู้เจริญ ที่นี้ วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ.”

ทันทีนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสกะยสกุลบุดรว่า

ดูกรยส ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง มาเกิดยสนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ. ที่นั้น ยสกุลบุดรว่าเริงบันเทิงใจว่า ได้ยินว่า ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง ดังนี้ แล้วถอดรองเท้าทองเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อยสกุลบุดรนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงอนุบุพพิกกา คือ ทรงประกาศทานกถา สีลกถา สัคคกถา โทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย และอาณิสสสีในความออกจากกาม. เมื่อพระองค์ ทรงทราบว่ายสกุลบุดรมีจิตสงบ มีจิตอ่อน มีจิตปลอดจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนา ที่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้น แสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค. ดวงตาเห็นธรรม ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับเป็นธรรมดา ได้เกิดแก่ยสกุลบุดร ณ ที่นั้น นั้นแล ดูผ้าที่สะอาดปราศจากมลทิน ควรได้รับน้ำย้อมเป็นอย่างดี ฉะนั้น.^๒

๒.๑.๒ นางธัญชาณีพราหมณีอุทาน

เนื้อเรื่องย่อว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เขตพระนครราชคฤห์ก็โดยสมัยนั้นแล นางพราหมณีชื่อธัญชาณีแห่งพราหมณ์ผู้การทวาชโคตรคนหนึ่ง เป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธรเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ฯ

ครั้งนั้นแล นางธัญชาณีพราหมณี กำลังนำภัตเข้าไปเพื่อพราหมณ์การทวาชโคตร ก้าวเท้าพลาดจึงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า

“ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ฯ”^๓

เมื่อนางธัญชาณีพราหมณีกล่าวอย่างนี้แล้ว พราหมณ์การทวาชโคตรได้กล่าวกะนางธัญชาณีพราหมณีว่า ก็หญิงถ้อยนี้กล่าวคุณของสมณะโล้นอย่างนี้ อย่างนี้ ไม่ว่าที่ไหนๆ นะหญิงถ้อย บัดนี้ เราจักยกวาทีต่อพระศาสดานั้นของเจ้า ฯ นางธัญชาณีพราหมณีกล่าวว่า พราหมณ์ ฉันทยังไม่เห็นบุคคลผู้จะพึงยกถ้อยคำต่อพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นในโลก พร้อมด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมด้วยสมณพราหมณ์

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ ม.ม. ๑๓/๗๓๔/๕๐๔.

เทวดาและมนุษย์ ข้าแต่พราหมณ์ เอาเถิด ท่านจงไป แม้ไปแล้วก็จักรู้ ๆ

พราหมณ์ภารทวาชโคตรโกรธขัดใจ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว สันทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ๆพราหมณ์ภารทวาชโคตร นั้น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคด้วย คาถาว่า

“บุคคลฆ่าอะไรได้ ย่อมนอนเป็นสุข ฆ่าอะไรได้ ย่อมไม่เศร้าโศก ข้าแต่ พระโคตม พระองค์ย่อมชอบใจการฆ่ากรรมอะไรเป็นกรรมอันเอก ๆ”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

“บุคคลฆ่าความโกรธได้ย่อมนอนเป็นสุข ฆ่าความโกรธได้ย่อมไม่เศร้าโศก ดูกร พราหมณ์ พระอริยะเจ้าทั้งหลายย่อมสรรเสริญการฆ่าความโกรธ อันมีมูลเป็นพิษ มีที่สุด (ยอด) อันคินคลาย เพราะว่าบุคคลฆ่าความโกรธนั้นได้แล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ๆ”^๔

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์ภารทวาชโคตรได้กราบทูลพระผู้มีพระ ภาคว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิต ของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระโคตมผู้เจริญทรงประกาศพระธรรมโดยปริยายเป็นอันมาก เปรียบ เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำเปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วย คิดว่า คนมีจักขุยอมเห็นรูปได้ ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ ขอถึงพระโคตมผู้เจริญกับทั้งพระธรรมและ พระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึ่งได้อุปสมบทในสำนักของพระโคตม ผู้เจริญ ๆ

พราหมณ์ภารทวาชโคตรได้บรรพชาได้อุปสมบทแล้วในสำนักของพระผู้มีพระภาค ก็ ท่านพระภารทวาชอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกไปอยู่ผู้เดียวไม่ประมาณมีความเพียร มีตนส่งไป อยู่ไม่นานเท่าไรนัก ก็กระทำให้แจ้งซึ่งคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ซึ่ง กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ มีความต้องการ ด้วยปัญญาเป็น เครื่องรู้ยิ่งเองในปัจจุบันนี้เข้าถึงอยู่ ได้ทราบวาทาดีสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่จะต้อง ทำได้ทำเสร็จแล้วกิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็แหละท่านพระภารทวาชได้เป็นพระ อรหันตรูปหนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้แล ๆ

๒.๑.๓ พระเจ้าปเสนทิโกศลอุทาน

โทณปากสูตร

ก็สมัยนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระสุขาหารหุงด้วยข้าวสารหนึ่งทะนาน ครั้นนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยแล้วทรงอืดอืด เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วก็ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ๆ

^๔อันตรคาถาธรรมบทแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช วิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๖๕.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นเสวยแล้วทรงอึดอัดจึง
ได้ทรงภาสิตพระคาถานี้ในเวลานั้นว่า

“มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้มา ย่อมมีเวทนา

เบาบาง เขาย่อมแก่ช้ำ ครองอายุได้ยืนนาน ฯ”

ก็สมัยนั้น มาณพ็ชื่อสุทัตตะ ยืนอยู่เบื้องพระปฤษฏางค์ พระเจ้าปเสนทิโกศลฯ

พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงตรัสเรียกสุทัตตะสนมมาถามรับสั่งว่า มาเถิดเจ้าสุทัตตะ เจ้าจง
เรียนคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาค แล้วจงกล่าวใน เวลาเราบริโภคอาหาร อหนึ่ง เราจะให้นิตย
ภัตแก่เจ้าวันละ ๑๐๐ กหาปณะทุกวัน ฯ

สุทัตตะสนมพรึบสนองพระดำรัสพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เป็นพระมหากรุณาอย่างยิ่ง
พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้ แล้วเรียนคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาค กล่าวในเวลาที่พระเจ้าปเสนทิ
โกศล เสวยพระกระยาหารว่า

“มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้มา ย่อมมีเวทนา

เบาบางเขาย่อมแก่ช้ำ ครองอายุได้ยืนนาน ฯ”

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงดำรงอยู่โดยมีพระกระยาหารหนึ่งทะนานข้าวสุก
เป็นอย่างมากเป็นลำดับมาฯ ต่อมา พระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าดี ทรงลูบ
พระวรกายด้วยฝ่าพระหัตถ์ ทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงอนุเคราะห์เราด้วยประโยชน์ทั้ง ๒

คือ ประโยชน์ภพนี้ และ ประโยชน์ภพหน้าหนอ ฯ”^๕

๒.๑.๔ พระเจ้าอชาตศัตรูอุทาน

เมื่อพระผู้มีพระภาค ประทับ ณ สวนอัมพวันของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ใกล้พระนครราชคฤห์
พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป วันนั้นเป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ เป็นวันครบ ๔
เดือน ถุดอกโกกมุทบาน ในราตรีเพ็ญพระจันทร์เต็มดวง พระเจ้าแผ่นดินมคธ พระนามว่า อชาต
ศัตรูเวเททีบุตร แวดล้อมด้วยราชอำมาตย์ประทับนั่ง ณ พระมหาปราสาทชั้นบน. ขณะนั้น ท้าว
เธอทรงเปล่งพระอุทานว่า

“ดูกรอำมาตย์ ราตรีมีดวงเดือนแจ่มกระจ่าง นำรื่นรมย์หนอราตรีมีดวง

เดือนแจ่มกระจ่าง ช่างงามจริงหนอ ราตรีมีดวงเดือนแจ่มกระจ่าง นำชมจริง

หนอ ราตรีมีดวงเดือนแจ่มกระจ่าง นำเบิกบานจริงหนอ ราตรีมีดวงเดือนแจ่ม

กระจ่าง เขาลักษณะ จริงหนอ วันนี้เราควรจะไปหาสมณะหรือพรหมณ์

ผู้ใดดีหนอ ซึ่งจิตของเราผู้เข้าไปหาฟัง เลื่อมใสได้.”^๖

^๕ ส.ส. ๑๕/๓๖๔-๓๖๗/๑๐๔.

^๖ ที.ส. ๙/๕๑/๔๕.

ครั้นท้าวเซอตำรัสอย่างนี้แล้ว อำมาตย์ผู้หนึ่งจึงกราบทูลว่า ขอเดชะท่านบูรณะภัตสปร ปรากฏว่าเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิชนส่วนมากยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่ บวชมานาน มีอายุล่วงกาล ผ่านวัยมาโดยลำดับ เชิญพระองค์เสด็จเข้าไปหาท่านบูรณะภัตสปรนั้นเถิด เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า เมื่อพระองค์เสด็จ เข้าไปหาท่านบูรณะภัตสปร พระหฤทัยพึงเลื่อมใส เมื่ออำมาตย์ผู้นั้น กราบทูลอย่างนี้แล้วท้าวเซอก็ทรงนิ่งอยู่.

อำมาตย์อีกคนหนึ่ง จึงกราบทูลว่า ขอเดชะ ท่านมักขลิโคศาล ปรากฏว่าเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่ บวชมานาน มีอายุล่วงกาล ผ่านวัยมาโดยลำดับ เชิญพระองค์เสด็จเข้าไปหาท่านมักขลิโคศาลนั้นเถิด เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า เมื่อพระองค์เสด็จเข้าไปหาท่านมักขลิโคศาล พระหฤทัยพึงเลื่อมใส เมื่ออำมาตย์ผู้นั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเซอก็ทรงนิ่งอยู่.

๒.๒ อุทานของพระเถระ

๒.๒.๑ พระจูฬปันถกอุทาน

เนื้อเรื่องว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกคหบดี เขตพระนครสาวัตถี. ครั้งนั้น พระเถระทั้งหลาย ผลัดเปลี่ยนกันกล่าวสอน พวกภิกษุณี สมัยนั้น ถึงวาระของท่านพระจูฬปันถกที่จะกล่าวสอนพวกภิกษุณี พวกภิกษุณีพูดกันอย่างนี้ว่า วันนี้โอวาทเห็นจะไม่สำเร็จประโยชน์ เพราะประเดี๋ยวพระคุณเจ้าจูฬปันถกจะกล่าวอุทาน อย่างเดิมนั้นแหละซ้ำๆ ซากๆ แล้วพากันเข้าไปหาท่านพระจูฬปันถก อภิวัตแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ท่านพระจูฬปันถกได้ถามภิกษุณีเหล่านั้น ผู้นั่งเรียบร้อยแล้ว ดังนี้ว่า พวกเธอพร้อมเพรียงกันแล้วหรือ น้องหญิงทั้งหลาย?

ภิกษุณี. พวกดิฉันพร้อมเพรียงกันแล้ว เจ้าข้า.

จูฬ. ครุธรรม ๘ ประการยังเป็นไปคืออยู่หรือ น้องหญิงทั้งหลาย?

ภิกษุณี. ยังเป็นไปคืออยู่ เจ้าข้า.

ท่านพระจูฬปันถกสั่งว่า นี่แหละเป็นโอวาทละ น้องหญิงทั้งหลาย แล้วได้กล่าวอุทาน นี้ซ้ำอีก ว่าดังนี้:-

“ความโศก ย่อมไม่มีแก่มนุญผู้มีจิตตั้งมั่น ไม่ประมาท ศึกษาอยู่ในโมเนยย

ปฏิบัติภา ผู้คงที่ ผู้สงบระงับ มีสติทุกเมื่อ”^๗

ภิกษุณีทั้งหลายได้สนทนากันอย่างนี้ว่า เราได้พูดแล้วมิใช่หรือว่าวันนี้ โอวาทเห็นจะไม่สำเร็จประโยชน์เพราะประเดี๋ยว พระคุณเจ้าจูฬปันถกจะกล่าวอุทานอย่างเดิมนั้นแหละซ้ำๆ ซากๆ

^๗ม.ท. ๒/๔๒๔-๔๒๕/๓๙๒-๓๙๓.

ท่านพระจูฬปันถกได้ยื่นคำสนทนานี้ของภิกษุณีพวกนั้น ครั้นแล้วท่านเหาะขึ้นสู่เวหา จงกรมบ้าง ยืนบ้าง นั่งบ้าง สำเร็จการนอนบ้าง ทำให้ควันกลุ่มตกลงขึ้นบ้าง ทำให้ เป็นไฟโพลงขึ้นบ้าง หายตัวบ้าง อยู่ในอากาศกลางหาว กล่าวอุทานอย่างเดิมนั้น และพระพุทธรูปอย่างอื่นอีกมาก.

ภิกษุณีทั้งหลายกล่าวชมอย่างนี้ว่า น้าอัศจรรยนัก ชาวเราเอ๋ย ไม่เคยมีเลย ชาวเราเอ๋ย ในกาลก่อนแต่ที่ โอวาทไม่เคยสำเร็จประโยชน์แก่พวกเรา เหมือนโอวาทของพระคุณเจ้าจูฬปันถกเลย. คราวนั้น ท่านพระจูฬปันถกกล่าวสอนภิกษุณีเหล่านั้นจนผลบค่ำ ย่ำสนธยา แล้วได้ส่ง กลับด้วยคำว่า กลับไปเถิด น้องหญิงทั้งหลาย. จึงภิกษุณีเหล่านั้น เมื่อเขาปิดประตูเมืองแล้ว ได้พากันพักแรมอยู่นอกเมือง รุ่งสายจึงเข้าเมืองได้ ประชาชนพากัน เฟ่งโทษ ดิเตียน โพนทะนาว่า ภิกษุณีพวกนี้เหมือนไม้ไช้สตรีผู้ประพฤติพรหมจรรย์ พักแรมอยู่กับพวกภิกษุในอารามแล้ว เฟ่งจะพากันกลับเข้าเมืองเดี๋ยวนี้ ภิกษุทั้งหลายได้ยื่นประชาชนพากันเฟ่งโทษ ดิเตียน โพนทะนาอยู่ บรรดาที่เป็นผู้มักน้อยต่างก็เฟ่งโทษ ดิเตียน โพนทะนาว่า โฉน ท่านพระจูฬปันถก เมื่อพระอาทิตย์ตกแล้ว จึงยังได้กล่าวสอนพวกภิกษุณีอยู่เล่า แล้วกราบทูล เรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามว่า ดูกรจูฬปันถก ข่าว่า เมื่อพระอาทิตย์ตกแล้ว เธอยังกล่าวสอนพวกภิกษุณีอยู่ จริงหรือ?

พระจูฬปันถกทูลรับว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า.

ทรงดิเตียนแล้วบัญญัติสิกขาบท

๒.๒.๒ พระภททียะอุทาน

เนื้อเรื่องพระภททียะ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี ย่อมเปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า

“สุขหนอ สุขหนอ”

ครั้งนั้น ภิกษุมารูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคม นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ท่านพระภททียะไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่าง ก็ดีได้เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ พระพุทธเจ้าข้า ท่านพระภททียะ ฝืนใจประพฤติพรหมจรรย์โดยไม่ต้องสงสัย หรือมิฉะนั้นระลึกถึงสุข ในราชสมบัติครั้งก่อนนั่นเอง ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี จึง เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า

“สุขหนอ สุขหนอ”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุรูปหนึ่งว่า ดูกรภิกษุ เธอจงมา จงเรียภททียะ ภิกษุมาตามคำของเราว่า ท่านภททียะ พระศาสดารับสั่งหาท่าน ภิกษุนั้นรับสนองพระพุทธรูปแล้ว เข้าไปหาท่านพระภททียะ ครั้นแล้วได้กล่าว ว่า ท่านภททียะ พระศาสดารับสั่งหาท่าน ฯ

ท่านพระภททียะรับคำของภิกษุนั้น แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านพระภททียะนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าดูกรภททียะ

ยะ ข่าว่า เธอไปสู่ว่างก็ดี ไปสู่โคน ไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี ได้เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า “สุขหนอ สุขหนอ” จริงหรือ

ภ. จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เธอพิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์อะไร ไปสู่ว่างก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี จึงได้เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ดังนี้

ภ. พระพุทธเจ้าข้า เมื่อก่อนข้าพระพุทธเจ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แม้ภายในพระราชวัง ก็ได้จัดการรักษาไว้เรียบร้อย แม้ภายนอกพระราชวังก็ได้จัด การรักษาไว้อย่างเข้มแข็ง แม้ภายในพระนครก็ได้จัดการรักษาไว้เรียบร้อย แม้ภายนอกพระนครก็ได้จัดการรักษาไว้ อย่างแข็งแรง แม้ภายในชนบทก็ได้จัดการ รักษาไว้เรียบร้อย แม้ภายนอกชนบทก็ได้จัดการรักษาไว้ อย่างมั่นคง พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้านั้น แม้เป็นผู้อันเขาทั้งหลายรักษาคุ้มครองแล้ว อย่างนี้ ก็ยังกลัว ยังหวั่น ยังหวาด ยังสะดุ้งอยู่ แต่บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าไปสู่ว่างก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี ลำพังผู้เดียวก็ไม่กลัว ไม่หวั่น ไม่หวาด ไม่สะดุ้ง ขวนขวายน้อย มีขนอัน ราบเรียบ เป็นอยู่ด้วยปัจจัย ๔ ที่ผู้อื่นให้ มีใจจดจ่ออยู่ ข้าพระพุทธเจ้าพิจารณาเห็นอำนาจ ประโยชน์นี้แล ไปสู่ว่างก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี

“จึงเปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ”^๕

๒.๒.๓ พระองค์ลีมาลอุทาน

เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิก เศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ก็สมัยนั้นแล ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีโจรชื่อว่า องค์ลีมาลเป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด บักใจ มั่นในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ ทั้งหลาย. องค์ลีมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านบ้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้าง กระทำ ชนบท ไม่ให้เป็นชนบทบ้าง. เขาเช่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวง ทรงไว้.

ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไป บิณฑบาต ยังพระนครสาวัตถี ครั้นแล้วในเวลาปัจฉิมภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงเก็บเสนาสนะ ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จดำเนินไปตามทางที่องค์ลีมาลโจรชุ่มอยู่. พวกคนเลี้ยงโค พวกคน เลี้ยงปศุสัตว์ พวกชาวนาที่เดินมา ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินไปตามทางที่ องค์ลีมาล โจรชุ่มอยู่ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้น ที่ทางนั้นมี โจรชื่อว่าองค์ลีมาลเป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด บักใจในการฆ่าตี ไม่มีความ กรุณาใน สัตว์ทั้งหลาย องค์ลีมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านบ้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็น นิคมบ้าง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทบ้าง เขาเช่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวง ทรงไว้ ข้า แต่สมณะ พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ย่อมรวม เป็นพวกเดียวกัน เดินทางนี้ แม้บุรุษผู้นั้นก็ยังถึงความพินาศ เพราะมือขององค์ลีมาลโจร. เมื่อคนพวกนั้นกราบทูล

^๕ จุล. ๗/๓๔๕-๓๔๖/๑๐๗-๑๐๘.

อย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงนิ่ง ได้เสด็จไปแล้ว.

แม้ครั้งที่สอง พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปศุสัตว์ พวกชาวนาที่เดินมาได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้น ที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคุลิมาล เป็นคนหยาบ ขำ มีฝ่ามือเปื้อนเลือด บึกใจในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคุลิมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านบ้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้าง กระทำชนบท ไม่ให้เป็นชนบทบ้าง เขาเช่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงทรงไว้ ข้าแต่สมณะ พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ย่อมรวมเป็นพวกเดียวกันเดิน ทางนี้ ข้าแต่สมณะ แม้บุรุษพวกนั้นก็ยังถึงความพินาศเพราะมือขององคุลิมาล ดังนี้. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงนิ่ง ได้เสด็จไปแล้ว.

แม้ครั้งที่สาม พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปศุสัตว์ พวกชาวนาที่เดินมาได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้น ที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคุลิมาล เป็นคนหยาบ ขำ มีฝ่ามือเปื้อนเลือด บึกใจในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคุลิมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านบ้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้าง กระทำชนบท ไม่ให้เป็นชนบทบ้าง เขาเช่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงทรงไว้ ข้าแต่สมณะ พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ย่อมรวมเป็นพวกเดียวกัน เดินทางนี้ ข้าแต่สมณะ แม้บุรุษพวกนั้นก็ยังถึงความพินาศเพราะมือขององคุลิมาลโจร ดังนี้. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงนิ่ง ได้เสด็จไปแล้ว.

องคุลิมาลโจรได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล. ครั้นแล้วเขาได้มีความ ดำริว่า น้าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีเลย พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ก็ยังต้องรวมเป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ แม้บุรุษพวกนั้นยังถึงความพินาศเพราะมือเรา เออก็สมณะนี้ผู้เดียว ไม่มีเพื่อนชรอยจะมาข่ม ถ้ากระไร เราพึงปลงสมณะเสียจากชีวิตเถิด. ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรถือดาบและโล่หูกสอดแสงธนู ติดตามพระผู้มีพระภาคไปทางพระปฤษฏางค์.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงบันดาลอิทธากิสังขาร โดยประการที่องคุลิมาลโจรจะวิ่งจนสุดกำลัง ก็ไม่อาจทันพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จไปตามปกติ.

ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรได้มีความดำริว่า น้าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีเลยด้วยว่าเมื่อก่อน แม้ช้างกำลังวิ่ง ม้ากำลังวิ่ง รถกำลังแล่น เนื้อกำลังวิ่ง เราก็ตกวิ่งตามจับได้ แต่ที่เราวิ่งจน สุดกำลัง ยังไม่อาจทันสมณะนี้ซึ่งเดินไปตามปกติ ดังนี้ จึงหยุดยืนกล่าวกะพระผู้มีพระภาว่า จงหยุดก่อนสมณะ จงหยุดก่อนสมณะพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่า จงหยุดเถิด.

องคุลิมาลโจรละพยศ องคุลิมาลโจรดำริว่า สมณศากยบุตรเหล่านั้นมักเป็นคนพุดจริง มีปฏิญญาจริง แต่สมณะรูปนี้เดินไปอยู่เที่ยว กลับพุดว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่า จงหยุดเถิด ถ้ากระไร เราพึงถามสมณะรูปนี้เถิด.

ครั้งนั้น องคูลิมาลโจรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถา ความว่า

“ดูกรสมณะ ท่านกำลังเดินไป ยังกล่าวว่า เราหยุดและท่านยังไม่หยุด ยังกล่าวกะข้าพเจ้าผู้หยุดแล้วว่าไม่หยุด ดูกรสมณะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน ท่านหยุดแล้วเป็น อย่างไร ข้าพเจ้ายังไม่หยุดแล้วเป็นอย่างไร?”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ดูกรองคูลิมาล เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลายเพราะฉะนั้นเราจึงหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุด.”

องคูลิมาลโจรทูลว่า

“ดูกรสมณะ ท่านอันเทวดามนุษย์บูชาแล้ว แสงหาคุณอันยิ่งใหญ่มาถึงป่าใหญ่เพื่อจะสงเคราะห์ข้าพเจ้าสิ้นกาลนานหนอ ข้าพเจ้านั้นจักประพฤดิละบาป เพราะฟังคาถาอันประกอบด้วยธรรมของท่าน

องคูลิมาลโจรกล่าวดังนี้แล้ว ได้ทิ้งดาบและอาวุธ ลงในเหวลึกมีหน้าผาชัน องคูลิมาลโจรได้ถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระสุคต แล้วได้ทูลขอบรรพชากะพระสุคต ณ ที่ นั้นเอง.ก็แลพระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยพระกรุณา ทรงแสงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นศาสดาของโลกกับทั้งเทวโลก ได้ ตรัสกะองคูลิมาลโจรในเวลานั้นว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด อันนี้แหละเป็นภิกษุภาวะขององคูลิมาลโจรนั้น ดังนี้.”

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคมีพระองคูลิมาลเป็นปัจฉิมสมณะ เสด็จจาริกไปทางพระนครสาวัตถี เสด็จจาริกไปโดยลำดับ เสด็จถึงพระนครสาวัตถีแล้ว.

พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ก็สมัยนั้น หม่อมมหาชนประชุมกันอยู่ที่ประตูพระราชวังของพระเจ้าปเสนทิโกศล ส่งเสียงอื้ออึงว่า ข้าแต่สมมติเทพ ในแคว้นแคว้นของพระองค์มีโจร ชื่อว่าองคูลิมาล เป็นคนหยาบช้ำ มีฝ่ามือเปื้อนเลือด บักรใจในการฆาตกรรม ไม่มี ความกรุณาในสัตว์ ทั้งหลาย องคูลิมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านบ้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้าง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทบ้าง เขาเช่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานี้ว่ามีร้อยเป็นพวงทองไว้ ขอพระองค์จงกำจัดมันเสียเถิด.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จออกจากพระนครสาวัตถี ด้วยกระบวนม้าประมาณ ๕๐๐ เสด็จเข้าไปทางพระอารามแต่ยังวันที่เดียว เสด็จไปด้วยพระยานจนสุดภูมิประเทศที่ยานจะไปได้ เสด็จลงจากพระยานแล้ว ทรงพระราชดำเนินด้วยพระบาทเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วว่า ดูกรมหาบพิตร พระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนา ทรงพระนามว่า พิมพิสาร ทรงทำให้พระองค์

ทรงขัดเคืองหรือหนอ หรือเจ้าลิจฉวี เมืองเวสาลี หรือว่าพระราชอาผู้เป็นปฏิปักษ์เหล่าอื่น?

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าแผ่นดินมคธ จอมเสนาทรงพระนามว่า พิมพิสาร มิได้ทรงทำหม่อมฉันให้ขัดเคือง แม้เจ้าลิจฉวีเมืองเวสาลี ก็มิได้ทรงทำให้หม่อมฉันขัดเคือง แม้พระราชอาที่เป็นปฏิปักษ์เหล่าอื่น ก็มิได้ทำให้หม่อมฉัน ขัดเคือง แต่ข้าพระองค์ผู้เจริญ ในแคว้นแคว้นของหม่อมฉัน มิโจรชื่อว่าองคฺลิมาล เป็นคน หนายาบช้า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด บักใจในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคฺลิมาล โจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านบ้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้าง กระทำชนบทไม่ให้ เป็นชนบทบ้าง เขาเช่นฆ่าพวกมนุษยแล้วเอาหัวมีร้อยเป็นพวงทรงไว้ หม่อมฉันจักกำจัดมันเสีย.

ภ. ดูกรมหาราช ถ้ามหาบพิตรพึงทอดพระเนตรองคฺลิมาลผู้ปลงผมและหนวด นุ่งห่ม ผ่ากาสาเยะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้น จากการพูดเท็จ ฉันทัดดาหารหนเดียว ประพฤติพรหมจรรย์ มหาบพิตรจะพึงทรงกระทำอย่างไร กะเขา?

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันพึงไหว้ พึงลูกรับ พึงเชื่อเชิญด้วยอาสนะ พึง บำรุงเขาด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร หรือพึงจัดการรักษา ป้องกันคุ้มครองอย่างเป็นธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่องคฺลิมาลโจรนั้น เป็นคนทุศีล มีบาปกรรม จักมีความสำรวมด้วยศีลเห็นปานนี้ แต่ที่ไหน?

พระองค์ลิมาล นั่งอยู่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาค ทรงยกพระหัตถ์เบื้องขวาขึ้นชี้ตรัสบอกพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ดูกรมหาราช นั่นองคฺลิมาล. ลำดับนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงมีความกลัว ทรงหวาดหวั่น พระโลมชาติชูชันแล้ว. พระผู้มี พระภาคทรงทราบบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกลัว ทรงหวาดหวั่น มีพระโลมชาติชูชันแล้ว จึงได้ตรัสกะพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า อย่าทรงกลัวเลย มหาราช อย่าทรงกลัวเลย มหาราช ภัยแต่องคฺลิมาลนี้ไม่มีแก่มหาบพิตร. ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงระงับความกลัว ความ หวาดหวั่น หรือโลมชาติชูชันได้แล้ว จึงเสด็จเข้าไปหาท่านองคฺลิมาลถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้ตรัสกะท่านองคฺลิมาลว่า ท่านผู้เจริญ พระองค์ลิมาล ผู้เป็นเจ้าของเรา. ท่านพระองค์ลิมาลถวายพระพรว่า อย่างนั้น มหาราช.

ป. บิดาของพระผู้เป็นเจ้ามีโคตรอย่างไร มารดาของพระผู้เป็นเจ้ามีโคตรอย่างไร?

อ. ดูกรมหาบพิตร บิดาชื่อ คัคคะ มารดาชื่อ มันทานี.

ป. ท่านผู้เจริญ ขอพระผู้เป็นเจ้าคัคคะมันทานีนบุตร จงอภิรมย์เถิด ข้าพเจ้าจักทำ ความชวนชวาย เพื่อจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร แก่พระผู้เป็นเจ้า คัคคะมันทานีนบุตร.

สมัยนั้น ท่านองคฺลิมาล ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตร ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือผ้าสามผืนเป็นวัตร. ครั้งนั้น ท่านองคฺลิมาลได้ถวายพระพรพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า อย่างเลย มหาราช ไตรจีวรของอาตมภาพบริบูรณ์แล้ว.

เลขทะเบียน 5741913
เลขเรียกหนังสือ 294.301
วันที่ 23 มี.ย. 54

พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคม พระผู้มีพระภาคแล้วจึงประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. แล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ เจริญ น้าอัครจรรยนัก ไม่เคยมีมา ที่พระผู้มีพระภาคทรงทราบได้ซึ่งบุคคลที่ใครๆ ทรมานไม่ได้ ทรงยังบุคคลที่ใครๆ ให้สงบไม่ได้ ให้สงบได้ ทรงยังบุคคลที่ใครๆ ให้ดับไม่ได้ ให้ดับได้ เพราะว่าหม่อมฉันไม่สามารถจะทรมานผู้ใดได้ แม้ด้วยอาชญา แม้ด้วยศาดรา ผู้นั้นพระผู้มีพระ ภาคทรงทราบได้โดยไม่ต้องใช้อาญา ไม่ต้องใช้ศาดรา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันขอทูล ลาไปในบัดนี้ หม่อมฉันมีกิจมาก มีกรณีะมาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ขอหาบพิตรจงทรง ทราบกาลอันควรในบัดนี้เถิด ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากที่ประทับ ถวายบังคม พระผู้มีพระภาคแล้วเสด็จกลับไป

พระองค์ผู้มีพระภาคทรงเห็นครุฑเวลาเช้า ท่านพระองค์ผู้มีพระภาคทรงอันตรวาสกแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี. กำลังเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกอยู่ใน พระนครสาวัตถี ได้เห็นสตรีคนหนึ่งมีครุฑก่อกัน. ครั้นแล้วได้มีความดำริว่า สัตว์ทั้งหลายย่อม เสร้าหมองหนอ สัตว์ทั้งหลายย่อมเสร้าหมองหนอ ดังนี้. ครั้งนั้นท่านพระองค์ผู้มีพระภาคเที่ยว บิณฑบาต ในพระนครสาวัตถี เวลาปัจฉิมภัตกลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เวลาเช้า ข้าพระองค์ครองอันตรวาสกแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี กำลังเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกอยู่ใน พระนครสาวัตถี ได้เห็นสตรีคนหนึ่งมีครุฑก่อกัน. ครั้นแล้วได้มีความดำริว่า สัตว์ทั้งหลายย่อม เสร้าหมองหนอ สัตว์ทั้งหลายย่อมเสร้าหมองหนอ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ดูกรองค์ผู้มีพระภาค ถ้าอย่างนั้น เธอจงเข้าไปหาสตรีนั้นและ กล่าววาทะสนทนากันอย่างนี้ว่า ดูกรน้องหญิง ตั้งแต่เราเกิดมาแล้วจะได้รู้สึกว่าจะแก่ถึงปลงสัตว์ จาก ชีวิตหาได้ ด้วยสังขจาวาจา นี้ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่กรรมของท่านเถิด

ท่านพระองค์ผู้มีพระภาคกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็อาการนั้นจักเป็นอันข้าพระองค์ กล่าวเท็จทั้งรู้เป็นแน่ เพราะข้าพระองค์แก่ถึงปลงสัตว์เสียจากชีวิตเป็นอันมาก

ภ. ดูกรองค์ผู้มีพระภาค ถ้าอย่างนั้น เธอจงเข้าไปหาสตรีนั้น แล้วกล่าววาทะสนทนากัน อย่างนี้ว่า ดูกรน้องหญิง ตั้งแต่เราเกิดแล้วในอริยชาติ จะได้รู้สึกว่าจะแก่ถึงปลงสัตว์เสียจาก ชีวิตหาได้ ด้วย สังขจาวาจา นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่กรรมของ ท่านเถิด

พระองค์ผู้มีพระภาคทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว เข้าไปหาหญิงนั้นถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าว วาทะสนทนากันอย่างนี้ว่า ดูกรน้องหญิง ตั้งแต่เวลาที่ฉันเกิดแล้วในอริยชาติ จะแก่ถึงปลงสัตว์ จาก ชีวิตทั้งรู้หาได้ ด้วยสังขจาวาจา นี้ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่กรรม ของ ท่านเถิด. ความสวัสดิ์ได้มีแก่หญิง ความสวัสดิ์ได้มีแก่กรรมของหญิงแล้ว

ท่านพระองค์ผู้มีพระภาค หลีกออกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียร มีตน ส่งไปแล้วอยู่ไม่นานนัก ก็กระทำให้แจ้งซึ่งที่สุด พรหมจรรย์อันไม่มีกรรมอื่น ยิ่งกว่าที่กุลบุตร สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มมร.

ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่นไม่สมควร

โปรดนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอขอบคุณ

ทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันแล้วเข้าถึงอยู่ ได้รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่น เพื่อความเป็นอื่นอย่างนี้อีกมิได้มี ดังนี้ ก็ท่านพระองค์อุลิตมาได้เป็นอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระองค์อุลิตมาลงแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไป บิณฑบาตในพระนครสาวัตถี ก็เวลานั้นก่อนดิน ท่อนไม้ ก้อนกรวดที่บุคคลขว้างไปแม้ โดยทางอื่นก็มาตกลงที่กายของท่านพระองค์อุลิตมา ท่านพระองค์อุลิตมาศีรษะแตก โลหิตไหล บาตรก็แตก ผ้าสังฆาฏิกก็ฉีกขาด เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรท่านพระองค์อุลิตมาเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วได้ตรัสกะท่านพระองค์อุลิตมาว่า เธอจงอดกลั้นไว้เถิดพราหมณ์ เธอจงอดกลั้นไว้เถิดพราหมณ์ เธอได้เสวยผลกรรมซึ่งเป็นเหตุ จะให้เธอพึงหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดปีเป็นอันมาก ตลอดร้อยปีเป็นอันมาก ตลอดพันปีเป็นอันมาก ในปัจจุบันนี้ท่านนั้น

ครั้งนั้น ท่านพระองค์อุลิตมาไปในที่ลับเร้นอยู่ เสวยวิมุติสุข เปล่งอุทานนี้ใน เวลานั้นว่า

“ก็ผู้ใด เมื่อก่อน ประมาท ภายหลัง ผู้นั้น ไม่ประมาท เขา ย่อมยังโลกนี้ให้สว่าง ดังพระจันทร์ซึ่งพ้นแล้วจากเมฆ ฉะนั้น ผู้ใด ทำกรรมอันเป็นบาปแล้ว ย่อมบิณฑเสียดได้ด้วยกุศล ผู้นั้น ย่อมยังโลกนี้ให้สว่าง ดุจพระจันทร์ซึ่งพ้นแล้วจากเมฆ ฉะนั้น ภิกษุใดแลยังเป็นหนุ่มย่อมชวนชวายเป็นพระพุทธานุศาสนิกิกษุนั้น ย่อมยังโลกนี้ให้สว่าง ดุจพระจันทร์ซึ่งพ้นแล้วจากเมฆ ฉะนั้น ขอศัตรูทั้งหลายของเรา จงพึงธรรมกถาเถิด ขอศัตรูทั้งหลายของเรา จงชวนชวายเป็นพระพุทธานุศาสนิกเถิด ขอมนุษย์ทั้งหลายที่เป็นศัตรูของเรา จงคบสัตบุรุษผู้ชวนให้ถือธรรมเถิด ขอจงคบความผ่องแผ้วคือขันติ ความสรรเสริญคือเมตตาเถิด ขอจงพึงธรรมตามกาล และจงกระทำตามธรรมนั้นเถิด ผู้ที่เป็น ศัตรูนั้น ไม่พึงเบียดเบียนเราหรือใครๆ อื่นนั้นเลย ผู้ถึงความสงบอย่างยิ่งแล้ว พึงรักษาไว้ซึ่งสัตว์ที่สะดุ้งและที่มั่นคง คนทนต์น้ำ ย่อมชักน้ำไปได้ ช่างศร ย่อมดัดลูกศรได้ ช่างถาก ย่อมถากไม้ได้ ฉันทิใด บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมทราบตนได้ ฉันทินั้น คนบางพวก ย่อมฝึกสัตว์ ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยขอบ้าง ด้วยแส้ บ้าง เราเป็นผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงฝึกแล้ว โดยไม่ต้องใช้อำญาไม่ต้องใช้ศาสตรา เมื่อก่อน เรามีชื่อว่าอหิงสกะ แต่ยังไม่เบียดเบียนสัตว์อยู่ วันนี้ เรามีชื่อตรงความจริง เราไม่เบียดเบียนใครๆ เลยเมื่อก่อน เราเป็นโจร ปรากฏชื่อว่าองอุลิตมา ถูกกิเลสดุจดั่งหัวน้ำใหญ่พัดไป มาถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะแล้ว เมื่อก่อนเรามีมือเปื้อนเลือด ปรากฏชื่อว่า องอุลิตมา ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ จึงถอนตัณหาอันจะนำไปสู่ภพเสียได้ เรากระทำ กรรมที่จะให้ถึงทุกคติเช่นนั้นไว้มาก อันวิบากของกรรมถูกต้อง แล้ว เป็นผู้ไม่มีหนี้ บริโภคโภชนะ พวกชนที่เป็นพาลทราวมปัญญา ย่อมประกอบตามซึ่งความประมาท ส่วนนักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์อันประเสริฐ ฉะนั้น ท่านทั้งหลาย จง

อย่าประกอบตามซึ่งความประมาท อย่าประกอบตามความซัดซมด้วยสามารถ
ความยินดีในกาม เพราะว่าผู้ไม่ประมาทแล้ว เฟงอยู่ ย่อมถึงความสุขอัน
ไพบูรณ์ การที่เราเข้าสู่พระพุทธศาสนานี้ นั้น เป็นการมาดีแล้ว ไม่ปราศจาก
ประโยชน์ ไม่เป็นการคิดผิด บรรดากรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกไว้ดีแล้ว
เราก็ได้เข้าถึงธรรมอันประเสริฐสุดแล้ว (นิพพาน) การที่เราได้เข้าถึงธรรมอัน
ประเสริฐสุดนี้ นั้น เป็นการถึงดีแล้ว ไม่ปราศจากประโยชน์ ไม่เป็นการคิดผิด
วิชา ๓ เราบรรลุแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเราทะลุแล้วดังนี้”^๕

๒.๓ อุทานของเทวดา

๒.๓.๑ ท้าวสักกะอุทาน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกถกนิวาปสถาน ใกล้พระ
นครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ท่านพระมหากัสสปนั่งเข้าสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ โดยบัลลังก์
เดียว ที่ถ้าปีผลึกหู ห้าน ๗ วัน ครั้นพอล่วง ๗ วันนั้นไปท่านพระมหากัสสปก็ออกจากสมาธินั้น
เมื่อท่านพระมหากัสสปออกจากสมาธินั้นแล้ว ได้มีความคิดว่า ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปบิณฑบาต
ยังพระนครราชคฤห์เถิด ก็สมัยนั้นแล เทวดาประมาณ ๕๐๐ ถึงความขวนขวายเพื่อจะให้ท่าน
พระมหากัสสปได้บิณฑบาต ท่านพระมหากัสสปห้ามเทวดาประมาณ ๕๐๐ เหล่านั้นแล้วมุ่งฝ่า
อันตรายสกถิอบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครราชคฤห์

ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงพระประสงค์จะถวายบิณฑบาตแก่ท่านพระมหากัสสป จึงทรง
นิรมิตเพศเป็นนายช่างหูกทอหูกอยู่นางอสุภกัญญาชื่อว่าสุชาดากรอด้ายหลอดอยู่ ครั้งนั้นแล
ท่านพระมหากัสสปเที่ยวไปบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ตามลำดับตรอก เข้าไปถึงนิเวศน์ของ
ท้าวสักกะจอมเทพ ท้าวสักกะจอมเทพได้ทรงเห็นท่านพระมหากัสสปมาแต่ไกล ครั้นแล้วเสด็จ
ออกจากเรือนทรงต้อนรับ ทรงรับบาตรจากมือเสด็จเข้าไปสู่เรือน ทรงคดข้าวออกจากหม้อใส่
เต็มบาตร แล้วทรงถวายแก่ท่านพระมหากัสสปบิณฑบาตนั้นมีสุปะและพยัญชนะเป็นอันมาก
ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปคิดว่า สัตว์นี้เป็นใครหนอแล มีอิทธานุภาพเห็นปานนี้ ครั้งนั้นแล
ท่านพระมหากัสสปมีความคิดว่าท้าวสักกะจอมเทพหรือหนอแล ท่านพระมหากัสสปทราบดังนี้
แล้วได้กล่าวแก่ท้าวสักกะจอมเทพว่าดูกรท้าวโกสิย มหาบพิตรทำกรรมนี้แล้วแลมหาบพิตร
อย่าได้ทำกรรมเห็นปานนี้แม้อีกท้าวสักกะจอมเทพตรัสว่า ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปผู้เจริญ แม้
ข้าพเจ้าก็ต้องการบุญ แม้ข้าพเจ้าก็พึงทำเพราะบุญครั้งนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทพทรงอภิวาท
ท่านพระมหากัสสป ทรงทำประทักษิณแล้ว เหาะขึ้นสู่เวหาส เปล่งอุทาน ๓ ครั้งในอากาศว่า

^๕ ชุ.เถร. ๒๖/๓๔๒/๓๓๕-๓๓๗.

“โอ ทานเป็นทานอย่างยิ่ง เราตั้งไว้ดีแล้วในพระกัสสปะ โอ ทานเป็นทานอย่างยิ่ง เราตั้งไว้ดีแล้วในพระกัสสปะ โอ ทานเป็นทานอย่างยิ่งเราตั้งไว้ดีแล้วในพระกัสสปะ ฯ”^{๑๐}

๒.๓.๒ พวกเทวดาสตุลลปกายิกาอุทาน

เนื้อความโดยย่อ เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสตุลลปกายิกามาด้วยกัน มีวรรณงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถวายอภิวัตตพระผู้มีพระภาคแล้ว จึงได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ

เทวดาองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยังประโยชน์ให้สำเร็จได้แลเพราะความตระหนี่และความประมาทอย่างนี้ บุคคลจึงให้ทานไม่ได้อันบุคคลผู้หวังบุญ รู้แจ้งอยู่ ฟังให้ท่านได้ ฯ”^{๑๑}

เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยังประโยชน์ให้สำเร็จได้แลหนึ่ง แม้เมื่อของมีอยู่น้อย ทานก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้บุคคลพวกหนึ่ง เมื่อของมีน้อย ย่อมแบ่งให้ได้ บุคคลพวกหนึ่ง มีของมากก็ให้ได้ ทักซิณห์ที่ให้แต่ของน้อย ก็นับเสมอด้วยพัน ฯ”^{๑๒}

เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยังประโยชน์ให้สำเร็จได้แลแม้เมื่อของมีอยู่น้อย ทานก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ หนึ่งทานที่ให้แม้ด้วยศรัทธาก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าทานและการรบเสมอกัน พวกวิรูปบุรุษแม้มีน้อย ย่อมชนะคนขลาดที่มากได้ ถ้าบุคคลเชื่ออยู่ยอมให้สิ่งของแม้มีน้อยได้ เพราะฉะนั้นแล ทายกนั้นย่อมเป็นผู้มีความสุขในโลกหน้า ฯ”^{๑๓}

เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยังประโยชน์ให้สำเร็จได้แลแม้เมื่อของมีอยู่น้อย การให้ท่านได้เป็นการดี หนึ่ง ทานที่ให้แม้ด้วยศรัทธาก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

^{๑๐} ฐ.อ. ๒๕/๗๙-๘๐/๘๓.

^{๑๑} ส.ส. ๑๕/๙๕/๒๓-๒๔.

^{๑๒} ส.ส. ๑๕/๙๖/๒๔.

^{๑๓} ส.ส. ๑๕/๙๗/๒๔.

ได้ หนึ่ง ทานที่ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้วยังเป็นการดี บุคคลใดเกิดมายุ่อมให้
ทานแก่ผู้มีธรรมอันได้แล้ว ผู้มีธรรมอันบรรลุแล้วด้วยความหมั่นและความเพียร
บุคคลนั้นล่วงพ้นนรกแห่งยมราช ย่อมเข้าถึงสถานอันเป็นทิพย์ ฯ”^{๑๔}

เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยังประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อของมีอยู่
น้อย การให้ทานได้เป็นการดี ทานที่ให้แม้ด้วยศรัทธาก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้
ทานที่ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้ว ยังเป็นการดี หนึ่ง ทานที่บุคคลเลือกให้ยิ่ง
เป็นการดี ทานที่เลือกให้ พระสุคตทรงสรรเสริญแล้วบุคคลทั้งหลายผู้ควรแก่
ทักษิณา ย่อมมีอยู่ในโลกคือหมู่มสัตว์นี้ ทานทั้งหลาย อันบุคคลให้แล้วในบุคคล
ทั้งหลายนั้น ย่อมมีผลมาก เหมือนพืชทั้งหลายที่บุคคลหว่านแล้วในนาดี ฯ”^{๑๕}

เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยังประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อของมีอยู่
น้อย การให้ทานได้เป็นการดี ทานที่ให้แม้ด้วยศรัทธาก็ให้ประโยชน์สำเร็จได้ ทานที่
ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้วยังเป็นการดี หนึ่ง ทานที่บุคคลเลือกให้ยิ่งเป็นการดี
หนึ่ง ความสำรวมแม้ในสัตว์ทั้งหลายยิ่งเป็นการดีบุคคลใดประพฤติเป็นผู้ไม่
เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายอยู่ ไม่ทำบาป เพราะกลัวความติเตียนแห่งผู้อื่น บัณฑิต
ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลซึ่งเป็นผู้กลัวบาป แต่ไม่สรรเสริญบุคคลผู้กล้าในการ
ทำบาปนั้น สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่ทำบาป เพราะความกลัวบาปแท้จริง ฯ”^{๑๖}

เทวดาดนหนึ่งครั้งยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มี
พระภาคว่า

“พระสมณโคดมผู้เจริญเป็นนาคหนอ ก็แหละ พระสมณโคดม ทรงมีพระ
สติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีใน พระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็น
ความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญไม่ทรง สบาย ด้วยความที่พระสมณ
โคดมเป็นนาค มิได้ทรงเดือดร้อน ฯ”^{๑๗}

^{๑๔} ส.ส. ๑๕/๕๘/๒๔.

^{๑๕} ส.ส. ๑๕/๕๗/๒๔.

^{๑๖} ส.ส. ๑๕/๑๐๐/๒๕.

^{๑๗} ส.ส. ๑๕/๑๒๔/๓๑.

เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มี พระภาคว่า

“พระสมณโคดมผู้เจริญเป็นสีหะหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระ สติสัมปชัญญะอดกถันซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้วเป็น ความ ลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระ สมณโคดม เป็นสีหะ มิได้ทรงเดือดร้อน ฯ”^{๑๘}

เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มี พระภาคว่า

“พระสมณโคดมผู้เจริญเป็นอาชาไนยหนอก็แหละพระสมณโคดมทรงมี พระสติสัมปชัญญะอดกถันซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็น ความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณ โคดมเป็นอาชาไนย มิได้ทรงเดือดร้อน ฯ”^{๑๙}

เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มี พระภาคว่า

“พระสมณโคดมผู้เจริญเป็นผู้องอาจหนอ ก็แหละพระสมณโคดม ทรงมีพระ สติสัมปชัญญะอดกถันซึ่งเวทนาทั้งหลาย อันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้วเป็นความ ลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็น ผู้องอาจ มิได้ทรงเดือดร้อน ฯ”^{๒๐}

เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มี พระภาคว่า

“พระสมณโคดมผู้เจริญเป็นผู้ไฝุระหนอ ก็แหละพระสมณโคดม ทรงมี พระสติสัมปชัญญะอดกถันซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็น ความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณ โคดมเป็นผู้ไฝุระ มิได้ทรงเดือดร้อน ฯ”^{๒๑}

เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า

“พระสมณโคดมผู้เจริญเป็นผู้ฝีกแล้วหนอ ก็แหละพระสมณโคดม ทรงมี พระสติสัมปชัญญะ อดกถันซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็น ความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณ

^{๑๘} ส.ส. ๑๕/๑๒๕/๓๑.

^{๑๙} ส.ส. ๑๕/๑๒๖/๓๑.

^{๒๐} ส.ส. ๑๕/๑๒๗/๓๑.

^{๒๑} ส.ส. ๑๕/๑๒๘/๓๑-๓๒.

โคดมเป็นผู้ฝึกแล้ว มิได้ทรงเดือดร้อน ฯ”^{๒๒}

เทวดาอื่นอีก ได้ไปส่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า

“ท่านทั้งหลายจงดูสมาธิที่พระสมณโคดมให้เจริญดีแล้ว อนึ่ง จิตพระสมณโคดมให้พ้นดีแล้ว อนึ่ง จิตเป็นไปตามราคะ พระสมณโคดมไม่ให้หมอม ไปเฉพาะแล้ว อนึ่ง จิตเป็นไปตามโทสะพระสมณโคดมไม่ให้กลับมาแล้ว อนึ่ง จิตพระสมณโคดมหาต้องตั้งใจชม ต้องคอยห้ามกันไม่ บุคคลใดพึงสำคัญ พระสมณโคดมผู้เป็นบุรุษนาค เป็นบุรุษสีหะ เป็นบุรุษอาชาไนย เป็นบุรุษของอาจ เป็นบุรุษไฝธูระ เป็นบุรุษฝึกแล้วเห็นปานนี้ว่าเป็นผู้อันคนพึงล่วงเกิน บุคคลนั้นจะเป็นอะไรนอกจากไม่มีตา ฯ”^{๒๓}

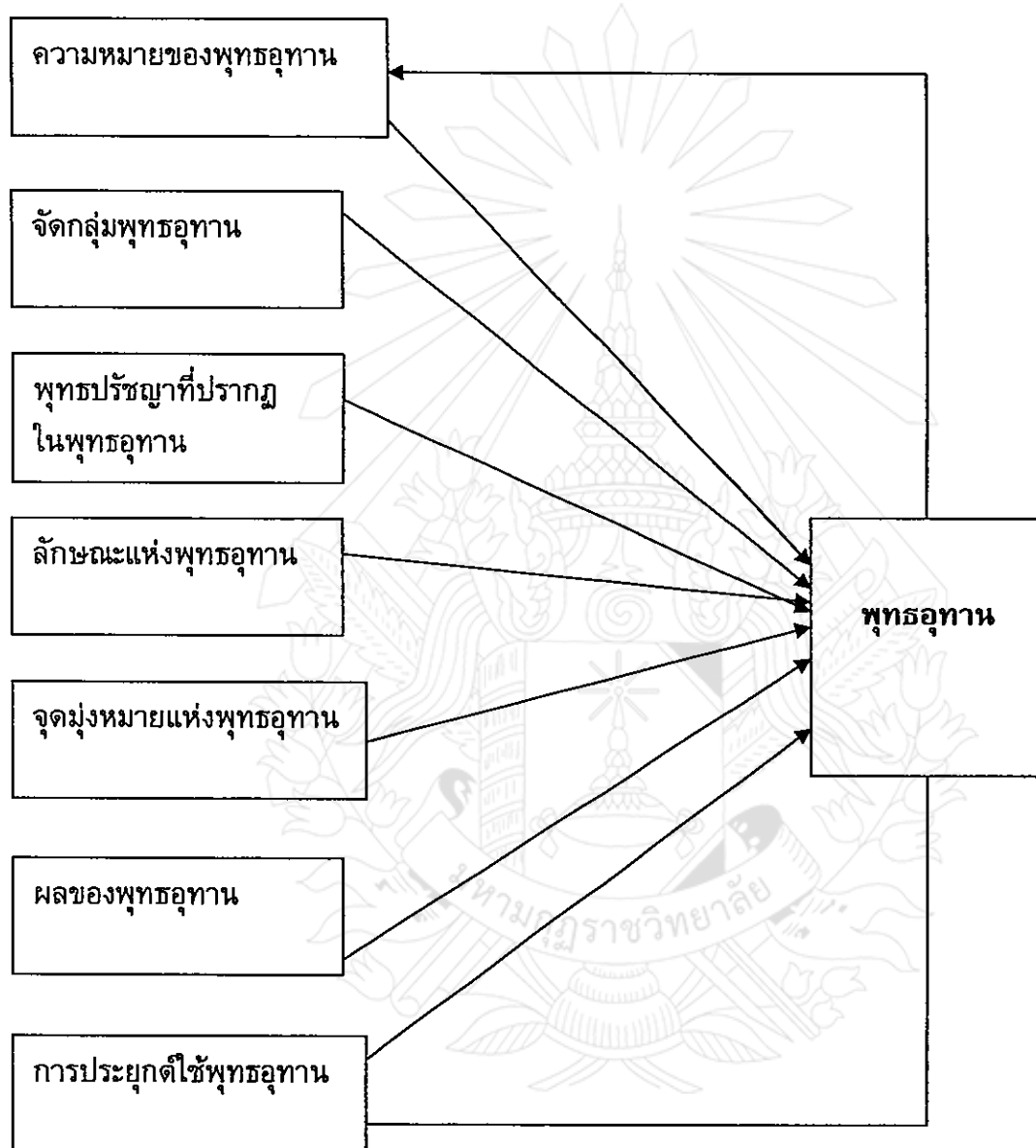
หลักพุทธธรรมรวมถึงประวัติความเป็นมา พุทธกิจที่พระพุทธเจ้าได้ทรงช่วยเหลือบุคคลนั้นได้ถูกจารึกในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาค้นคว้าหลักธรรม คำสอน เทคนิคของพระพุทธเจ้า เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา โดยเฉพาะพุทธอุทาน เป็นคัมภีร์ที่ได้รับการยอมรับจากผู้ที่สนใจทั่วโลกว่าเป็นคัมภีร์ที่มีความไพเราะสอดแทรกหลักธรรมคำสอนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตอย่างมีคุณค่ามากที่สุดจนได้รับการตีพิมพ์เป็นภาษาต่าง ๆ มากมาย ผู้วิจัยสนใจในเทคนิคการให้ความช่วยเหลือบุคคลของพระพุทธเจ้า จึงได้รวบรวมแนวคิดดังกล่าวมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

^{๒๒} ส.ส. ๑๕/๑๒๙/๓๒.

^{๒๓} ส.ส. ๑๕/๑๓๐/๓๒.

๒.๔ กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพุทธอุทยานและหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยได้นำมาสร้างเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังแผนภูมิต่อไปนี้

บทที่ ๓

พุทธอุทาน

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสารโดยมุ่งศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง พุทธอุทานในพุทธปรัชญาเถรวาท” เพื่อให้การวิจัยครั้งนี้สำเร็จด้วยดีตามจุดประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการตามหัวข้อวิจัย ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายของพุทธอุทาน

๓.๒ จัดกลุ่มพุทธอุทาน

๓.๓ พุทธปรัชญาที่ปรากฏในพุทธอุทาน

๓.๑ ความหมายของพุทธอุทาน

พุทธอุทาน หมายถึง การอุทานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เกิดจากพระมหากรุณาธิคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพราะมูลเหตุแห่งความโสมนัสพระทัย และสังเวชพระทัยด้วย

อุทานนั้นเป็นหนึ่งในนวัคสัตตสุตตสนี ๙ ซึ่งจัดว่าเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนา อุทานนั้นอยู่ในธรรมบท ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ซึ่งมีทั้งหมด ๘ วรรค ๘๐ สุตระ ดังนี้

๓.๑.๑ อุทาน โพธิวรรคที่ ๑ มี ๑๐ สุตระดังนี้

๑. โพธิสูตรที่ ๑	ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทเป็นอนุโลม
๒. โพธิสูตรที่ ๒	ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทเป็นปฏิโลม
๓. โพธิสูตรที่ ๓	ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทเป็นทั้งอนุโลมและปฏิโลม
๔. อชปาลนิโครธสูตร	ว่าด้วยการทูลถามธรรมนี้ทำให้เป็นพราหมณ์
๕. เถรสูตร	ว่าด้วยพระเถระผู้ใหญ่เข้าเฝ้า
๖. มหากัสสปสูตร	ว่าด้วยพระมหากัสสปะไม่รับบิณฑบาตเทวดารับของคนจนๆ
๗. ปาวาสสูตร	ว่าด้วยยักษ์หลอกพระพุทธเจ้า
๘. สังคามชิสสูตร	ว่าด้วยการไม่ยินดีต่อภริยาเก่า
๙. ชฎิลสูตร	ว่าด้วยความสะอาดภายใน
๑๐. พาหิสสูตร	ว่าด้วยทรงตรัสถึงที่สุดทุกข์

๓.๑.๒ อุทาน มุจจลินทวรรคที่ ๒ มีทั้งหมด ๑๐ สุตระดังนี้

๑. มุจจลินทสูตร	ว่าด้วยความสุขที่ยอดเยี่ยมในโลก
๒. ราชสูตร	ว่าด้วยเรื่องพระสนทนากับพระราชวงศ์ไหนรวยกว่ากัน
๓. ทัณฑลสูตร	ว่าด้วยความสุขในโลกหน้า

๔. สักการสูตร	ว่าด้วยการได้สัมผัสพระนิพพาน
๕. อุปาสกสูตร	ว่าด้วยผู้ไม่มีเครื่องกังวลเป็นสุขในโลก
๖. คัพภินีสูตร	ว่าด้วยทุกข์เวทนาของหญิงมีครรภ์
๗. เอกปุตตสูตร	ว่าด้วยการขุดอามิสแห่งมัจจุราช
๘. สุปปวาสาสูตร	ว่าด้วยทุกข์ของหญิงตั้งครรภ์นาน
๙. วิสาขาสูตร	ว่าด้วยประโยชน์ทั้งหมดในอำนาจผู้อื่น
๑๐. กาศิโคธากัททียสูตร	ว่าด้วยอุทานว่าสุขหนอๆ

๓.๑.๓ อุทาน นันทวรรคที่ ๓ มีทั้งหมด ๑๐ สูตรดังนี้

๑. กรรมสูตร	ว่าด้วยการละกรรมทั้งหมด
๒. นันทสูตร	ว่าด้วยเรื่องพระนันทะบอกลาสิกขา
๓. ยโสฆสูตร	ว่าด้วยเรื่องพระยโสฆะกับบริวาร
๔. สารีปุตตสูตร	ว่าด้วยพระสารีบุตรเป็นคฤหัสถ์
๕. โกลิตสูตร	ว่าด้วยกายคตาสติ
๖. ปิณินทวัจจสูตร	ว่าด้วยวาตะว่าคนถ้อย
๗. มหากัสสปสูตร	ว่าด้วยท้าวกัสสปะปลอมตัวถวายบิณฑบาต
๘. ปิณฑปาตสูตร	ว่าด้วยภิกษุสนทนาเรื่องบิณฑบาต
๙. สิปปสูตร	ว่าด้วยภิกษุสนทนากันเรื่องศีลปะ
๑๐. โลกสูตร	ว่าด้วยความเร็วร้อนของโลก

๓.๑.๔ อุทาน เมฆิยวรรคที่ ๔ มีทั้งหมด ๑๐ สูตรดังนี้

๑. เมฆิยสูตร	ประทานโอวาทแก่พระเมฆิยะ
๒. อุทตตสูตร	ว่าด้วยผู้มีจิตฟุ้งซ่าน
๓. โภบาลสูตร	ว่าด้วยมรณกรรมของนายโคบาล
๔. ชุณหสูตร	ว่าด้วยยักษ์ประหารศิระพระสารีบุตร
๕. นาคสูตร	ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคเสด็จประทับที่ป่าปาลิไลยกะ
๖. ปิณโฑลภารทวาชสูตร	ว่าด้วยคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
๗. สารีปุตตสูตร	ว่าด้วยผู้มีจิตยั้ง
๘. สุนทรีสูตร	ว่าด้วยพระพุทธรูปเจ้าฤกษ์กล่าวหาว่าฆ่านางสุนทรี
๙. อุปเสนวังคันทปุตตสูตร	ว่าด้วยชีวิตไม่เดือดร้อน
๑๐. สารีปุตตสูตร	ว่าด้วยผู้มีจิตสงบระงับ

๓.๑.๕ อุทาน โสณเถรวรรคที่ ๕ มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ดังนี้

๑. ราชสูตร	ว่าด้วยไม่มีผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าตน

๒. อัปพายุกาสูตร ว่าด้วยมารดาของพระโพธิสัตว์มีอายุน้อย
 ๓. สุปปพุทธกฏฐิตสูตร ทรงแสดงอริยสัจโปรดสุปพุทธกฏฐิต
 ๔. กุมารสูตร ว่าด้วยประทานโอวาทแก่เด็กจับปลา
 ๕. อุโปสถสูตร ธรรมอันน่าอัศจรรย์ของมหาสมุทรและของพระธรรมวินัย ๘
 ๖. โสณสูตร ว่าด้วยคนสะอาดไม่ยินดีในบาป
 ๗. กังขารเวตสูตร ว่าด้วยเรื่องความสงสัยอย่างใดอย่างหนึ่ง
 ๘. อาเนนทสูตร ว่าด้วยคนดีทำชั่วได้ยาก
 ๙. สัทททายมานสูตร ว่าด้วยมานพส่งเสียงอื้ออึง
 ๑๐. จูฬปิ่นถกสูตร ว่าด้วยการควบคุมสติ

๓.๑.๖ อุทาน ชัจฉันธวรรคที่ ๖ มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ดังนี้

๑. อายุสมโอสัชชนสูตร ว่าด้วยการปลงพระชนมายุสังขาร
 ๒. ปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยนักบวชพวกละ ๗ คน
 ๓. อาหุสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่มี
 ๔. กิรสูตรที่ ๑ ว่าด้วยความเห็นต่างกัน
 ๕. กิรสูตรที่ ๒ ว่าด้วยความเห็นแย้งกัน
 ๖. ติตถสูตร ว่าด้วยลัทธิและทิวฐิต่างกัน
 ๗. สุกุติสูตร ว่าด้วยผู้ล่วงกิเลสเครื่องข้องได้
 ๘. คณิกาสูตร ว่าด้วยบุคคล ๒ พวก ส่วนสุด ๒ อย่าง
 ๙. อุปาติสูตร ว่าด้วยแมลงบินเข้ากองไฟ
 ๑๐. อุปัชชันติสูตร ว่าด้วยแสงหิ่งห้อยกับแสงอาทิตย์

๓.๑.๗ อุทาน จูฬวรรคที่ ๑ มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ดังนี้

๑. ภัททียสูตรที่ ๑ ว่าด้วยผู้ข้ามโอฆะได้
 ๒. ภัททียสูตรที่ ๒ ว่าด้วยผู้ข้ามโอฆะได้
 ๓. กามสูตรที่ ๑ ว่าด้วยสัตว์ผู้ขังอยู่ในกาม
 ๔. กามสูตรที่ ๒ ว่าด้วยผู้มีจิตมนเพราะกาม
 ๕. ลกฺขณฐกภัททียสูตร ว่าด้วยรถคืออัตภาพ
 ๖. ตถนัททิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นต้นหา
 ๗. ปปัญจขยสูตร ว่าด้วยผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเนิ่นช้า
 ๘. มหากัจจานสูตร ว่าด้วยพระมหากัจจานะเจริญกายคตาสติ
 ๙. อุทปานสูตร ว่าด้วยบ่อน้ำอัศจรรย์
 ๑๐. อุเทนสูตร ว่าด้วยหญิง ๕๐๐ ถูกเผา

๓.๑.๘ อุทาน ปาฏลิกามิยวรรคที่ ๘ มีทั้งหมด ๑๐ สุตระ ดังนี้

๑. นิพพานสูตรที่ ๑	ว่าด้วยอายุตนะคือนิพพาน
๒. นิพพานสูตรที่ ๒	ว่าด้วยนิพพานเป็นของจริง
๓. นิพพานสูตรที่ ๓	ว่าด้วยนิพพานเป็นอสังขตะ
๔. นิพพานสูตรที่ ๔	ว่าด้วยนิพพานเป็นที่สุดทุกข์
๕. จุนทสูตร	ว่าด้วยเสวยพระกระยาหารที่บ้านนายจุนท์
๖. ปาฏลิกามิยสูตร	ว่าด้วยโทษแห่งศีลวิบัติและอนิสงส์ของศีลสมบัตติ
๗. ทวิธาปถสูตร	ว่าด้วยทางสองแพร่ง
๘. วิสาขาสูตร	ว่าด้วยรักมีเท่าไรทุกขก็มีเท่านั้น
๙. ทัพพสูตรที่ ๑	ว่าด้วยพระทัพพมัลลบุตรทูลลาปรินิพพาน
๑๐. ทัพพสูตรที่ ๒	ว่าด้วยปรินิพพานบนอากาศเก้าถ่านไม่ปรากฏ

๓.๒ จัดกลุ่มพุทธอุทาน

จากการที่ได้ศึกษาพุทธอุทานสามารถที่จะจัดกลุ่มพุทธอุทานได้ดังนี้

๓.๒.๑ อุทานเกี่ยวกับนิพพาน

๑. สักการสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถปิณฑิก เศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ย่าเกรง ทรงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร แม้ภิกษุสงฆ์ก็เป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ย่าเกรง ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ส่วนพวกอัญญเดียรติย์ปริพาชก เป็นผู้อันมหาชนไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา ไม่ย่าเกรง ไม่ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ครั้งนั้นแล พวกอัญญเดียรติย์ปริพาชก ออกกลั่นสักการะของพระผู้มีพระภาคและของภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เห็นภิกษุทั้งหลายในบ้านและในป่าแล้ว ย่อมด่า บริภาษ กวีวราต เบียดเบียน ด้วยวาจาหยาบคายไม่ใช่ของสัตบุรุษ ครั้งนั้นแล ภิกษุมากด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้พระผู้มีพระภาคเป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ย่าเกรง ทรงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร แม้ภิกษุสงฆ์ก็เป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ย่าเกรง ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ส่วนพวกอัญญเดียรติย์ปริพาชก เป็นผู้อันมหาชนไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา ไม่ย่าเกรง ไม่ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกอัญญเดียรติย์ปริพาชกเหล่านั้นออกกลั่นสักการะ ของพระผู้มีพระภาคและของภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เห็นภิกษุสงฆ์ในบ้านและในป่าแล้ว ย่อมด่า บริภาษ กวีวราต เบียดเบียน ด้วยวาจาหยาบคายไม่ใช่ของสัตบุรุษ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ท่านทั้งหลาย ผู้อันสุขและทุกข์ถูกต้องแล้วในบ้าน ในป่าไม่ตั้งสุขและทุกข์
นั้นจากตน ไม่ตั้งสุขและทุกข์นั้นจากผู้อื่น ผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้องเพราะอาศัย
อุปธิ ผัสสะทั้งหลายพึงถูกต้องนิพพานอันไม่มีอุปธิเพราะเหตุใด ฯ”^๑

๒. นิพพานสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง
ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้รำแรง ด้วยธรรมิกถาอันปฏิสังยุตต์ด้วยนิพพาน ก็ภิกษุเหล่านั้นกระทำให้
ให้มัน มนสิการแล้วน้อมนึกธรรมิกถาด้วยจิตทั้งปวงแล้ว เจียโสตกลงฟังธรรม ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ฐานะที่บุคคลเห็นได้ยากชื่อว่านิพพาน ไม่มีตัณหา นิพพานนั้นเป็นธรรม
จริงแท้ ไม่เห็นได้โดยง่ายเลย ตัณหาอันบุคคลแทงตลอดแล้วกิเลสเครื่องกังวล
ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ ฯ”^๒

๓.๒.๒ อุทานเกี่ยวกับความสุข

๑. มุจจลินทสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ใหม่ๆ ประทับอยู่ที่ควงไม้มุจจลินท์ใกล้ฝั่งแม่น้ำ
เนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขด้วยบัลลังก์อันเดียว
ตลอด ๗ วัน สมัยนั้น อกาลเมฆใหญ่บังเกิดขึ้นแล้ว ฝนตกพรำตลอด ๗ วัน มีลมหนาวประทุษร้าย
ครั้งนั้นแล พระยามุจจลินทนาคราชออกจากที่อยู่ของตน มาวงรอบพระกายของพระผู้มีพระภาคด้วย
ขนดหาง ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่เบื้องบนพระเศียรด้วยตั้งใจว่า ความหนาวอย่าได้เบียดเบียนพระ
ผู้มีพระภาค ความร้อนอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสแห่งเหลือบ ยุงลม แดด และ
สัตว์เลื้อยคลานอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ครั้นพอสว่างสัปดาห์นั้นไป พระผู้มีพระภาคเสด็จ
ออกจากสมาธินั้น ครั้งนั้นพระยามุจจลินทนาคราชทราบบว่าอากาศโปร่ง ปราศจากเมฆแล้วจึงคลาย
ขนดหางจากพระกายพระผู้มีพระภาค นิमितเพศของตนยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค
ประนมอัญชลีนมัสการพระผู้มีพระภาคอยู่ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“วิเวกเป็นสุขของผู้ยินดี มีธรรมอันดับแล้ว พิจารณาเห็นอยู่ ความไม่
เบียดเบียน คือ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ความเป็นผู้มีราคะ

^๑พ.อ. ๒๕/๕๔/๖๓-๖๔.

^๒พ.อ. ๒๕/๑๕๗/๑๔๓-๑๔๔.

ไปปราศแล้ว คือ ความก้าวล่วงซึ่งกามทั้งหลายเสียได้ เป็นสุขในโลก ความนำ
ซึ่งอัสมิมานะเสียได้ นี้แลเป็นสุขอย่างยิ่ง ฯ”

๒. ทัณฑลสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล เด็กมากด้วยกันเอาท่อนไม้ตั้งอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีและพระวิหารเชตวัน ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้าพระผู้มีพระภาคทรงอันตรวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็กเหล่านั้นเอาท่อนไม้ตั้งอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีและพระวิหารเชตวัน ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ผู้ใดแสวงหาความสุขเพื่อตน ย่อมเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่ความสุขด้วยท่อนไม้ ผู้นั้นย่อมไม่ได้ความสุขในโลกหน้า ผู้ใดแสวงหาความสุขเพื่อตน ย่อมไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่ความสุขด้วยท่อนไม้ ผู้นั้นย่อมได้ความสุขในโลกหน้า ฯ”

๓. อุปาสกสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล อุปาสกชาวบ้านอุจฉานังคละคนหนึ่ง เดินทางมาถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ ด้วยกรณีกิจบางอย่าง ครั้งนั้นแล อุปาสกนั้นยังกรณีกิจนั้นให้สำเร็จในพระนครสาวัตถีแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะอุปาสกนั้นว่า ดูกรอุปาสก ท่านกระทำปริยายนี้ เพื่อมา ณ ที่นี้โดยกาลนานแล อุปาสกนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ประสงค์จะเฝ้าเยี่ยมพระผู้มีพระภาคแต่กาลนาน แต่ข้าพระองค์ชวนชวายเป็นด้วยกิจที่ต้องทำบางอย่าง จึงไม่สามารถจะเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“กิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความสุขย่อมมีแก่ผู้นั้นหนอ ผู้มีธรรมอันนับได้แล้วเป็นพหูสูต ท่านจงดูบุคคลผู้มีกิเลสเครื่องกังวลเดือดร้อนอยู่ ชนผู้ปฏิบัติทักขิโนชนย่อมเดือดร้อน ฯ”

^๓ ขุ.อ. ๒๕/๕๑/๖๑.

^๔ ขุ.อ. ๒๕/๕๓/๖๒-๖๓.

^๕ ขุ.อ. ๒๕/๕๕/๖๔-๖๕.

๔. กาศิโคธาภักทียสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่อนุปิยอัมพวัน ก็สมัยนั้นแลท่านพระภักทียะพระโอรสของพระราชเทวีพระนามว่า กาศิโคธา อยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี ได้เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ภิกษุเป็นอันมากได้ฟังท่านพระภักทียะพระโอรสของพระราชเทวี กาศิโคธา อยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ครั้นแล้ว ภิกษุเหล่านั้นได้พากันปริวิตกว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านพระภักทียะพระโอรสของพระราชเทวี กาศิโคธา ไม่ยินดีประพฤติพหุมจรรย์โดยไม่ต้องสงสัย ท่านอยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี คงหวลระลึกถึงความสุขในราชสมบัติเมื่อเป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อน จึงได้เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ครั้นนั้นแล ภิกษุเป็นอันมากเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระภักทียะพระโอรสของพระราชเทวี กาศิโคธา คงไม่ยินดีประพฤติพหุมจรรย์โดยไม่ต้องสงสัย ท่านอยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี คงหวลระลึกถึงความสุขในราชสมบัติ เมื่อเป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อน จึงได้เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ฯ

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสสั่งภิกษุรูปหนึ่งว่า ดูกรภิกษุ เธอจงไปเรียกภักทียะภิกษุ มาตามคำของเราว่า ภักทียะผู้มีอายุ พระศาสดาตรัสสั่งให้หาท่าน ภิกษุนั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว เข้าไปหาท่านพระภักทียะพระโอรสของพระราชเทวี กาศิโคธา ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระภักทียะพระโอรสของพระราชเทวี กาศิโคธา ว่า ดูกรอาวุโสภักทียะ พระศาสดาตรัสสั่งให้หาท่าน ท่านพระภักทียะพระโอรสของพระราชเทวี กาศิโคธา รับคำภิกษุนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามท่าน พระภักทียะพระโอรสของพระราชเทวี กาศิโคธา ว่า ดูกรภักทียะ ได้ยินว่า ท่านอยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ดั่งนี้จริงหรือ ท่านพระภักทียะทูลรับว่า จริงพระเจ้าข้า

พ. ดูกรภักทียะ ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไรเล่า อยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี จึงเปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ฯ

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อน เสวยสุขในราชสมบัติ อยู่ ได้มีการรักษาอันพวกราชบุรุษจัดแจงดีแล้ว ทั้งภายในพระราชวัง ทั้งภายนอกพระราชวัง ทั้งภายในพระนคร ทั้งภายนอกพระนคร ทั้งภายในชนบท ทั้งภายนอกชนบท ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้นแลเป็นผู้อันราชบุรุษรักษาแล้วคุ้มครองแล้วอย่างนี้ ยังเป็นผู้กลัวหวาดเสียวระแวงสะดุ้งอยู่ แต่บัดนี้ ข้าพระองค์ผู้เดียวอยู่ป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี ไม่กลัว ไม่หวาดเสียวไม่ระแวง ไม่สะดุ้ง มีความชวนชวายน้อยมีชนดก เป็นไปอยู่ด้วยของที่ผู้อื่นให้ มีใจดุจเนื้ออยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์นี้แล อยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี จึงได้เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ความกำเริบ (ความโกรธ) ย่อมไม่มีภายในพระอริยบุคคลผู้ก้าวล่วงความ
เจริญและความเสื่อมมีประการอย่างนั้น เทวดาทิ้งหลาย ย่อมไม่สามารถเพื่อจะ
เห็นพระอริยบุคคลนั้นผู้ปราศจากภัย มีความสุข ไม่มีความโศก ฯ”^๖

๓.๒.๓ อุทานเกี่ยวกับความทุกข์

๑. คัพภินีสสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล นางมาณวิกาสาวภรรยาของปริพาชกคนหนึ่ง มีครรภ์ใกล้คลอดแล้ว ครั้งนั้นแล นางปริพาชิกานั้นได้กล่าวปริพาชกว่า ท่านพราหมณ์ ท่านจงไปนำน้ำมันซึ่งจักเป็นอุปการะสำหรับดิฉันผู้คลอดแล้วมาเถิด เมื่อนางปริพาชิกากล่าวอย่างนี้แล้ว ปริพาชกนั้นได้กล่าวกะนางปริพาชิกาว่า ฉันจะนำน้ำมันมาให้นางผู้เจริญแต่ที่ไหนเล่า แม้ครั้งที่ ๒.. แม้ครั้งที่ ๓ นางปริพาชิกานั้นก็ได้กล่าวกะปริพาชกนั้นว่า ท่านพราหมณ์ท่านจงไปนำน้ำมันซึ่งจักเป็นอุปการะสำหรับดิฉันผู้คลอดแล้วมาเถิด

ก็สมัยนั้นแล ราชบุรุษได้ให้เนยใสบ้าง น้ำมันบ้างในพระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล แก่สมณะบ้าง พราหมณ์บ้างเพื่อตีพิมพ์ความต้องการไม่ให้เพื่อนำไป ครั้งนั้นแล ปริพาชกนั้นดำริว่า ก็ราชบุรุษให้เนยใสบ้าง น้ำมันบ้าง ในพระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล แก่สมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง เพื่อตีพิมพ์ความต้องการ ไม่ให้เพื่อนำไป ไฉนหนอ เราพึงไปยังพระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล ตีมน้ำมันพอความต้องการแล้ว กลับมาเรือน สำรอกน้ำมันซึ่งจักเป็นอุปการะแก่นางปริพาชกาผู้คลอดนี้เถิด ครั้งนั้นแล ปริพาชกนั้นไปยังพระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล ตีมน้ำมันพอความต้องการแล้ว กลับมาเรือนไม่สามารถ เพื่อจะไว้เบื้องต่ำ[ด้วยอำนาจการถ่วงท้อง] ปริพาชกนั้นอันทุกข์เวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนถูกต้องแล้ว ย่อมหมุนมาและหมุนไปโดยรอบ ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงผ้าอันตราวาสกทรงถือบาตรและ จีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นปริพาชกนั้น ผู้อันทุกข์เวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนถูกต้องแล้ว หมุนมาหมุนไปอยู่โดยรอบ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ชนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีความสุขหนอ ชนผู้ถึงเวท(คือ อริยมรรคญาณ) เท่านั้น ชื่อว่าผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวลท่านจงดูชนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวลเดือดร้อนอยู่ ชนเป็นผู้มีจิตปฏิบัติในชนย่อมเดือดร้อน ฯ”^๗

^๖ พุ.อุ. ๒๕/๖๔-๖๕/๗๑-๗๒.

^๗ พุ.อุ. ๒๕/๕๖-๕๗/๖๕-๖๖.

๒. สุปปวาสาสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่ากุกกัฏฐานวัน ไกลพระนครกุกกัฏฐา ก็สมัยนั้นแล พระนางสุปปวาสาพระธิดาของพระเจ้าโกลิยะทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงอยู่ถึง ๗ วัน พระนางสุปปวาสานั้น ผู้อันทุกข์เวทนามกล้าเผ็ดร้อนถูกต้องแล้วทรงอดกลั้นได้ด้วยการตรีก ๓ ข้อว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นตรัสรู้ด้วยพระองค์โดยชอบหนอ ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ปฏิบัติดีแล้วหนอปฏิบัติเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ นิพพานซึ่งเป็นที่ไม่มีทุกข์เห็นปานนี้เป็นสุคติหนอ ฯ

ครั้งนั้นแล พระนางสุปปวาสาโกลิยธิดาเชษฐภรรยาสามีมาว่าเชษฐมาณีเกิดพระลูกเจ้า ขอเชษฐพระองค์เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ครั้นแล้ว ทรงถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าตามคำของหม่อมฉัน จงทูลถามถึงความเป็นผู้มีพระอาพาธน้อย พระโรคเบาบาง กระปรี้กระเปร่ามีพระกำลังความอยู่สำราญว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางสุปปวาสาโกลิยธิดาทถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า และทูลถามความเป็นผู้มีพระอาพาธน้อย พระโรคเบาบาง กระปรี้กระเปร่า มีพระกำลัง ความอยู่สำราญ อึ่งขอพระองค์จงกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางสุปปวาสาโกลิยธิดาทรงครรภ์ ๗ ปี มีครรภ์หลงอยู่ ๗ วัน นางสุปปวาสานั้นอันทุกข์เวทนามกล้าเผ็ดร้อนถูกต้องแล้ว ย่อมอดกลั้นได้ด้วยการตรีก ๓ ข้อว่าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบหนอ ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ปฏิบัติดีหนอ ปฏิบัติเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ นิพพานซึ่งเป็นที่ไม่มีทุกข์เห็นปานนี้ เป็นสุคติหนอ พระราชบุตรพระเจ้าโกลิยะนั้น ทรงรับคำของพระนางสุปปวาสาโกลิยธิดาแล้วเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ พระนางสุปปวาสาโกลิยธิดา ถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าและตรัสถามถึงความเป็นผู้มีพระอาพาธน้อยพระโรคเบาบางกระปรี้กระเปร่า ทรงพระกำลัง ความอยู่สำราญ และรับสั่งอย่างนี้ว่า พระนางสุปปวาสาโกลิยธิดาทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงอยู่ ๗ วัน พระนางสุปปวาสานั้นผู้อันทุกข์เวทนามกล้าเผ็ดร้อนถูกต้องแล้ว ย่อมอดกลั้นได้ด้วยการตรีก ๓ ข้อว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบหนอ ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ปฏิบัติดีหนอปฏิบัติ เพื่อละทุกข์เห็นปานนี้นิพพานซึ่งเป็นที่ไม่มีทุกข์เห็นปานนี้ เป็นสุคติหนอ ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระนางสุปปวาสาโกลิยธิดาจะเป็นผู้มีสุข หาโรคมิได้ ตลอดบุตรหาโรคมิได้เกิด ก็แลพระนางสุปปวาสาโกลิยธิดาทรงมีสุขหาโรคมิได้ ประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้ พร้อมกับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระราชบุตรของพระเจ้าโกลิยะนั้นทูลรับพระดำรัสแล้ว ทรงชื่นชมยินดีพระภักษิตของพระผู้มีพระภาค เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายบังคมกระทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับไปสู่วิวสนิเวศน์ของตน ได้ทรงเห็นพระนางสุปปวาสาโกลิยธิดาทรงมีสุขหาโรคมิได้ ประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้ ครั้นแล้วได้ทรงดำริว่า น้าอัครจรรยาจริงหนอไม่เคยมีมา พระตถาคตมีฤทธิ์มาก มี

อานุกาพมาก ก็แลพระนางสุปวาสาโกลิยธิดานี้ทรงมีสุข หาโรคมิได้ คงจักประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้ พร้อมกับพระตำรัสของพระผู้มีพระภาค ได้เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน มีปีติโสมนัส

ครั้งนั้นแล พระนางสุปวาสาโกลิยธิดาทูลเชิญพระสวามีมาว่าข้าแต่พระลูกเจ้า ขอเชิญพระองค์เสด็จมาที่นี่เถิด เชิญพระองค์เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วจงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าตามคำของหม่อมฉันว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางสุปวาสาโกลิยธิดา ถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า อนึ่ง ขอพระองค์จงทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญนางสุปวาสาโกลิยธิดาทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงถึง ๗ วัน บัดนี้ พระนางมีสุข หาโรคมิได้ คลอดบุตรผู้หาโรคมิได้ นางนิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นประมุขด้วยภัตตาหารสิ้น ๗ วัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคกับภิกษุสงฆ์ จงทรงรับภัตตาหารของนางสุปวาสาโกลิยธิดา ๗ วันเถิด พระราชาบุตรของพระเจ้าโกลิยนั้นทรงรับคำพระนางสุปวาสาโกลิยธิดาแล้ว เสร็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายบังคมแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนาง สุปวาสาโกลิยธิดาถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า อนึ่ง พระนางรับสั่งมาอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางสุปวาสาโกลิยธิดาทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงถึง ๗ วัน บัดนี้ พระนางทรงมีสุข หาโรคมิได้ประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้ พระนางนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นประมุขด้วยภัตตาหารสิ้น ๗ วัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคกับภิกษุสงฆ์โปรดทรงรับภัตตาหารของนางสุปวาสาโกลิยธิดาสิ้น ๗ วันเถิด ฯ

ก็สมัยนั้นแล อุบาสกคนหนึ่งนิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นประมุขด้วยภัตเพื่อฉันในวันพรุ่ง ก็อุบาสกนั้นเป็นอุปัฏฐากของท่านพระมหาโมคคัลลณะ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกท่านพระมหาโมคคัลลณะว่ามาที่นี่นะโมคคัลลณะ ท่านจงเข้าไปหาอุบาสกนั้น ครั้นแล้วจงกล่าวกะอุบาสกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ พระนางสุปวาสาโกลิยธิดาทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปีมีครรภ์หลงถึง ๗ วัน บัดนี้ พระนางทรงมีสุข หาโรคมิได้ ประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นประมุขด้วยภัตตาหารสิ้น ๗ วันพระนางสุปวาสาโกลิยธิดาจงทำภัตตาหารสิ้น ๗ วันเถิด อุปัฏฐากของท่านนั้นจักทำภายหลัง ท่านพระมหาโมคคัลลณะทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว เข้าไปหาอุบาสกนั้น ครั้นแล้วได้กล่าวกะอุบาสกนั้นว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ พระนางสุปวาสาโกลิยธิดา ทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงถึง ๗ วัน บัดนี้ พระนางทรงมีสุขหาโรคมิได้ ประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้ นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นประมุขด้วยภัตตาหารสิ้น ๗ วัน พระนางสุปวาสาโกลิยธิดาจงทำภัตสิ้น ๗ วัน ท่านจักทำในภายหลัง อุบาสกนั้นกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าว่าพระมหาโมคคัลลณะผู้เป็นเจ้าของเป็นผู้ประกันกรรม ๓ อย่าง คือ โภคสมบัติ ชีวิตและศรัทธา ของกระผมได้ไซ้ พระนางสุปวาสาโกลิยธิดาจงทำภัตตาหารสิ้น ๗ วันเถิด กระผมจักทำในภายหลัง ฯ

โม. ดูกรท่านผู้มีอายุ ฉันจะเป็นผู้ประกันกรรม ๒ อย่าง คือ โภคสมบัติและชีวิตของท่าน ส่วนท่านเองเป็นผู้ประกันศรัทธา ฯ

อุ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าว่าพระมหาโมคคัลลณะผู้เป็นเจ้าของเป็นผู้ประกันกรรม ๒ อย่าง

คือ โภคสมบัติและชีวิตได้ไชร์ พระนางสุปวาสาโกลิยธิดาจงทำภัตตาหารสิ้น ๗ วันเกิด กระทบ จักทำในภายหลัง ๕

ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ยังอุบาสกนั้นให้ยินยอมแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ให้อุบาสกนั้น ยินยอมแล้ว พระนางสุปวาสาโกลิยธิดาจงทรงทำภัตตาหารตลอด ๗ วัน อุบาสกนั้นจะทำในภายหลัง พระเจ้าข้า ๕

ครั้งนั้นแล พระนางสุปวาสาโกลิยธิดา ทรงอภิสกษิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยขาทนียโภชนาหารอันประณีตด้วยพระหัตถ์ของพระนาง สิ้น ๗ วัน ให้ทารกนั้นถวายบังคม พระผู้มีพระภาคและให้ไหว้ภิกษุสงฆ์แล้ว ลำดับนั้นแล ท่านพระสารีบุตรได้ถามทารกนั้นว่า พ่อหนู เธอสบายดีหรือพอเป็นไปหรือ หรือทุกข์อะไรๆ ไม่มีหรือ ทารกนั้นตอบว่า ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ กระทบจักสบายแต่ไหนได้ พอเป็นไปแต่ไหน กระทบอยู่ในท้องเปื้อนด้วยโลหิตถึง ๗ ปี ลำดับนั้นแล พระนางสุปวาสาโกลิยธิดา ทรงมีพระทัยชื่นชมเบิกบานเกิดปีติโสมนัสว่า บุตรของเราได้สนทนากับพระธรรมเสนาบดี

พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ พระนางสุปวาสาโกลิยธิดาทรงมีพระทัยชื่นชม เบิกบานเกิดปีติโสมนัสแล้ว จึงตรัสถามพระนางสุปวาสาโกลิยธิดาว่า ดูกรพระนาง พึงปรารถนาพระโอรสเห็นปานนี้แม่อื่นหรือ พระนางสุปวาสากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ หม่อมฉันพึงปรารถนาบุตรเห็นปานนี้แม่อื่นอีก ๗ คนเจ้าคะ ๕ ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ทุกข์อันไม่น่ายินดี ย่อมครอบงำคนผู้ประมาท โดยความเป็นของน่ายินดี
ทุกข์อันไม่น่ารักย่อมครอบงำคนผู้ประมาทโดยความเป็นของน่ารัก ทุกข์ย่อม
ครอบงำบุคคลผู้ประมาทโดยความเป็นสุข”^๕

๓. กุมารกสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล เด็กหนุ่มหม่อมมากด้วยกัน จับปลาอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีกับพระวิหารเชตวัน ครั้งนั้นแลเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตราวาสกแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็กหนุ่มหม่อมมากด้วยกันจับปลาอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีกับพระวิหารเชตวัน ครั้นแล้วเสด็จเข้าไปหาเด็กหนุ่มเหล่านั้น แล้วได้ตรัสถามว่า พ่อหนูทั้งหลาย เธอทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ความทุกข์ไม่เป็นที่รักของเธอทั้งหลายมิใช่หรือ เด็กเหล่านั้นกราบทูลว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า ข้าพระองค์ทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ความทุกข์ไม่เป็นที่รักของข้าพระองค์ทั้งหลาย ๕

^๕ ชุ.อุ. ๒๕/๕๙-๖๒/๖๗-๗๐.

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ถ้าท่านทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ถ้าความทุกข์ไม่เป็นที่รักของท่าน ทั้งหลายไซ้ ท่านทั้งหลายอย่าได้ทำบาปกรรมทั้งในที่แจ้งหรือในที่ลับเลย ถ้าท่านทั้งหลายจักทำหรือทำอยู่ซึ่งบาปกรรมไซ้ ท่านทั้งหลายแม้จะเหาะหนีไปก็ ย่อมไม่พ้นไปจากความทุกข์เลย”^๙

๔. วิสาขาสู่ตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพารามปราสาทของวิสาขามิคารมารดา ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ประโยชน์บางอย่างของนางวิสาขามิคารมารดา เนื่องในพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จตามความประสงค์ ครั้งนั้นเป็นเวลาเที่ยง นางวิสาขามิคารมารดาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสถามนางวิสาขามิคารมารดาว่า ดูกรนางวิสาขาท่านมา แต่ที่ไหนหนอในเวลาเที่ยง นางวิสาขามิคารมารดากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทาน พระวโรกาส ประโยชน์บางอย่างของหม่อมฉันเนื่องในพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จตามความประสงค์ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ประโยชน์ทั้งหมดอยู่ในอำนาจของผู้อื่น นำทุกข์มาให้ ความเป็นใหญ่ ทั้งหมดน่าสุขมาให้ เมื่อมีสาธารณประโยชน์ที่จะพึงให้สำเร็จ สัตว์ทั้งหลายย่อมเดือดร้อน เพราะว่ากิเลสเครื่องประกอบสัตว์ทั้งหลาย ก้าวล่วงได้โดยยาก”^{๑๐}

๕. วิสาขาสู่ตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพารามปราสาทของนางวิสาขามิคารมารดา ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล หลานของนางวิสาขามิคารมารดาเป็นที่รักที่พอใจ ทำกาลละลง ครั้งนั้น นางวิสาขามิคารมารดามีผ้าเปียก ผมเปียกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับในเวลา เที่ยง ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะนางวิสาขามิคารมารดา ว่า เชิญเถิดนางวิสาขาท่านมาแต่ไหนหนอ มีผ้าเปียก มีผมเปียก เข้ามา ณ ที่นี้ในเวลาเที่ยงนาง วิสาขากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หลานของหม่อมฉัน เป็นที่รักที่พอใจ ทำกาลละเสียแล้ว เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงมีผ้าเปียกมีผมเปียก เข้ามา ณ ที่นี้ในเวลาเที่ยง เจ้าคะ ฯ

พ. ดูกรนางวิสาขาท่านพึงปรารถนาบุตรและหลานเท่ามนุษย์ในพระนครสาวัตถีหรือ ฯ

วิ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ หม่อมฉันพึงปรารถนาบุตรและหลานเท่ามนุษย์ใน พระนครสาวัตถี เจ้าคะ ฯ

^๙ พุ.อ. ๒๕/๑๑๕/๑๐๗.

^{๑๐} พุ.อ. ๒๕/๖๓/๗๐-๗๑.

พ. ตูกรนางวิสาขา มนุษย์ในพระนครสาวัตถีมากเพียงไร ทำกาละอยู่ทุกวัน ๆ

วิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มนุษย์ในพระนครสาวัตถี ๑๐ คนบ้าง ๙ คนบ้าง ๘ คนบ้าง ๗ คนบ้าง ๖ คนบ้าง ๕ คนบ้าง ๔ คนบ้าง ๓ คนบ้าง ๒ คนบ้าง ๑ คนบ้าง ทำกาละอยู่ทุกวัน ๆ

พ. ตูกรนางวิสาขา ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านพึงเป็นผู้มีผ้าเปียกหรือมีผมเปียกเป็นบางครั้งบางคราวหรือหนอ

วิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่ใช่เช่นนั้น เจ้าคะ พอเพียงแล้วด้วยบุตรและหลานมากเพียงนั้นแก่หม่อมฉัน

พ. ตูกรนางวิสาขา ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑๐๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑๐๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๙๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๙๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๘๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๘๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๗๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๗๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๖๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๖๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๕๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๕๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๔๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๔๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๓๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๓๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๒๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๒๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๙ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๙ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๘ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๘ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๗ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๗ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๖ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๖ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๕ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๕ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๔ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๔ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๓ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๓ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๒ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๒ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑ ผู้ใดไม่มีสิ่งที่รัก ผู้นั้นก็ไม่มีทุกข์เรากล่าวว่า ผู้นั้นไม่มีความโศก ปราศจากกิเลสจตุจตุลี ไม่มีอุปายาส

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ความโศกก็ดี ความร่ำไรก็ดี ความทุกข์ก็ดี มากมายหลายอย่างนี้มีอยู่ในโลก เพราะอาศัยสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักเมื่อไม่มีสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รัก ความโศก ความร่ำไรและความทุกข์เหล่านี้ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้นแล ผู้ใดไม่มีสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักในโลกไหน ๆ ผู้นั้นเป็นผู้มีความสุข ปราศจากความโศก เพราะเหตุนั้น ผู้ปรารถนาความไม่โศก อันปราศจากกิเลสจตุจตุลี ไม่พึงทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่รัก ในโลกไหน ๆ”^{๑๑}

๓.๒.๔ อุทานเกี่ยวกับกรรม

๑. กรรมสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงอยู่ในที่ไม่ไกล พระผู้มีพระภาค ออกกลันทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนซึ่งเกิดแต่ผลแห่งกรรมเก่า มีสติสัมปชัญญะไม่พรั่นพริ้งอยู่ พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุหนึ่ง นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงอยู่ในที่ไม่ไกล ออกกลันทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนซึ่งเกิดแต่ผลแห่งกรรมเก่า มีสติสัมปชัญญะไม่พรั่นพริ้งอยู่พระ

^{๑๑}ขุ.อ. ๒๕/๑๗๖/๑๕๔-๑๕๕.

ผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ภิกษุละกรรมทั้งหมดได้แล้ว กำจัดกรรมเป็นดังขุติที่ตนทำไว้แล้วในก่อนไม่มีการยึดถือของเรา ดำรงมั่น คงที่ประโยชน์ที่จะกล่าวกะชน (ว่าท่านจงทำยาเพื่อเรา) ย่อมไม่มี” ^{๑๖}

๒. โคบาลสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในโกศลชนบทพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงแหวะออกจากทางแล้ว เสด็จเข้าไปยังโคนต้นไม้แห่งหนึ่ง แล้วประทับนั่งที่อาสนะอันบุคคลปูไว้แล้ว ครั้งนั้นแล นายโคบาลคนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้นายโคบาลนั้น เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ว่าเริง ด้วยธรรมิกถา ครั้งนั้นแล นายโคบาลนั้น อันพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน อาจหาญ ว่าเริง ด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงรับภัตของข้าพระองค์ เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้เถิด พระเจ้าข้าพระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยคุษณีภาพ ลำดับนั้นแล นายโคบาลนั้นทราบบว่าพระผู้มีพระภาคทรงรับแล้วลุกออกจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป พอล่วงราตรีนั้นไป นายโคบาลสั่งให้ตกแต่งข้าวปายาสมีน้ำน้อย และสัปปิใหม่ อันเพียงพอ ในนิเวศน์ของตนแล้วให้กราบทูลภัตกาลแด่พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว ภัตเสร็จแล้ว ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตราวาสกแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของนายโคบาลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้วประทับนั่งที่อาสนะที่เขาปูลาดถวาย ลำดับนั้นแล นายโคบาลอังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุขด้วยข้าวปายาสมีน้ำน้อย และสัปปิใหม่ให้อิมหน้าสำราญด้วยมือของตน เมื่อพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จ ชักพระหัตถ์จากบาตรแล้ว นายโคบาลถือเอาอาสนะตำแหน่งหนึ่งนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้นายโคบาลนั้นเห็นแจ้ง ให้สมาทาน อาจหาญ ว่าเริง ด้วยธรรมิกถาแล้วเสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป ฯ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน บุรุษคนหนึ่งได้ปลงชีวิตนายโคบาลนั้นในระหว่างเขตบ้าน ลำดับนั้นแล ภิกษุมาร่วมด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้ทราบบว่า นายโคบาลอังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุขให้อิมหน้าสำราญด้วยข้าวปายาสมีน้ำน้อยและสัปปิใหม่ด้วยมือของตนในวันนี้แล้ว ถูกบุรุษคนหนึ่งปลงชีวิตเสียแล้วในระหว่างเขตบ้าน ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

^{๑๖} พุ.อุ. ๒๔/๖๖/๗๔.

“โจรหัวใจเห็นโจรหัวใจแล้ว ฟึ่งทำความฉิบหายหรือความทุกข์ให้กันก็ หรือคนมีเวรเห็นคนมีเวรแล้ว ฟึ่งทำความฉิบหายหรือความทุกข์ให้กันจิตที่ตั้งไว้ ผิดฟึ่งทำเขาให้เลวกว่านั้น ฯ”^{๑๓}

๓.๒.๕ อุทานที่มุ่งสอนพระโดยตรง

๑. เกรสุตฺร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระมหากัจจानะ ท่านพระมหาโกฏฐิตะ ท่านพระมหากัปปิณะ ท่านพระมหาจุณฑะ ท่านพระอนุรุทธะท่านพระเรวัตตะและท่านพระนันทะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นท่านเหล่านั้นกำลังมาแต่ไกล ครั้นแล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พรหมณ์เหล่านั้นมาอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย พรหมณ์เหล่านั้นมาอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุผู้มีชาติเป็นพรหมณ์รูปหนึ่ง ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญบุคคลชื่อว่าเป็นพรหมณ์เพราะเหตุเพียงเท่าไรหนอแล และกรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพรหมณ์เป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ชนเหล่าใดลอยบาปทั้งหลายได้แล้ว มีสติอยู่ทุกเมื่อ มีสังโยชน์สิ้นแล้วตรัสรู้แล้ว ชนเหล่านั้นแลชื่อว่าเป็นพรหมณ์ในโลกฯ”^{๑๔}

๒. พาหิยสุตฺร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล กุลบุตรชื่อพาหิยทาร์จิริยะอาศัยอยู่ที่ทำสุปปารกะ ใกล้ฝั่งสมุทร เป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือบูชา ย่าเกรง ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และศิลาบัจจัยเภสัชบริวาร ครั้งนั้นแล พาหิยทาร์จิริยะหลีกเรือนอยู่ในที่ลับ เกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่าเราเป็นคนหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์หรือผู้ถึงอรหัตตมรรคในโลก ลำดับนั้นแลเทวดาผู้เป็นสายโลหิตในกาลก่อนของพาหิยทาร์จิริยะ เป็นผู้อนุเคราะห์ หวังประโยชน์ ได้ทราบความปริวิตกแห่งใจของพาหิยทาร์จิริยะด้วยใจ แล้วเข้าไปหาพาหิยทาร์จิริยะ ครั้นแล้วได้กล่าวว่ ดูกรพาหิยะ ท่านไม่เป็นพระอรหันต์หรือไม่เป็นผู้ถึงอรหัตตมรรคอย่างแน่นอน ท่านไม่มีปฏิปทาเครื่องให้เป็นพระอรหันต์หรือเครื่องเป็นผู้ถึงอรหัตตมรรค พาหิยทาร์จิริยะถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น บัดนี้ใครเล่าเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นผู้ถึงอรหัตตมรรคในโลกกับเทวโลก เทวดาตอบว่า ดูกรพาหิยะ ในชนบททางเหนือ มีพระนครชื่อว่าสาวัตถี บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์

^{๑๓} พุ.อ. ๒๕/๙๑-๙๒/๙๒-๙๔.

^{๑๔} พุ.อ. ๒๕/๔๒/๕๔.

นั้น ประทับอยู่ในพระนครนั้น ดูกรพาหิยะ พระผู้มีพระภาค

พระองค์นั้นแลเป็นพระอรหันต์อย่างแน่นอน ทั้งทรงแสดงธรรมเพื่อความเป็นพระอรหันต์ด้วยลำดับนั้นแล พาหิยทารุจีริยะผู้อันเวทดานั้นให้สลัดใจแล้ว หลีกไปจากท่าสุปปารกะในทันใดนั่นเอง ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีใกล้พระนครสาวัตถี โดยการพักแรมสิ้นราตรีหนึ่งในที่ทั้งปวง ฯ

ก็สมัยนั้นแล ภิกษุมากด้วยกันจงกรมอยู่ในที่แจ้ง พาหิยทารุจีริยะเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้ถามภิกษุเหล่านั้นว่า ข้าแต่ท่านทั้งหลายผู้เจริญ บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอข้าพเจ้าประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า ดูกรพาหิยะ พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปสู่ละแวกบ้านเพื่อบิณฑบาต ลำดับนั้นแล พาหิยทารุจีริยะรีบตัวออกจากพระวิหารเชตวัน เข้าไปยังพระนครสาวัตถี ได้เห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในพระนครสาวัตถี นำเลื่อมใส ควรเลื่อมใส มีอินทรีย์สงบ มีพระทัยสงบ ถึงความฝึกและความสงบอันสูงสุด มีदनอันฝึกแล้ว คุ่มครองแล้ว มีอินทรีย์สำรวมแล้วผู้ประเสริฐ แล้วได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค หมอบลงแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์สิ้นกาลนานเถิด ฯ

เมื่อพาหิยทารุจีริยะกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าดูกรพาหิยะเวลานี้ยังไม่สมควรก่อน เพราะเรายังเข้าไปสู่ละแวกบ้านเพื่อบิณฑบาตอยู่ แม้ครั้งที่ ๒ พาหิยทารุจีริยะก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของพระผู้มีพระภาคก็ดี ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของข้าพระองค์ก็ดี รู้ได้ยากแล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด ฯ แม้ครั้งที่ ๒...แม้ครั้งที่ ๓ พาหิยทารุจีริยะก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของพระผู้มีพระภาคก็ดีความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของข้าพระองค์ก็ดี รู้ได้ยากแล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์สิ้นกาลนานเถิด ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพาหิยะ เพราะเหตุนั้นแล ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นจักษเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง ดูกรพาหิยะ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล ดูกรพาหิยะ ในกาลใดแล เมื่อท่านเห็นจักษเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้งในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในกาลใด ท่านไม่มี ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้าย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์

ลำดับนั้น จิตของพาทิยทวารุจิริยะ กุลบุตรหลุดพ้นแล้วจากอภิสวะทั้งหลายเพราะไม่
ถือมั่นในขณะนั้นเอง ด้วยพระธรรมเทศนาโดยย่อนี้ของพระผู้มีพระภาค ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระ
ภาคตรัสสอนพาทิยทวารุจิริยะกุลบุตรด้วยพระโอวาทโดยย่อแล้ว เสด็จหลีกไป ฯ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน แมโคลูกอ่อนขวิดพาทิยทวารุจิริยะให้ล้มลง
ปลงเสียชีวิต ครั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในพระนครสาวัตถีเสด็จกลับจาก
บิณฑบาตในเวลาปัจฉิมภัต เสด็จออกจากพระนครพร้อมกับภิกษุเป็นอันมาก ได้ทอดพระเนตรเห็น
พาทิยทวารุจิริยะทำกาละแล้ว จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจง
ช่วยกันจับสรีระของพาทิยทวารุจิริยะยกขึ้นสู่เตียงแล้ว จงนำไปเผาเสีย แล้วจงทำสถูปไว้ ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย พาทิยทวารุจิริยะประพฤติธรรมอันประเสริฐเสมอกับท่านทั้งหลาย ทำกาละแล้ว ภิกษุ
เหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว ช่วยกันยกสรีระของพระพาทิยทวารุจิริยะขึ้นสู่เตียง แล้วนำไป
เผา และทำสถูปไว้แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว
ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สรีระของพาทิยทวารุจิริยะข้าพระองค์ทั้งหลาย
เผาแล้ว และสถูปของพาทิยทวารุจิริยะนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายทำไว้แล้วคติของพาทิยทวารุจิริยะนั้น
เป็นอย่างไร ภาพเบื้องหน้าของเขาเป็นอย่างไร ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พาทิยทวารุจิริยะเป็นบัณฑิตปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ทั้งไม่ทำให้ลำบาก เพราะเหตุแห่งการแสดงธรรมดูกรภิกษุทั้งหลาย พาทิยท
วารุจิริยะปรินิพพานแล้ว ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ดิน น้ำ ไฟ และลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใดในนิพพานธาตุนั้นดาว
ทั้งหลายย่อมไม่สว่าง พระอาทิตย์ย่อมไม่ปรากฏ พระจันทร์ย่อมไม่สว่างความมืด
ย่อมไม่มีก็เมื่อใดพราหมณ์เชื่อว่าเป็นมุนีเพราะรู้ (สัจจะ ๔) รู้แล้วด้วยตน เมื่อนั้น
พราหมณ์ย่อมหลุดพ้นจากรูปและอรูปรจากสุขและทุกข์ ฯ”^{๑๔}

๓. ยโสชสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑ
จิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปมีพระยโสชะเป็นประมุข
เดินทางมาถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาค ก็ภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้น
ปราศรัยอยู่กับภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเจ้าของบ้านปูเสนาสนะ เก็บบาตรและจีวรกันอยู่ ได้ส่งเสียงอื้ออึง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ ไครนั้นมีเสียงอื้ออึงเหมือน
ชาวประมงแย่งปลากัน ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป
มีพระยโสชะเป็นประมุขเหล่านี้ เดินทางมาถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาค

^{๑๔} พ.อุ. ๒๕/๔๗-๕๐/๕๗-๖๐.

ก็ภิกษุผู้อำคันตุกะเหล่านั้น ปราศรัยอยู่กับภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเจ้าของ ปุลาตเสนาสนะ เก็บบาตร และจีวรกันอยู่ส่งเสียงอื้ออึง พระเจ้าข้า

พ. ดุกรอานนท์ ถ้าเช่นนั้น เธอจงเรียกภิกษุเหล่านั้นมาตามคำของเราว่า พระศาสดา รับสั่งหาท่านทั้งหลาย ท่านพระอานนท์ทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่าพระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์แล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วได้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า ดุกรภิกษุทั้งหลายเพราะเหตุไรหนอเธอทั้งหลายจึงส่งเสียงอื้ออึงเหมือนชาวประมงแย่งปลากัน

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามอย่างนี้แล้ว ท่านพระยโสธะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปเหล่านี้เดินทางมาถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาค ภิกษุผู้อำคันตุกะเหล่านี้ปราศรัยกับภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเจ้าของ ปุลาตเสนาสนะ เก็บบาตรและจีวรกันอยู่ส่งเสียงอื้ออึง พระเจ้าข้า ฯ

พ. ดุกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงไป เราประณามเธอทั้งหลายเธอทั้งหลายไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา ฯ

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว ลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้ว เก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวรหลีกจาริกไปทางวัชชีชนบท เทียวจาริกไปในวัชชีชนบทโดยลำดับ ถึงแม่น้ำวัคคุมุทานที กระทำกุฎีมุงบังด้วยใบไม้ เข้าจำพรรษาอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที

ครั้งนั้นแล ท่านพระยโสธะเข้าจำพรรษาแล้ว เรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดุกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงใคร่ประโยชน์ ทรงแสวงหาประโยชน์ ทรงอนุเคราะห์ ทรงอาศัยความอนุเคราะห์ ประณามเราทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคพึงทรงใคร่ประโยชน์แก่เราทั้งหลายผู้อยู่ด้วยประการใด ขอเราทั้งหลายจงสำเร็จการอยู่ด้วยประการนั้นเถิด ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระยโสธะแล้ว ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่ ทุกๆ รูป ได้ทำให้แจ้งซึ่งวิชา ๓ ภายในพรรษานั้นเอง ฯ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระนครสาวัตถีตามพระอัชฌาตัยแล้ว เสด็จจาริกไปทางพระนครเวสาลี เสด็จเทียวจาริกไปโดยลำดับได้เสด็จถึงพระนครเวสาลี ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฎาคารศาลาปามหาวัน ใกล้พระนครเวสาลีนั้น ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการกำหนดใจของภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที ด้วยพระทัยของพระองค์แล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า ดุกรอานนท์ ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที อยู่ในทิศใด ทิศนี้เหมือนมีแสงสว่างแก่เรา เหมือนมีโอภาสแก่เรา เธอเป็นผู้ไม่รังเกียจที่จะไปเพื่อความสนใจแห่งเรา เธอพึงส่งภิกษุผู้เป็นทูตไปในสำนักแห่งภิกษุทั้งหลายผู้ที่อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานทีด้วยสั่งว่าพระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย พระศาสดาใคร่จะเห็นท่านทั้งหลาย ท่านพระอานนท์ทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว เข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่าดุกรอาวุโสท่านจงเข้าไปหา

ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที ครั้นแล้ว จงกล่าวกะภิกษุทั้งหลายผู้ที่อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานทีอย่างนี้ว่า พระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย พระศาสดาทรงประสงค์จะเห็นท่านทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์แล้วหายจากกุฎาคารศาลาปามหาวัน ไปปรากฏข้างหน้าภิกษุเหล่านั้นที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายผู้ที่อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานทีว่าพระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย พระศาสดาทรงประสงค์เห็นท่านทั้งหลายภิกษุเหล่านั้นรับคำภิกษุเหล่านั้นแล้ว เก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวร หายจากที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที ไปปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ที่กุฎาคารศาลาปามหาวันเปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ฯ

ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่ด้วยสมาธิอันไม่หวั่นไหว ครั้นนั้น ภิกษุเหล่านั้นมีความดำริว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ด้วยวิหารธรรมไหนหนอ ภิกษุเหล่านั้นมีความดำริอีกว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ด้วยอาเนญชวิหารธรรม ภิกษุทั้งหมดนั้นแลนั่งอยู่ด้วยอาเนญชสมาธิ

ครั้งนั้นแล เมื่อราตรีล่วงไป เมื่อปฐมยามผ่านไป ท่านพระอานนท์ลุกจากอาสนะกระทำผ้าอูตราสงค์เจวียงป่าข้างหนึ่งประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายนั่งอยู่นานแล้วขอพระผู้มีพระภาคทรงปราศรัยกับภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า ฯ เมื่อท่านพระอานนท์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงนั่งอยู่แม้ครั้งที่ ๒ เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว เมื่อมัชฌิมยามผ่านไปแล้ว ท่านพระอานนท์ลุกจากอาสนะ กระทำผ้าอูตราสงค์เจวียงป่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญราตรีล่วงไปแล้ว มัชฌิมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายนั่งอยู่นานแล้วขอพระผู้มีพระภาคทรงปราศรัยกับภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า แม้ครั้งที่ ๒ พระผู้มีพระภาคได้ทรงนั่งอยู่ ฯ

แม้ครั้งที่ ๓ เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ปัจฉิมยามผ่านไปแล้ว อรุณขึ้นแล้วเมื่อราตรีรุ่งอรุณ ท่านพระอานนท์ลุกขึ้นจากอาสนะกระทำผ้าอูตราสงค์เจวียงป่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว ปัจฉิมยามผ่านไปแล้วอรุณขึ้นแล้ว ราตรีรุ่งอรุณ ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายนั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคทรงปราศรัยกับภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า ฯ

พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากสมาธินั้น แล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ ถ้าว่าเธอพึงรู้ไซ้ ความแจ่มแจ้งแม้มีประมาณเท่านี้ก็มิพึงปรากฏแก่เธอ ดูกรอานนท์ เราและภิกษุ ๕๐๐ เหล่านี้ทั้งหมด นั่งแล้วด้วยอาเนญชสมาธิ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ภิกษุใดชนะหนาม คือ กาม ชนหารค่า การฆ่า และการจองจำแล้ว ภิกษุนั้น
มันคงไม่หวั่นไหวดุจภูเขา ภิกษุนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะสุขและทุกข์”^{๑๖}

๔. โกลิตสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงมี
กายคตาสติอันตั้งไว้แล้วในภายใน อยู่ในที่ไม่ไกล พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นท่าน
พระมหาโมคคัลลานะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง มีกายคตาสติอันตั้งไว้ดีแล้วในภายใน อยู่ในที่ไม่ไกล ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ภิกษุเข้าไปตั้งกายคตาสติไว้แล้ว สำรวมแล้วในผัสสายตนะ ๖ มีจิตตั้งมั่น
แล้วเนื่อง ๆ ฟังรู้ความดับกิเลสของตน ฯ”^{๑๗}

๕. ปิณฑวัจจนสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้
พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ท่านพระปิณฑวัจจนะย่อมร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคน
ถ้อย ภิกษุมากด้วยกัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระปิณฑวัจจนะ
ย่อมร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคนถ้อย ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุรูป
หนึ่งว่า ดูกรภิกษุ เธอจงไปเรียกปิณฑวัจจนภิกษุมาตามคำของเราว่าดูกรอาวุโสวัจจะ พระศาสดา
รับสั่งให้หาท่าน ภิกษุนั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้วเข้าไปหาท่านพระปิณฑวัจจนะถึงที่อยู่ ครั้น
แล้วได้กล่าวกะท่านปิณฑวัจจนะว่าดูกรอาวุโส พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ท่านพระปิณฑวัจจนะ
รับคำภิกษุนั้นแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามท่านพระปิณฑวัจจนะว่า ดูกรปิณฑวัจจนะได้ยินว่าเธอย่อมร้องเรียก
ภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคนถ้อยจริงหรือ ท่านพระปิณฑวัจจนะทูลรับว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงมนสิการถึงขันธอันมีในก่อนของท่านพระปิณฑวัจจนะ แล้ว
ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ายกโทษวัจจนภิกษุเลย วัจจนภิกษุย่อมไม่
มุ่งโทษ เรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคนถ้อย วัจจนภิกษุเกิดในสกุลพราหมณ์ ๕๐๐ ชาติ โดยไม่
เจือปนเลย วาตะว่าคนถ้อยนั้นวัจจนภิกษุประพฤตินานาน เพราะเหตุนั้น วัจจนภิกษุนี้ย่อมร้องเรียก
ภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคนถ้อย ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

^{๑๖} พุ.อ. ๒๕/๗๑-๗๕/๗๗-๘๐.

^{๑๗} พุ.อ. ๒๕/๗๗/๘๑.

“มายา มานะ ย่อมไม่เป็นไปในผู้ใด ผู้ใดมีความโลภสิ้นไปแล้ว ไม่มี ความยึดถือว่าเป็นของเรา ไม่มี ความหวัง บรรเทาความโกรธได้แล้วมีจิตเย็นแล้ว ผู้นั้น ชื่อว่าเป็นพรหมณ์ผู้นั้นชื่อว่าเป็นสมณะ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นภิกษุ”^{๑๘}

๖. ปิณฑปาดสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ภิกษุมารุกด้วยกันกลับจากบิณฑปาดในเวลาปัจฉาภัตถ์ ประชุมกันในโรงกลมใกล้ต้นกุ่ม สนทนากันถึงเรื่องเป็นไปในระหว่างนี้ว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑปาดเป็นวัตร เที่ยวบิณฑปาดอยู่ ย่อมได้เห็นรูปอันเป็นที่พอใจ ด้วยจักขุย่อมได้ฟังเสียงอันเป็นที่พอใจด้วยหู ย่อมได้ดมกลิ่นอันเป็นที่พอใจด้วยจมูกย่อมได้ลิ้มรสอันเป็นที่พอใจด้วยลิ้น ย่อมได้ถูกต้องโผฏฐัพพะอันเป็นที่พอใจด้วยกาย ตามกาลอันสมควร ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑปาดเป็นวัตรเป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ย่อมเที่ยวไปบิณฑปาด ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลายผิฉะนั้น เราทั้งหลายจึงถือการเที่ยวบิณฑปาดเป็นวัตรเกิด แม้เราทั้งหลายก็จักได้เห็นรูปอันเป็นที่พอใจด้วยจักขุ ได้ฟังเสียงอันเป็นที่พอใจด้วยหู ได้ดมกลิ่นอันเป็นที่พอใจด้วยจมูก ได้ลิ้มรสอันเป็นที่พอใจด้วยลิ้น ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะอันเป็นที่พอใจด้วยกาย ตามกาลอันสมควรแม้เราทั้งหลายก็จักเป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรงเที่ยวไปบิณฑปาด ภิกษุเหล่านั้นสนทนากถาค้างอยู่ในระหว่างเพียงนี้ ครั้งนั้นแลเป็นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่เรือนแล้วได้เสด็จเข้าไปถึงโรงกลมใกล้ต้นกุ่ม แล้วประทับนั่ง ณ อาสนะที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้ว ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอและเธอทั้งหลายสนทนาเรื่องอะไรค้างไว้ในระหว่าง ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์ทั้งหลายกลับจากบิณฑปาดในเวลาปัจฉาภัตถ์ประชุมกันในโรงกลมใกล้ต้นกุ่มนี้ เกิดสนทนากันในระหว่างนี้ว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑปาดเป็นวัตร เที่ยวไปบิณฑปาดอยู่ย่อมได้เห็นรูปอันเป็นที่พอใจด้วยจักขุ . แม้เราทั้งหลายก็จักเป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง เที่ยวไปบิณฑปาด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์ทั้งหลายสนทนาเรื่องค้างไว้ในระหว่างนี้แล ก็พอดีพระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายเป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา ฟังกล่าวเรื่องเห็นปานนี้มันไม่สมควรเลย เธอทั้งหลายประชุมกันแล้วพึงกระทำอาการ ๒ อย่าง คือ ธรรมิกถา หรือคุณณีภาพอันเป็นนริยะ

^{๑๘} พุ.อ. ๒๕/๗๘/๘๑-๘๒.

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ถ้าว่าภิกษุไม่อาศัยเสียงสรรเสริญแล้ว ไชริ์ทเวทกและมนุษย์ทั้งหลายย่อมรัก
ใคร่ต่อภิกษุผู้ถือการที่เยวบิณฑบาตเป็นวัตรผู้เลี้ยงตนมิใช่ผู้เลี้ยงคนอื่น ผู้คงที่”^{๑๙}

๗. สิบปสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ภิกษุมักด้วยกันกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉิมภัตแล้ว นั่งประชุมกันในโรงกลม ได้สนทนากันถึงเรื่องเป็นไปในระหว่างว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ใครหนอแลย่อมรู้ศิลปะ ใครศึกษาศิลปะอะไร ศิลปอย่างไรเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลายบรรดาภิกษุเหล่านั้นภิกษุบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปในการฝึกช้างเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปในการฝึกม้าเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปในการขับรถเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปในการยิงธนูเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลายบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปทางอาวุธเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปทางนับนิ้วมือเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปในการคำนวณเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปนับประมวลเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปในการขีดเขียนเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปในการแต่งภาพย์กลอนเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปะในทางโลกายตศาสตร์เป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปในทางภูมิศาสตร์เป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นสนทนาเรื่องค้ำไไว้ในระหว่างเพียงนี้ ครั้นนั้นแล เป็นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่เรือน ได้เสด็จเข้าไปถึงโรงกลม แล้วประทับนั่ง ณ อาสนะที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ และเธอทั้งหลายสนทนาเรื่องอะไรค้ำไไว้ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์ทั้งหลายกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉิมภัต นั่งประชุมกันในโรงกลม เกิดสนทนากันในระหว่างว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ใครหนอแลย่อมรู้ศิลปะ ... บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปในทางภูมิศาสตร์เป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายสนทนาเรื่องค้ำไไว้ในระหว่างนี้แลก็พอดีพระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายเป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา กล่าวกถาเห็นปานนี้นั้นไม่สมควรเลยเธอทั้งหลายประชุมกันแล้ว ฟังกระทำอาการ ๒ อย่าง คือ ธรรมิกถา หรือ ดุชนิภาพอันเป็นอริยะ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ผู้ไม่อาศัยศิลปะเลี้ยงชีพ ผู้เบา ปราบถนาประโยชน์ มีอินทรีย์สำรวมแล้วพ้น

^{๑๙} บุ.อ. ๒๕/๘๒/๘๔-๘๕.

วิเศษแล้วในธรรมทั้งปวง ไม่มีที่อยู่เที่ยวไป ไม่ยึดถือว่าของเราไม่มีความหวัง ผู้
นั้นกำจัดมารได้แล้ว เป็นผู้เที่ยวไปผู้เดียว ชื่อว่าเป็นภิกษุ ฯ”^{๒๐}

๘. อุทตตสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ศาลวัน อันเป็นที่เสด็จประพาสของมัลลชาตรี
ทั้งหลาย ใกล้กรุงกุสินารา ก็สมัยนั้นแล ภิกษุมารด้วยกันเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน เยอหยิ่ง กลับกลอก มี
ปากกล้า มีวาจาเกลิ่อกลิ่น มีสติหลงลืม ไม่รู้สำนึกตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมუნไปผิด ไม่สำรวม
อินทรีย์ อยู่ในกุฎิที่เขาสร้างไว้ในป่า ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นภิกษุ
เหล่านั้น ผู้มีจิตฟุ้งซ่าน เยอหยิ่ง ปากกล้าวาจาเกลิ่อกลิ่น มีสติหลงลืม ไม่รู้สำนึกตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น
มีจิตหมუნไปผิด ไม่สำรวมอินทรีย์ อยู่ในกุฎิที่เขาสร้างไว้ในป่าในที่ไม่ไกล

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ภิกษุมีกายไม่รักษาแล้ว เป็นมิจฉาทิฐิ และถูกถีนมิทระครอบงำแล้วยอม
ไปสู่อำนาจแห่งมาร เพราะเหตุนั้นภิกษุพึงเป็นผู้รักษาจิต มีความดำริชอบเป็น
โคจร มุ่งสัมมาทิฐิเป็นเบื้องหน้า รู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแล้วครอบงำถีน
มิทระ พึงละทุกติทั้งหมดได้”^{๒๑}

๙. ปิณโฑลภาทวาชสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑ
จิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระปิณโฑลภาทวาชผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร
ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร มีความปรารถนา
น้อย สันโดษ ชอบสงัดไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารถนาคความเพียร ผู้มีวาตะกำจัด หมั่นประกอบในอธิจิต
นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง อยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นท่านพระปิณ
โฑลภาทวาช ผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ในที่ไม่ไกล

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“การไม่ว่าร้ายกัน ๑ การไม่เบียดเบียนกัน ๑ การสำรวมในพระปาติโมกข์
๑ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในภัต ๑ ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑ การประกอบความเพียร
ในอธิจิต ๑ นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^{๒๒}

^{๒๐} ฐ.อ. ๒๕/๘๓/๘๕-๘๖.

^{๒๑} ฐ.อ. ๒๕/๙๐/๙๒.

^{๒๒} ฐ.อ. ๒๕/๑๐๐/๙๗.

๓.๒.๖ อุทานเกี่ยวกับเรื่องทิวทัศน์ ความเห็น

๑. ชฎิลสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ คยาสิสะประเทศใกล้บ้านคยากัสมัสนั้นแล ชฎิลมากด้วยกันผุดขึ้นบ้าง ต่ำลงบ้าง ผุดขึ้นและต่ำลงบ้าง รตนน้ำบ้าง บุษบาไฟบ้าง ที่แม่น้ำคยา ในสมัยหิมะตก ระหว่าง ๘ วัน ในราตรีมีความหนาวในเหมันตฤดู ด้วยคิดเห็นว่าความหมจดจดย่อมมิได้ด้วยการกระทำนี้ พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นพวกชฎิลเหล่านั้น ผุดขึ้นบ้าง ต่ำลงบ้าง ผุดขึ้นและต่ำลงบ้าง รตนน้ำบ้าง บุษบาไฟบ้าง ที่ทำแม่น้ำคยา ในสมัยหิมะตกระหว่าง ๘ วัน ในราตรี มีความหนาวในเหมันตฤดู ด้วยคิดเห็นว่า ความหมจดจดย่อมมิได้ด้วยการกระทำนี้ ฯ พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ความสะอาดย่อมไม่มีเพราะน้ำ (แต่) ชนเป็นอันมากยังอาบอยู่ในน้ำนี้
สัจจะ และธรรมะมีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นเป็นผู้สะอาดและเป็นพราหมณ์”^{๒๓}

๒. กิรสูตรที่ ๑

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล สมณะ พราหมณ์ปริพาชกมากด้วยกัน ผู้มีลัทธิต่าง ๆ กัน มีทิวทัศน์ต่างกัน มีความพอใจต่างกัน มีความชอบใจต่างกัน อาศัยที่ฐินิสัยต่างกันอาศัยอยู่ในพระนครสาวัตถี สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะอย่างนี้ มีทิวทัศน์ว่า

๑. โลกเที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า ฯ

ส่วนสมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิวทัศน์ว่า

๒. โลกไม่เที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า ฯ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิวทัศน์ว่า

๓. โลกมีที่สุด ...

๔. โลกไม่มีที่สุด ...

๕. ชีพอันนั้น สรรวะก็อันนั้น ...

๖. ชีพเป็นอื่น สรรวะก็เป็นอื่น ...

๗. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีก ...

๘. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เป็นอีก ...

๙. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี นี้แหละจริงอื่นเปล่า ฯ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิวทัศน์ว่า

๑๐. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ นี้แหละจริงอื่นเปล่า ฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเกิดบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วย

^{๒๓} พุ.อ. ๒๕/๔๖/๕๗.

หอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้ ๕

ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า ภิกษุมากด้วยกัน นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ครั้นที่เยวบิณฑบาตในพระนครสาวัตถีกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส สมณะพราหมณ์ ปริพาชกมากด้วยกัน ผู้มีลัทธิต่าง ๆ กัน มีทิวติต่างกัน มีความพอใจต่างกัน มีความชอบใจต่างกัน อาศัยทิวินิสัยต่างกัน อาศัยอยู่ในพระนครสาวัตถี สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิวติอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง นี้แหละจริง ... ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อัญญเดียรธีย์เป็นคนบอด ไม่มีจักขุ ไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช้ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม เมื่อไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช้ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรมก็บาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้ ๕

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถีนี้แล มีพระราชอาชวราชองค์หนึ่ง ครั้งนั้นแล พระราชาพระองค์นั้นตรัสเรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งว่า ดูกรบุรุษผู้เจริญนี้แน่เธอ คนตาบอดในพระนครสาวัตถีมีประมาณเท่าใด ท่านจงบอกให้คนตาบอดเหล่านั้นทั้งหมดมาประชุมร่วมกัน บุรุษนั้นทูลรับพระราชดำรัสแล้ว พาคนตาบอดในพระนครสาวัตถีทั้งหมดเข้าไปเฝ้าพระราชอาชวราชองค์นี้ที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบบังคมทูลพระราชอาชวราชองค์นั้นว่า ขอเดชะ พวกคนตาบอดในพระนครสาวัตถีมาประชุมกันแล้ว พระพุทธเจ้าข้า พระราชาพระองค์นั้นตรัสว่า แน่พนาย ถ้าอย่างนั้น ท่านจงแสดงข้างแก่พวกคนตาบอดเถิด บุรุษนั้นทูลรับพระราชดำรัสแล้วแสดงข้างแก่พวกคนตาบอด คือ แสดงศีรษะข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ข้างเป็นเช่นนี้ แสดงหูข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ข้างเป็นเช่นนี้ แสดงงาข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ข้างเป็นเช่นนี้ แสดงดวงข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ข้างเป็นเช่นนี้ แสดงตัวข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ข้างเป็นเช่นนี้ แสดงเท้าข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ข้างเป็นเช่นนี้ แสดงหลังข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ข้างเป็นเช่นนี้ แสดงโคนหางข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ข้างเป็นเช่นนี้ แสดงปลายหางข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ข้างเป็นเช่นนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นแล บุรุษนั้น ครั้นแสดงข้างแก่พวกคนตาบอดแล้ว เข้าไปเฝ้าพระราชอาชวราชองค์นั้นถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่าขอเดชะ คนตาบอดเหล่านั้นเห็นข้างแล้วแล บัดนี้ ขอได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจงทรงสำคัญเวลาอันควรเถิด พระเจ้าข้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นแล พระราชาพระองค์นั้นเสด็จเข้าไปถึงที่คนตาบอดเหล่านั้น ครั้นแล้วได้ตรัสถามว่าดูกรคนตาบอดทั้งหลาย พวกท่านได้เห็นข้างแล้วหรือ คนตาบอดเหล่านั้น กราบทูลว่าขอเดชะข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เห็นแล้ว พระเจ้าข้า ๕

ว. ดูกรคนตาบอดทั้งหลาย ท่านทั้งหลายกล่าวว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เห็นข้างแล้ว ดังนี้ ข้างเป็นเช่นไร ๕

คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำศีรษะข้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะข้างเป็นเช่นนี้ คือ

เหมือนหม้อ พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำหูข้างใต้กราบทุลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็น
 เช่นนี้ คือ เหมือนกะดั่ง พระเจ้าข้าคนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำขาข้างใต้กราบทุลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ
 ช้างเป็นเช่นนี้คือ เหมือนผาล พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำวงข้างใต้กราบทุลอย่างนี้ว่า
 ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนงอนไถ พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำตัวข้างใต้กราบ
 ทุลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนฉางข้าว พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำ
 เท้าข้างใต้กราบทุลอย่างนี้ว่าขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนเสา พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่
 ได้ลูบคลำหลังข้างใต้กราบทุลว่าอย่างนี้ ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนครกตำข้าวพระเจ้าข้า
 คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำโคนหางข้างใต้กราบทุลอย่างนี้ว่า ขอเดชะช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือน
 สาก พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำปลายหางข้าง ใต้กราบทุลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็น
 เช่นนี้ คือ เหมือนไม้กวาดพระเจ้าข้า คนตาบอดเหล่านั้นได้ทู่มถึงกันและกันว่า ช้างเป็นเช่นนี้
 ช้างไม่ใช่เป็นเช่นนี้ ช้างไม่ใช่เป็นเช่นนี้ ช้างเป็นเช่นนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็พระราชาพระองค์นั้น
 ได้ทรงมีพระทัยชื่นชมเพราะเหตุนั้นแล ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเป็นคนบอด ไม่มี
 จักษุ ย่อมไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช้ประโยชน์ไม่รู้จักรักรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่ธรรม
 เมื่อไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช้ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่ธรรม ก็
 บาดหมางกัน ทะเลาะกันวิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่
 เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ได้ยินว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมข้องอยู่ เพราะทิวติทั้งหลาย
 อันหาสาระมิได้เหล่านี้ ชนทั้งหลายผู้เห็นโดยส่วนเดียว ถือผิดซึ่งทิวตินิสัยนั้นย่อม
 วิวาทกัน ”^{๒๔}

๓. กิรสุตที่ ๒

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑ
 ทิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล สมณะ พราหมณ์ปริพาชกมากด้วยกัน ผู้มีลัทธิต่าง ๆ
 กัน มีทิวติต่างกัน มีความพอใจต่างกันมีความชอบใจต่างกัน อาศัยทิวตินิสัยต่างกัน อาศัยอยู่ในพระ
 นครสาวัตถี สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิวติอย่างนี้ว่า

๑. คนและโลกเที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า ฯสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิว
 ติอย่างนี้ว่า

๒. คนและโลกไม่เที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า ฯ

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิวติอย่างนี้ว่า

^{๒๔} ขุ.ญ. ๒๕/๑๓๖-๑๓๘/๑๒๕-๑๒๘.

๓. ดนและโลกเที่ยงก็มี ไม่เที่ยงก็มี ... ๫
๔. ดนและโลกเที่ยงก็มีไซ้ ไม่เที่ยงก็มีไซ้ ... ๫
๕. ดนและโลกอันตนเองสร้างสรร ... ๫
๖. ดนและโลกอันผู้อื่นสร้างสรร ... ๫
๗. ดนและโลกอันตนเองสร้างสรรก็มี อันผู้อื่นสร้างสรรก็มี ... ๫
๘. ดนและโลกเกิดขึ้นลอยๆ ดนเองสร้างสรรก็หาไม่ได้ ผู้อื่นสร้างสรรก็หาไม่ได้ ๫
๙. ดนและโลกยังยืน มีทั้งสุขและทุกข์ ... ๫
๑๐. ดนและโลกไม่ยังยืน มีทั้งสุขและทุกข์ ... ๫
๑๑. ดนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ ยังยืนก็มี ไม่ยังยืนก็มี ... ๫
๑๒. ดนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ ยังยืนก็หาไม่ได้ ไม่ยังยืนก็หาไม่ได้ ... ๫
๑๓. ดนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ ดนเองสร้าง ... ๫
๑๔. ดนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ ผู้อื่นสร้างสรร นี้แหละจริง อื่นเปล่า ๫สมณพราหมณ์

พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า

๑๕. ดนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ ดนเองสร้างสรรก็มี ผู้อื่นสร้างสรรก็มี นี้แหละจริง อื่นเปล่า ๫ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า

๑๖. ดนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ เกิดขึ้นลอยๆ ดนเองสร้างสรรก็หาไม่ได้ ผู้อื่นสร้างสรรก็หาไม่ได้ นี้แหละจริง อื่นเปล่า ๫ สมณพราหมณ์เหล่านั้นนับาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้ ๫

เวลาเช้า ภิกษุมารุกด้วยกัน หนึ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัดที ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในพระนครสาวัดทีกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว หนึ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส สมณะ พราหมณ์ ปริพาชกมากด้วยกัน ผู้มีลัทธิต่างๆ กัน มีทิฐิต่างกัน มีความพอใจต่างกัน อาศัยทิฐินิสัยต่างกัน อาศัยอยู่ในพระนครสาวัดที สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้มีทิฐิอย่างนี้ว่า ดนและโลกเที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า ๫ล ๫ ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้ พระเจ้าข้า ๫

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อัญญเตยรติย์ปริพาชกเป็นคนบอด ไม่มีจักขุ ย่อมไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายไซ้ประโยชน์ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม เมื่อไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายไซ้ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม ก็บาดหมางกัน ทะเลาะกันวิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันอยู่ด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ได้ยินว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งข้องอยู่ในทิฐินิสัยเหล่านี้ยังไม่ถึง

นิพพานเป็นที่หยั่งลงเที่ยว ย่อมจบอยู่ในระหว่างแล” ^{๒๔}

๔. ติตถสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล สมณะ พราหมณ์ปริพาชกมากด้วยกัน ผู้มีลัทธิต่าง ๆ กัน มีทิฐิต่างกัน มีความพอใจต่างกัน มีความชอบใจต่างกัน อาศัยทิฐินิสัยต่างกัน อาศัยอยู่ในพระนครสาวัตถี สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า ตนและโลกเที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่าตนและโลกไม่เที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า ... ธรรมเป็นเช่นนั้น ธรรมไม่เป็นเช่นนั้น ธรรมไม่เป็นเช่นนั้น ธรรมเป็นเช่นนั้น ฯ

ลำดับนั้นแล เป็นเวลาเช้า ภิกษุหลายรูปนุ่งแล้วถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี เทียวบิณฑบาตไปในพระนครสาวัตถีกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมณะ พราหมณ์ ปริพาชกมากด้วยกัน มีลัทธิต่าง ๆ กัน มีทิฐิต่าง ๆ กัน มีความพอใจต่าง ๆ กัน มีความชอบใจต่าง ๆ กัน อาศัยทิฐินิสัยต่าง ๆ กัน อาศัยอยู่ในพระนครสาวัตถีนี้ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า ตนและโลกเที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า ตนและโลกไม่เที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า ธรรมเป็นเช่นนั้น ธรรมไม่เป็นเช่นนั้น ธรรมไม่เป็นเช่นนั้น ธรรมเป็นเช่นนั้น ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อัญญเตยรติยปริพาชกเป็นคนบอด ไม่มีจักขุ ย่อมไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายไซ้ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม เมื่อไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายมิใช่ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม ก็บาดหมางกัน ทะเลาะกันวิวาทกัน พุดจาที่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนั้น ธรรมไม่เป็นเช่นนั้น ธรรมไม่เป็นเช่นนั้น ธรรมเป็นเช่นนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“หมู่สัตว์นี้ชวนชวายนแล้วในทิฐิวา ตนและโลกเราสร้างสรรประกอบด้วยทิฐิว่า ตนและโลกผู้อื่นสร้างสรรค์ สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ไม่รู้จักซึ่งทิฐินั้น ไม่ได้เห็นทิฐินั้นว่าเป็นลูกศรก็เมื่อผู้พิจารณาเห็นอยู่ซึ่งความเห็นอันวิปริตนั้นว่าเป็นดุจลูกศรความเห็นที่เราสร้างสรรค์ย่อมไม่ปรากฏแก่ผู้นั้น ความเห็นที่ผู้อื่นสร้างสรรค์ ย่อมไม่ปรากฏแก่ผู้นั้น หมู่สัตว์นี้ประกอบแล้วด้วยมานะ มีมานะเป็นเครื่องร้อยรัด ถูกมานะผูกพันไว้แล้ว กระทำความชวนชวายนในเพราะทิฐิตั้งหลาย ย่อมไม่ล่วงพ้นสงสารไปได้” ^{๒๕}

^{๒๔} พุ.อ. ๒๕/๑๓๙-๑๔๐/๑๒๘-๑๓๐.

^{๒๕} พุ.อ. ๒๕/๑๔๑-๑๔๒/๑๓๐-๑๓๑.

๓.๒.๗ อุทานเกี่ยวกับกาม

๑. คณิกาสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ในพระนครราชคฤห์ มีนักเลง ๒ พวก เป็นผู้กำหนด มีจิตปฏิพัทธ์ในหญิงแพศยาคนหนึ่ง เกิดความบาดหมางกันทะเลาะกัน วิวาทกัน ประหัดประหารกันและกัน ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง นักเลงเหล่านั้นถึงความตายในที่นั้นบ้างถึงความทุกข์ปางตายบ้าง ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเข้าภิกษุมากด้วยกัน นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครราชคฤห์ ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ กลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ในพระนครราชคฤห์ มีนักเลง ๒ พวก เป็นผู้กำหนด มีจิตปฏิพัทธ์ในหญิงแพศยาคนหนึ่ง ...ถึงความตายในที่นั้นบ้าง ถึงความทุกข์ปางตายบ้าง พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ เบญจกามคุณ ที่บุคคลถึงแล้วและที่บุคคลจะพึงถึง ทั้งสองนี้เคลื่อนกลั่นแล้วด้วยขุสี คือ ราคะ แต่บุคคลผู้เร้าร้อนสำเหนียกตามอยู่ อนึ่งการศึกษาอันเป็นสาระ ศิล พรต ชีวิตพรหมจรรย์ การอุปัฏฐากอันเป็นสาระ นี่เป็นส่วนสุดท้ายที่ ๑ อนึ่งการประกอบตนพัวพันด้วยความสุขในกาม ของบุคคลผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โทษในกามไม่มี นี่เป็นส่วนสุดท้ายที่ ๒ ส่วนสุดท้ายทั้งสองนี้เป็นที่เจริญแห่งตัณหาและอวิชชาอย่างนี้ ตัณหาและอวิชชาย่อมยังกิริยาให้เจริญ สมณพราหมณ์บางพวกไม่รู้ส่วนสุดท้ายทั้งสองนั้น ย่อมจมอยู่ (ในสงสารด้วยอำนาจการถือมั่นสัสสตกิริยา) สมณพราหมณ์บางพวกยอมแล่นไป (ด้วยอำนาจการถือมั่นอุจเฉทกิริยา) ส่วนท่านผู้รู้ส่วนสุดท้ายทั้งสองนั้นแล้วเป็นผู้ไม่ตกไปในส่วนสุดท้ายทั้งสองนั้นและได้สำคัญด้วยการละส่วนสุดท้ายทั้งสองนั้น วัฏฏะของท่านผู้ที่ดับไม่มีเชื้อเหล่านั้นย่อมไม่มีเพื่อจะบัญญัติ ”^{๒๗}

๒. กามสูตรที่ ๑

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล มนุษย์ทั้งหลายในพระนครสาวัตถี โดยมากเป็นผู้ช้องแล้วในกามล่วงเวลา เป็นผู้กำหนดแล้ว ยินดีแล้ว รักใคร่แล้ว หมกมุ่นแล้ว พัวพันแล้ว มัวเมาอยู่ในกามทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเข้า ภิกษุเป็นอันมากนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ครั้นเที่ยวบิณฑบาตไปในพระนครสาวัตถี กลับจากบิณฑบาตในภายหลังภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบ

^{๒๗} บุ.อุ. ๒๕/๑๔๔/๑๓๒.

ทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส มนุษย์ทั้งหลายในพระนครสาวัตถี โดยมากเป็นผู้ซ่องแล้วในกามล่วงเวลา เป็นผู้กำหนดแล้ว ยินดีแล้ว รักใคร่แล้วหมกมุ่นแล้ว พัวพันแล้ว มัวเมาอยู่ในกามทั้งหลาย ฯ ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“สัตว์ทั้งหลายซ่องแล้วในกาม ซ่องแล้วด้วยกามและธรรมเป็นเครื่องซ่องไม่เห็นโทษในสังโยชน์ ซ่องแล้วด้วยธรรมเป็นเครื่องซ่องคือสังโยชน์พึงข้ามโอฆะอันกว้างใหญ่ไม่ได้เลย ฯ ”^{๒๘}

๓. กามสูตรที่ ๒

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล มนุษย์ทั้งหลายในพระนครสาวัตถีโดยมากเป็นผู้ซ่องแล้วในกามล่วงเวลา เป็นผู้กำหนดแล้ว ยินดีแล้ว รักใคร่แล้ว หมกมุ่นแล้ว พัวพันแล้ว มีตมนมัวเมาอยู่ในกามทั้งหลายครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถี ได้ทรงเห็นพวกมนุษย์ในพระนครสาวัตถีโดยมาก เป็นผู้ซ่องแล้วในกามทั้งหลาย กำหนดแล้ว ยินดีแล้ว รักใคร่แล้ว หมกมุ่นแล้ว พัวพันแล้ว มีตมนมัวเมาอยู่ในกามทั้งหลาย ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“สัตว์ทั้งหลายผู้มีตมเพราะกาม ถูกตัณหาซึ่งเป็นดุจข่ายปกคลุมไว้แล้ว ถูกเครื่องมุง คือ ตัณหาปกปิดไว้แล้ว ถูกกิเลสमारและเทวปุตตมารผูกพันไว้แล้ว ย่อมไปสู่สุราและมรณะ เหมือนปลาที่ปากไซ เหมือนลูกโคที่ยังตีมนมไปตามแม่โค ฉะนั้น”^{๒๙}

๓.๓ พุทธปรัชญาที่ปรากฏในพุทธอุทาน

๓.๓.๑ ชีวิตคืออะไร

ความจริงหลักธรรมที่เป็นสัจธรรมนั้นครอบคลุมธรรมชาติทั้งส่วนที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตล้วนเป็นไปตามหลักสัจธรรมเดียวกัน สำหรับสภาพที่มารวมตัวกันเข้าของส่วนประกอบเหล่านั้น แม้ส่วนประกอบแต่ละอย่างๆนั้นเองก็ปรากฏขึ้นโดยการรวมกันเข้าของส่วนประกอบย่อยๆต่อไปอีก และหาตัวคนที่แท้ไม่พบ เมื่อจะพูดว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ ก็ต้องเข้าใจความหมายว่า มีอยู่ในฐานะส่วนประกอบต่างๆมาประชุมเข้าด้วยกัน

^{๒๘} ฏ.อ. ๒๕/๑๔๙/๑๓๖.

^{๒๙} ฏ.อ. ๒๕/๑๕๐/๑๓๗.

๓.๓.๑.๑ ชั้นที่ ๕

พระพุทธศาสนามองว่าสิ่งที่มารวมตัวกันเป็นชีวิตนั้นมีองค์ประกอบ ๕ อย่างที่เรียกว่า ชั้นที่ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

รูปได้แก่ส่วนประกอบที่เป็นรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่างๆของสสารและพลังงาน เหล่านั้น

เวทนาได้แก่ความรู้สึกต่างๆ ทั้งที่เป็นความรู้สึกสบาย ไม่สบายหรือเฉยๆซึ่งเกิดจากผัสสะทางทางประสาททั้ง๕และทางใจ

สัญญาได้แก่ความกำหนดได้หมายรู้ คือกำหนดเครื่องหมายลักษณะต่างๆที่เป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้นๆได้

สังขารได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆของจิตที่มีเจตนาเป็นตัวนำ ทำหน้าที่แต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ ทำให้ความนึกคิด การกระทำและคำพูด มีความหลากหลายเป็นที่มาของกรรม ถือว่าเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต เป็นเครื่องปรุงของความคิด หรือเป็นเครื่องปรุงของกรรม

วิญญาณได้แก่ความรู้แจ้งทางอารมณ์ทางประสาททั้ง๕และทางใจ คือการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกายและการรู้อารมณ์ทางใจ^{๑๐}

ชั้นที่ ๕ ดังกล่าวมีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน หากขาดส่วนหนึ่งส่วนใดไปก็ไม่ใช่ชีวิต ชีวิตจะต้องมีทั้งกายและใจ กายกับใจจะต้องทำหน้าที่เป็นปกติและประสานสอดคล้องกัน ชีวิตจึงจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี หากมีบางส่วนทำหน้าที่บกพร่องก็จะส่งผลกระทบต่อส่วนอื่นด้วย พุทธศาสนาจึงสอนให้คนเรารักษาทั้งร่างกายละจิตใจให้ดี ในส่วนของร่างกาย ก็ต้องออกกำลังกาย รับประทานอาหารที่ดีมีคุณประโยชน์ต่อร่างกาย และอยู่ในสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ดีเหมาะสม ในส่วนของจิตใจก็ต้องรู้จักวิธีการพัฒนาจิตใจให้จิตใจมีความเข้มแข็ง ให้จิตมีสุขภาพ เช่นมีความปลอดโปร่งแจ่มใสอยู่เสมอ ให้จิตมีคุณภาพคือมีคุณธรรมต่างๆ เช่นให้มีความเอื้ออาทรต่อคนอื่น ให้รู้จักบุญคุณของผู้อื่นสิ่งอื่นและพร้อมที่จะตอบแทนคุณ และให้จิตมีสมรรถภาพคือมีความสามารถที่จะไปใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพเช่นมีจิตใจที่แน่วแน่มุ่งมั่นเอาจริงเอาจังกับงาน เมื่อพัฒนาทั้งร่างกายและจิตใจให้ดีแล้วก็ถือว่าพัฒนาชีวิตให้พร้อมที่จะพัฒนาตนเองในด้านอื่นๆและพัฒนาสังคมต่อไป

ตามธรรมดาสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ชั้นที่ ๕ แต่ละอย่างก็เป็นทุกข์และเมื่อรวมตัวกันเป็นชีวิตก็หนีไม่พ้นจากความทุกข์ มีพระพุทธพจน์กล่าวถึงความทุกข์ตอนหนึ่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ทุกขอริยสัจเป็นอย่างนี้คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บก็เป็นทุกข์ ความ

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐.

ตายก็เป็นทุกข์ ความประสกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ การไม่ได้รับสิ่งที่ต้องการก็เป็นทุกข์ กล่าวโดยย่ออุปาทานชั้นที่ ๕ ก็เป็นทุกข์^{๑๑}

ในพุทธพจน์ข้างต้นซึ่งมาจากธรรมเทศนาที่ชื่อว่าธรรมจักรกัปปวัตตสูตรมีข้อความที่กล่าวถึงทุกข์ ๒ ประเภทคือทุกข์ทางกายและทุกข์ทางจิตวิทยา^{๑๒} ที่ว่าความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นทุกข์นั้น ถือว่าเป็นทุกข์ทางกายภาพ เป็นทุกข์ที่คนเราต้องประสบอยู่แล้วเมื่อมีชีวิต เพราะมันเกิดความเปลี่ยนแปลงในชีวิต ความเปลี่ยนแปลงไม่คงอยู่ในสภาพเดิมนั้นเป็นความหมายอย่างหนึ่งของความทุกข์ ส่วนความทุกข์ที่เกิดจากการประสกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก และการไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นทางจิตใจ จึงเรียกว่าทุกข์ทางจิตวิทยา เมื่อคนเรามีชีวิตขึ้นมา เราไม่สามารถห้ามความเปลี่ยนแปลงในชีวิตได้ เพราะมันเป็นเรื่องที่เป็นไปตามธรรมชาติ สิ่งที่เราทำได้ก็คือทำใจยอมรับการเปลี่ยนแปลงหรือทำให้การเปลี่ยนแปลงในชีวิตไม่ก่อให้เกิดทุกข์ทางใจหรือทางจิตวิทยาได้ ดังนั้นในตอนท้าย พระพุทธองค์จึงสรุปว่าอุปาทานชั้นที่ ๕ คือชีวิตที่เรายึดมั่นถือมั่นนี่เองเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนเรามีความทุกข์

คุณค่าทางจริยธรรมที่ได้จากเรื่องชั้นที่ ๕ ก็คือ หากเราไม่ต้องการให้ชีวิตต้องเจ็บปวดรวดร้าวเพราะความทุกข์ เราก็ต้องหยุดความทุกข์ให้อยู่เพียงแต่ทางกายภาพซึ่งต้องเปลี่ยนแปลงไป โดยที่เราไม่เดือดร้อนเพราะความเปลี่ยนแปลงนั้น ด้วยการรู้จักการปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นสิ่งต่าง ๆ ความหมายของการทำจิตให้ว่างที่ท่านพุทธทาสสอนไว้ก็อยู่ที่การไม่ยึดมั่นถือมั่นนี่เอง ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “จิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้นเป็นจิตว่าง เหมือนกับว่ามือของเราไม่ได้จับอะไรไว้ เราเรียกว่ามือเปล่า หรือมือว่าง มือว่างงาน แต่ถ้ามือของเราจับอะไรอยู่ เราเรียกว่าไม่ว่าง จิตก็เหมือนกัน ถ้ามันจับยึดอะไรไว้เป็นตัวตนเป็นของตน มันไม่ว่าง มันวุ่น คือมันจับอยู่ มันมีงานอยู่”^{๑๓} การรู้จักทำจิตให้ว่างจึงทำให้คนเราดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข คนที่มีความสุขอยู่ในตัวย่อมพร้อมที่จะเพื่อแบ่งปันความสุขให้ผู้อื่นได้ด้วย

หลักชั้นที่ ๕ ทำให้เราทราบว่าชีวิตเกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ ๕ ส่วน ที่มารวมตัวกันหน่วยรวมขององค์ประกอบเหล่านี้ก็ไม่ใช่ตัวตน องค์ประกอบแต่ละส่วนก็ไม่ใช่ตัวตนที่เป็นอิสระของมัน และสิ่งที่เป็นตัวตนที่อยู่ต่างหากจากองค์ประกอบเหล่านี้ก็ไม่มี เมื่อเรามองเห็นเช่นนี้ก็จะถอนความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องตัวตนได้ คนที่ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนย่อมไม่มีความเห็นแก่ตัวด้วย ดังนั้นสิ่งที่เขาทำลงไปจึงไม่ใช่เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนตัว แต่เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

^{๑๑}วิ.มหา. ๔/๑๔/๑๖.

^{๑๒}สมภาร พรหมทา, “รายงานการวิจัยเรื่อง ทุกข์ในพุทธปรัชญา มุมมองจากลัทธิธิดาร์วิน”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๓) : ๗.

^{๑๓}พุทธทาสภิกขุ, สู้จิตว่าง, พิมพ์ครั้งที่๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๓๑-๓๒.

นอกจากนี้ การมองสิ่งต่างๆ ด้วยวิธีแยกส่วนประกอบออกไปอย่างวิธีขั้นที่ ๕ นี้ ถือว่าเป็นการฝึกความคิดแบบแยกแยะวิเคราะห์ความจริง คือเมื่อได้ประสบหรือเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ ก็ไม่หยุดอยู่เพียงแค่รูปลักษณะภายนอกเท่านั้น แต่พร้อมที่จะสืบเสาะค้นหาความจริงที่อยู่เบื้องหลังรูปลักษณะภายนอกนั้นอีก ทำให้รู้จักมองได้อย่างลึกซึ้งรอบด้าน จนเห็นสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็นจริง เรียกว่ามองตามสภาพวัตถุหรือวัตถุวิสัย (Objective) ไม่มองโดยเอาทัศนหาอุปาทานเข้าไปจับซึ่งเป็นเหตุให้มองเห็นตามที่อยากหรือไม่อยากให้เป็นที่เรียกว่ามองแบบสภวิสัยหรือจิตวิสัย (subjective) การมองให้เห็นตามความเป็นจริงที่ดำรงอยู่จริงทำให้เกิดปัญญา เมื่อจะแก้ปัญหาาก็แก้ได้ถูกต้อง เพราะเข้าใจสภาพ สาเหตุ และวิธีการแก้ปัญหา พร้อมทั้งมีความมั่นใจว่าแก้ปัญหาได้

๓.๓.๑.๒ आयตนะ ๖

การมองชีวิตว่าหมายถึงขั้นที่ ๕ เป็นการมองชีวิตตามสภาพของตนเอง สามารถตอบคำถามที่ว่าชีวิตคืออะไรได้แห่งหนึ่ง แต่การมองชีวิตยังมีแง่มุมอื่นอีกด้วย นั่นคือการมองชีวิตตามความหมายของมนุษย์และโดยสัมพันธ์กับโลก การมองในแง่นี้เราต้องพิจารณาในเรื่องอายตนะ ๖ ในฐานะที่เป็นแดนรับรู้และเสพเสวยโลก

ในการดำเนินชีวิตทั่วไป คนเรามักจะไม่ใส่ใจองค์ประกอบต่างๆ ของขั้นที่ ๕ ว่ามันทำงานอย่างไร มีความสัมพันธ์กันอย่างไร แม้แต่การทำงานของอวัยวะหลายอย่างในร่างกายก็ทำงานไปโดยอัตโนมัติโดยที่เราจะไม่ใส่ใจ เช่น การเต้นของหัวใจ เป็นต้น การพิจารณาเรื่องขั้นที่ ๕ จึงค่อนข้างห่างไกลจากชีวิตจริง คนเราเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับอายตนะ ๖ มากกว่า ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ให้ความหมายแก่ชีวิตที่ต้องติดต่อเชื่อมโยงกับโลก ชีวิตในทางปฏิบัติหรือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลกนี้มี ๒ ภาค แต่ละภาคมีระบบการทำงานซึ่งอาศัยช่องทางที่ชีวิตจะติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกได้ซึ่งเรียกว่าทวาร

ภาคแรกคือภาครับรู้และเสพเสวยโลก อาศัยทวาร ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับรับรู้และเสพเสวยโลกที่ปรากฏแก่มนุษย์โดยลักษณะอาการต่างๆ ที่เรียกว่าอารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ และธรรมารมณ์

ภาคที่สองคือภาคที่แสดงออกหรือกระทำต่อโลก อาศัยทวาร ๓ คือ กาย วาจา ใจ สำหรับกระทำต่อโลก โดยแสดงออกเป็นการกระทำ การพูดและการคิด^{๓๔}

ภาคแรกก็คืออายตนะที่หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ หรือทางรับรู้ มี ๖ อย่างคือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งเป็นอายตนะภายใน สิ่งเหล่านี้ทำหน้าที่เชื่อมต่อกับสภาพแวดล้อมภายนอกที่เป็นอายตนะเหมือนกัน แต่เรียกว่าอายตนะภายนอก ซึ่งมี ๖ อย่างเหมือนกันคือรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่กายสัมผัส และสิ่งที่ใจนึกคิดโดยทั่วไปนิยมเรียกว่า "อารมณ์" ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ถูกรับรู้

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๓๓๓.

เมื่ออายตนะภายในซึ่งเป็นแดนรับรู้กระทบกับอายตนะภายนอกซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ก็จะเกิดความรู้ขึ้นมา เช่น ตากระทบกับรูปเกิดความรู้ขึ้นมาเรียกว่าเห็น หูกระทบกับเสียงเกิดความรู้ขึ้นมาเรียกว่าได้ยิน เป็นต้น ความรู้ที่อายตนะทั้งสองประเภทมากระทบกันเรียกว่า “วิญญาณ” เช่น การเห็นเรียกว่าจักขุวิญญาณหรือวิญญาณทางตา องค์ประกอบทั้งสามคืออายตนะ อารมณ์ และวิญญาณเมื่อรวมกันเข้าก่อให้เกิดผัสสะคือการรับรู้ เมื่อเกิดการรับรู้ก็จะเกิดกระบวนการอื่น ๆ ต่อกันไป คือเกิดความรู้สึก เกิดความนึกคิดปรุงแต่งไปต่าง ๆ นานา ซึ่งเป็นเจตนาหรือกรรมทางใจ รวมทั้งเกิดการกระทำซึ่งแสดงออกทางกาย วาจา ที่จะต้องได้รับผลของการกระทำนั้น ๆ ตามเหตุปัจจัยที่มีอยู่

อายตนะมีบทบาทสำคัญในชีวิตดังกล่าวนี้อย่างยิ่งนักคิดท่านหนึ่งจึงวางข้อเสนอพื้นฐานไว้ว่า “โลกและชีวิตคือจิตรู้อารมณ์”^{๑๔} ให้นำไปใคร่ครวญพิจารณาให้เห็นอย่างชัดเจน ด้วยการตรวจสอบพิสูจน์กับประสบการณ์จริงในชีวิตที่เราต้องรับรู้สิ่งต่าง ๆ โดยอาศัยอายตนะคือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจของเรา เพื่อให้เห็นความจริงของชีวิต โดยอาศัยการฝึกสติ คือการระลึกแบบทันทั่วถึงต่อสิ่งที่กำลังปรากฏอยู่เฟื่องผ่านพ้นไป การฝึกสติโดยนัยหนึ่งจึงเป็นการฝึกฝนปัญญาด้วย เพราะว่า “สติก็คือปัญญานั้นเอง แต่เป็นปัญญาที่มาในรูปฉับพลันกะทันหัน ทันควันต่อเหตุการณ์”^{๑๖}

โดยสรุปอายตนะ ๖ ทำหน้าที่รับใช้มนุษย์ ๒ ด้านคือ ด้านแรก อายตนะ ๖ เป็นทางรับรู้โลก คือเป็นแหล่งนำโลกมาเสนอต่อมนุษย์ เป็นเครื่องมือสื่อสาร ทำให้มนุษย์ได้รับรู้ความรู้ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถเกี่ยวข้องกับโลกได้อย่างถูกต้อง ทำให้ชีวิตอยู่รอด และดำเนินไปด้วยดี ด้านที่สอง อายตนะ ๖ เป็นช่องทางเสวยโลก คือเป็นประตูที่มนุษย์จะเปิดออกไปรับอารมณ์ที่เป็นรสอร่อยของโลกมาเสพเสวย ด้วยการดู การฟัง การดม การลิ้มรส การสัมผัสและต้อง ความสนุกสนานเพลิดเพลินเบิกบาน ตลอดจนการโหยหาจินตนาการสิ่งที่ยาวนานรื่นเริงใจ^{๑๗}

คุณค่าทางจริยธรรมที่เราได้จากหลักอายตนะ ๖ นี้ มีหลายประการคืออายตนะเป็นจุดเริ่มต้น และเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของทางแยกระหว่างกุศลกับอกุศล ทางสายหนึ่งนำไปสู่ความประมาทมัวเมา การทำความชั่ว และการติดอยู่ในโลก อีกสายหนึ่งนำไปสู่ความรู้เท่าทัน การทำความดี และการหลุดพ้นเป็นอิสระ หากเราไม่เข้าใจและฝึกปฏิบัติให้รู้เท่าทัน ก็มักจะถูกชักจูงให้ดำเนินชีวิตในทางที่เน้นแต่การแสวงหาสิ่งบำรุงบำเรอมาตอบสนองตัวเอง ทรัพยากรต่าง ๆ นั้นมีอยู่อย่างจำกัด เมื่อเราไม่จำกัดความต้องการของเรา ก็ย่อมเกิดการแย่งชิง เอาัดเอาเปรียบกันก่อให้เกิด

^{๑๔} ระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๖), หน้า ๑๙.

^{๑๖} พุทธศาสนิกขุ, สัจจิตว่าง, อ่างแล้ว, หน้า ๕๔.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๓๘-๓๙.

ปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามมาอีกมากมายไม่รู้จบ แต่หากรู้เท่าทัน เราก็จะรู้จักยับยั้งความต้องการ รู้จักแบ่งปันเผื่อแผ่ให้คนอื่นได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดนั้นบ้างเมื่อเป็นเช่นนั้น ชุมชนและสังคมที่เราอยู่ก็就会有ความสงบเรียบร้อย หากเราเลือกที่จะให้สังคมสงบสุขเราก็ต้องรู้จักฝึกฝนอบรมวิธีการประพฤติปฏิบัติในการควบคุมอายตนะ การใช้งานอายตนะอย่างระมัดระวัง และการรับใช้อายตนะในทางที่จะให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตของตนเองและสังคมอย่างแท้จริง

อายตนะเป็นที่มาของความสุขและความทุกข์ คนเราทุกคนต่างก็ต้องการความสุข ไม่ต้องการความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น มีคนไม่น้อยที่ต้องระดมกำลังที่มีอยู่ทั้งหมดเพื่อแสวงหาความสุข เมื่อไม่พบความสุขที่ต้องการก็เหนื่อยล้าผิดหวัง บางทีแม้จะได้ประสบความสุขที่หวังก็ต้องแลกกับความทุกข์อย่างแสนสาหัส คนที่พบความสุขก็อาจจะหลงระเหิงอยู่กับความสุขนั้น แสวงหาความสุขต่อไปโดยหารู้ไม่ว่าแม้ทุ่มเทพลังเพียงใดก็ไม่สามารถเติมชีวิตให้เต็มด้วยความสุขได้เลยหากจิตใจยังพร่องอยู่ คนที่ผิดหวังหาความสุขไม่พบก็อาจหมดอาลัยตายอยากในชีวิต ปล่อยชีวิตเรื่อยเปื่อยไร้สาระ ทรมาณตนเอง หรือถึงกับขั้นหนีโลกด้วยการฆ่าตัวตายเพราะไม่สามารถทนรับสภาพความเป็นจริงได้ก็มี ทั้งการใช้ชีวิตแบบหลงระเหิงและการทรมาณตัวเองต่างก็เป็นเรื่องการใช้ชีวิตแบบสุดขั้วเหมือนกัน ไม่อาจทำให้แก้ปัญหาชีวิตได้ ความเข้าใจเรื่องอายตนะจะทำให้คนเราฝึกฝนที่จะทำให้อายุยืนยาวมีความสุขอย่างพอเหมาะพอดี และรู้จักเลือกและพัฒนาตนเองให้ได้รับความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ อายตนะในแง่ที่เป็นเรื่องราวของกระบวนการรับรู้และแสวงหาปัญญา ก็ยังเกี่ยวข้องกับจริยธรรมตั้งแต่เริ่มต้น เพราะถ้าปฏิบัติได้ไม่ถูกต้องในตอนเริ่มแรก การรับรู้ก็จะไม่บริสุทธิ์ ทำให้ได้ความรู้ที่บิดเบือน ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง หากต้องการให้เกิดการรับรู้ที่ถูกต้องก็ต้องรักษาจิตที่รู้อารมณ์ให้ดำรงอยู่ในความเป็นกลางไม่เอนเอียง คือระวังไม่ให้กิเลสเข้าครอบงำ

การปฏิบัติเพื่อให้ใช้อายตนะได้อย่างมีคุณค่าต่อชีวิตก็คือการใช้สติดังกล่าวแล้ว แต่บางทีสติมาไม่ทันขณะที่จิตกำลังรับรู้อารมณ์ เราก็ยังสามารถพิจารณาในช่วงที่รับอารมณ์เข้ามาแล้วได้ โดยใช้หลักปัญญาที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาให้เข้าใจคุณโทษ ข้อดีข้อเสียของอารมณ์นั้น พร้อมทั้งสภาพที่เป็นอิสระจากทั้งข้อดีและข้อเสียเหล่านั้น แล้วเลือกที่จะไม่ต้องให้มันเป็นตัวกำหนดความสุขความทุกข์และชะตาชีวิตของเรา คนที่มีอิสระสามารถเป็นนายเหนืออารมณ์ได้ ย่อมสามารถลิขิตชีวิตของตนเองในระดับที่ตัวเองมีอำนาจทำได้ เมื่อมีคนเช่นนี้ในสังคมมากเข้าย่อมสามารถสร้างทางเดินไปสู่ความก้าวหน้าของสังคมได้ ทั้งนี้เพราะผู้วิจัยเชื่อว่าสังคมก็คือปัจเจกบุคคลที่มารวมตัวกัน ปัจเจกบุคคลบางคนที่มีพลังสามารถใช้พลังของตนกดดันหรือเปลี่ยนแปลงระบบได้ไม่มากนักน้อย อย่างไรก็ตาม ระบบสังคมก็มีอิทธิพลต่อปัจเจกบุคคลได้เช่นเดียวกัน

๓.๓.๒ ชีวิตเป็นอย่างไร

๓.๓.๒.๑ ไตรลักษณ์

ลักษณะของชีวิตตามความจริงแล้วเป็นลักษณะโดยธรรมชาติของสิ่งต่างๆทั้งหมด ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า “ไตรลักษณ์” เพราะมี ๓ ประการ และเรียกว่า “สามัญลักษณ์” เพราะเป็นลักษณะที่ทั่วไปหรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง ไตรลักษณ์ประกอบด้วย ๑) สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๒) สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ๓) ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา หลักไตรลักษณ์นี้ถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่แล้วไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติหรือไม่ก็ตาม แต่พระองค์ทรงค้นพบจึงนำมาสอน^{๓๔}

สังขารในไตรลักษณ์มีความหมายกว้างกว่าสังขารในชั้น ๕ กล่าวคือสังขารในชั้น ๕ หมายถึงความดีความชั่วที่ปรุงแต่งจิต เป็นนามธรรมอย่างเดียว ส่วนสังขารในไตรลักษณ์นั้น หมายถึงสิ่งทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เกิดจากส่วนประกอบต่างๆรวมตัวกัน ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม นั่นคือมีความหมายครอบคลุมชั้น ๕ ทั้งหมด ส่วนคำว่าธรรมก็มีความหมายรวมถึงทั้งสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งคือสังขาร และสิ่งที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งคือพระนิพพาน

ไตรลักษณ์ประการแรกคืออนิจจตา หมายถึงความไม่เที่ยง ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดแล้วเสื่อมสลายไป ประการที่สองคือทุกขตา หมายถึงความทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน ผืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์ มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้ที่ทะยานอยาก และก่อให้เกิดความทุกข์แก่ผู้ที่ต้องการและยึดมั่นถือมั่น ประการสุดท้ายคืออนัตตา หมายถึงความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงที่เป็นแก่นแกนหรือสาระ^{๓๕}

สิ่งต่างๆ นั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันเป็นกระแส เกิดดับสืบต่อกันไปตลอดเวลาไม่ขาดสาย จึงเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เมื่อต้องเกิดดับไม่คงที่และเป็นไปตามเหตุปัจจัยก็ย่อมมีความบีบคั้นกดดัน ขัดแย้ง และเปลี่ยนแปลง แสดงถึงความบกพร่องไม่สมบูรณ์ในตัวและเมื่อทุกส่วนเป็นไปในรูปกระแสที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลาขึ้นต่อเหตุปัจจัยเช่นนี้ก็ย่อมไม่เป็นตัวของตัว มีตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ ในกรณีของสัตว์บุคคล สามารถพิจารณาแยกแยะออกไปเป็นชั้น ๕ ไม่มีอะไรนอกเหนือจากชั้น ๕ ชั้นนี้ทุกชั้นไม่เที่ยง ถูกบีบคั้น และไม่มีตัวตนของมันเอง เมื่อมารวมเป็นชีวิตก็ยังคงลักษณะของไตรลักษณ์ไว้เหมือนเดิม เราจึงไม่สามารถบังคับให้มันเป็นไปตามที่เราต้องการได้เพราะมันไม่มีตัวตนนั่นเอง แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ถ้าเราอยากให้มันเป็นไปอย่างไรก็ต้องเข้าใจเหตุปัจจัยที่มันเป็นเช่นนั้น แล้วสร้างเหตุปัจจัยให้ถูกต้อง ซึ่งเราก็สามารถทำ

^{๓๔} อภ.ติก. ๒๐/๑๓๗/๒๐.

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๖๘.

ได้ในบางระดับเท่านั้น เพราะยังมีเหตุปัจจัยหลายอย่างที่อยู่นอกความควบคุมของเรา เช่นเหตุปัจจัยที่เป็นเรื่องของกฎธรรมชาติในด้านกายภาพและด้านชีววิทยาเป็นต้น

หลักอนิจจตาที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงนั้น ไม่ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่มีผู้กำหนดไว้ล่วงหน้าเหมือนอย่างศาสนาเทวนิยมทั้งหลาย อีกทั้งไม่ใช่ความเปลี่ยนแปลงแบบไร้ระเบียบแบบแผน ทฤษฎีไร้ระเบียบหรือ “ อภิมหาโกลาหล ” (Chaos Theory) ที่กล่าวถึงความไม่มีระเบียบนั้น พระพุทธศาสนาสามารถอธิบายได้ว่าในสิ่งที่เห็นกันไร้ระเบียบนั้น ความจริงที่อยู่เบื้องหลังคือความมีระเบียบ แต่ที่เราเห็นว่ามันไร้ระเบียบนั้นก็เพราะว่าเราไม่เข้าใจเหตุปัจจัยต่างๆที่ซับซ้อนทั้งหมดนั่นเอง หลักอนิจจตากล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติที่มีระเบียบแบบแผน ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ก่อให้เกิดความมั่นใจแก่คนเราได้ว่าสามารถที่จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเหตุปัจจัยเพื่อให้มันเปลี่ยนแปลงไปตามแนวทางที่เราต้องการได้บ้างเหมือนกัน

ในการดำเนินชีวิตนั้น ผู้ที่เข้าใจหลักอนิจจตาสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างผู้รู้เท่าทันความจริง ในด้านชีวิตภายนอก สามารถใช้ปัญญาหลักวันความเสื่อมและสร้างสรรค์ความเจริญต่างๆได้ ภายในจิตใจก็จะสามารถอยู่อย่างอิสระไม่ตกเป็นทาสของความเสื่อมและความเจริญ เมื่อประสบความเสื่อมก็ยอมรับได้และพร้อมจะแก้ไขให้ดีขึ้น เมื่อประสบกับความเจริญก็ไม่หลงระเหิงกับความเจริญนั้น ทำให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข แม้จะต้องเผชิญกับอุปสรรคขวากหนามต่างๆมากมาย ก็ถือว่าอุปสรรคนั้นเป็นแบบฝึกหัดของชีวิต ถือว่าเป็นเรื่องท้าทายต่อการพัฒนาปรับปรุงตนเอง จึงพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อเอาชนะปัญหาทั้งของตนเองและสังคม

หลักทุกข์ตาที่แสดงถึงการที่สิ่งต่างๆไม่อาจทนอยู่ในสภาพเดิมได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้น การเจริญ และการสลายตัวนั้น แสดงให้เห็นว่าสิ่งต่างๆมีความบกพร่อง มีความไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว เมื่อกาลเวลาผ่านไปและมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกมีความบกพร่องก็มีมากขึ้น สิ่งต่างๆที่จะสามารถรักษาสภาพของตนไว้หรือพัฒนาปรับปรุงเข้าสู่ความสมบูรณ์ จึงต้องต่อสู้ดิ้นรนปรับปรุงตัวอยู่ตลอดเวลา ในชีวิตของคนเราก็เหมือนกัน หากเราต้องการให้ชีวิตเจริญก้าวหน้า ก็ต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพัฒนาหรือปฏิรูปให้ดีขึ้นอยู่เสมอ

ความเข้าใจหลักอนัตตาที่กล่าวถึงการที่สิ่งต่างๆไม่มีตัวตนที่เป็นแก่น มีคุณค่าทางจริยธรรมทั้ง ๓ ระดับ คือ ในระดับต้น มีคุณค่าด้านลดตัณหา ช่วยลดทอนความเห็นแก่ตัว ไม่ให้ทำกิจการงานต่างๆโดยยึดถือแต่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่ตั้ง ทำให้มองเห็นประโยชน์ของส่วนรวมและมุ่งทำงานเพื่อส่วนรวม ในระดับกลาง มีคุณค่าด้านปรับทิฐิ ทำให้จิตใจกว้างขวาง สามารถเข้าไปเกี่ยวข้องพิจารณาและจัดการแก้ปัญหาและบริหารงานต่างๆโดยไม่เอาตัวตน ความอยากความเห็นและความยึดมั่นของตนเข้าไปขัดหรือแทรกแซงแต่พิจารณาไปตามเหตุผลความเป็นจริงด้วยจิตใจที่เป็นกลางถือความถูกต้องเป็นหลัก และในระดับสูง มีคุณค่าด้านปัญญาที่มองเห็นความจริงตามธรรมชาติ ทำให้ละทิ้งความยึดมั่นถือมั่นได้ จนบรรลุถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

นอกจากนี้ หลักอนัตตตาพร้อมทั้งหลักอนิจจตาและหลักทุกขตายังเป็นเครื่องยืนยันความถูกต้องของหลักจริยธรรมอื่น ๆ โดยเฉพาะหลักกรรมและหลักการประพฤติปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น เช่น เนื่องจากสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆที่เป็นไปในรูปของกระแสของเหตุปัจจัยจึงเป็นไปได้ กรรมจึงมีได้ และเพราะสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน ความหลุดพ้นจึงมีได้

๓.๓.๓ ชีวิตเป็นไปอย่างไร

๓.๓.๓.๑ ปฏิจจสมุปบาท

หลักสัจธรรมเกี่ยวกับชีวิตที่สำคัญอีกหลักหนึ่งคือหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่กล่าวถึงการศึกษาที่สิ่งต่างๆอิงอาศัยกันเกิดขึ้น ความสำคัญของหลักปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างไรเห็นได้จากพระพุทธพจน์ที่ว่า “ ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปฏิจจสมุปบาท” ^{๔๐}หลักธรรมนี้ถ้าเป็นหลักทั่วไปหรือหลักการกว้างๆเรียกว่าอิทัปปัจจยตา หลักทั่วไปนี้มีอยู่ว่า “ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่ มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ก็ดับด้วย” ^{๔๑} ถ้าแจกแจงออกไปเอาไปประยุกต์ใช้ก็จะเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท หลักธรรมนี้มีในคัมภีร์อภิธรรมและคัมภีร์รุ่นอรรถกถามีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปัจจยการ

หลักปฏิจจสมุปบาทแสดงให้เห็นการที่สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์กัน เป็นเหตุปัจจัยต่อกันในรูปกระแส ในฐานะที่เป็นกระแสนี้เอง ที่สามารถวิเคราะห์ออกไปให้เห็นชัดได้หลายแง่มุม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเชื่อมโยงสัมพันธ์กันและอิงอาศัยกัน สิ่งต่างๆมีอยู่ในความสัมพันธ์กับอีกสิ่งหนึ่ง มีอยู่โดยขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนแม้แต่ขณะเดียว ไม่มีสารัตถะในตัว ไม่มีมูลการณ์หรือปฐมเหตุ หรือผู้สร้าง

หลักปฏิจจสมุปบาทนี้สามารถนำเอาไปอธิบายปรากฏการณ์ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคม การอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมเช่นที่กล่าวว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร” เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นการอธิบายกฎธรรมชาติ แต่ก็มีตัวอย่างมากมายในพระไตรปิฎกที่พระพุทธองค์ทรงนำเอาหลักปฏิจจสมุปบาทไปอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม หลักธรรมนี้จึงประยุกต์ใช้ได้อย่างกว้างขวาง

คุณค่าทางจริยธรรมที่เราได้จากหลักปฏิจจสมุปบาทก็คล้ายคลึงกับหลักไตรลักษณ์ เนื่องจากหลักธรรมเหล่านี้ต่างก็เน้นให้เห็นความสำคัญของการพึ่งพาอาศัยกันของสิ่งต่างๆ หลักปฏิจจสมุปบาทสอนให้เราระทอนเห็นว่าเราเป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เรามีได้เป็นนายของธรรมชาติ เราจึงไม่สามารถที่จะเอาธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการของเราอย่างไรก็ได้ การที่สิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเสื่อมโทรมลงเรื่อยๆในทุกวันนี้เป็นเพราะว่าคนเราไม่ค่อยตระหนักถึงการที่มนุษย์เราเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติอย่างนี้เอง

^{๔๐} ม.ม. ๑๒/๓๐๖/๒๑๒.

^{๔๑} ส.นิ. ๑๖/๒๑-๒๒/๔-๕.

ก่อให้เกิดความหยิ่งผยองไม่คำนึงถึงสิ่งที่อยู่รอบตัว จึงทำอะไรลงไปโดยขาดการพิจารณาให้รอบคอบ ขาดการวางแผน

เมื่อตระหนักถึงการที่สิ่งต่างๆ ต้องพึ่งพาต่อกัน ก็จะทำให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งนั้นๆ อย่างเกื้อกูลต่อกัน มนุษย์จะต้องอยู่อย่างประสานสอดคล้องกับธรรมชาติ ธรรมชาติจึงจะเอื้อประโยชน์แก่มนุษย์ได้เต็มที่ ในสังคมมนุษย์แต่ละคนก็ต้องพึ่งพาคนอื่น ๆ ยิ่งในสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้าเช่นทุกวันนี้ ที่มีความสลับซับซ้อนมาก มีความหลากหลายมาก ยิ่งมองเห็นได้ชัดว่า จะต้องอาศัยคนอื่นสิ่งอื่นอย่างไร แม้แต่เรื่องวิชาความรู้ต่างๆ แม้จะทุ่มเทชีวิตทั้งชีวิตเพื่อศึกษาเรียนรู้ ก็จะเรียนรู้ได้เพียงบางส่วนเท่านั้น จำเป็นต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านในสาขาต่างๆ มากมาย หลักปฏิจจนสมุปบาทยิ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่าในการปฏิรูประบบต่างๆ จะอาศัยความเชี่ยวชาญทางเทคนิคเฉพาะสาขานั้น โอกาสที่จะทำให้ดีขึ้นกว่าเดิมเป็นไปได้ยาก ต้องระดมความรู้จากสาขาต่างๆ จำนวนมาก ต้องมีการบูรณาการความรู้ ต้องเปิดโอกาสให้หลายฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุด การปฏิรูปสังคมจึงจะสัมฤทธิ์ผลเป็นที่น่าพอใจ

ในการแก้ไขปัญหา การวางแผน การวางนโยบาย และการตรากฎหมาย เป็นต้น ความเข้าใจในหลักปฏิจจนสมุปบาท จะทำให้เรามองปัจจัยต่างๆ อย่างรอบด้าน เมื่อแก้ไขปัญหาก็มองภาพปัญหาอย่างถ่องแท้ รู้ว่าปัญหานั้นมีสาเหตุมาจากอะไร สาเหตุเหล่านั้นมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันอย่างไร จึงจะสามารถแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องและรอบด้าน ในการวางแผน การวางนโยบาย ถ้าตระหนักถึงปัจจัยต่างๆ อย่างรอบด้านก็จะทำให้ได้แผนได้นโยบายที่ดี สามารถนำไปปฏิบัติอย่างได้ผล ส่วนในการออกกฎหมายมาใช้ก็จำเป็นต้องมองอย่างรอบด้านเช่นกัน หากอาศัยมุมมองเฉพาะของสาขานิติศาสตร์ บางทีเราอาจจะได้กฎหมายที่ไว้วิญญูณก็ได้ เช่นกฎหมายบางฉบับเมื่อบังคับใช้แล้วปรากฏว่าก่อให้เกิดปัญหาความเดือดร้อนแก่ประชาชน และปัญหาอื่นๆ ที่ต้องตามไปแก้ที่หลังอีกมากมาย แม้แต่นักกฎหมายเองหากเชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องทางเทคนิคในวิชาของตนโดยไม่เปิดใจกว้างฟังคนอื่นบ้าง ก็อาจตีความกฎหมายตามตัวบทโดยขัดกับเจตนารมณ์ของกฎหมายก็ได้ ซึ่งอาจทำให้เกิดความไม่ยุติธรรมขึ้นในสังคมก็ได้

๓.๓.๔ ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร

๓.๓.๔.๑ กฎแห่งกรรม

ยังมีกฎธรรมชาติที่เป็นส่วนหนึ่งของหลักปฏิจจนสมุปบาทที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง นั่นคือกฎแห่งกรรม^{๔๖} ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ เป็นกระบวนการ

^{๔๖} กฎแห่งกรรม หรือกรรมนิยามเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งในกฎธรรมชาติ ๕ อย่าง อีก ๔ อย่างที่เหลือคือ อุดุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพันธุกรรม จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต และธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลต่อกันของสิ่งทั้งหลาย ธรรมนิยามนั้นมีความหมายครอบคลุมถึงนิยามอื่นๆ ทั้งหมด และหมายถึงกฎอื่นๆ ที่ไม่อยู่ในกฎทั้ง ๔ นั้นด้วย

กระทำและการให้ผลของการกระทำ เป็นกระบวนการแห่งเจตน์จำนงหรือความคิดปรุงแต่ง สร้างสรรค์ต่างๆพร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปที่สอดคล้องกัน เช่น ทำกรรมดี มีผลดี ทำกรรมชั่ว มีผลชั่ว เป็นต้น^{๔๓}

กรรมหมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา เมื่อมองให้ถึงต้นตอที่แท้จริง กรรมก็คือเจตนานั่นเอง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ ภิกษุทั้งหลาย เจตนา นั่นเอง เราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำการกรรมด้วยกาย วาจา ใจ ”^{๔๔} เมื่อมองเข้าไปภายในกระบวนการแห่งชีวิตของคนแต่ละคน กรรมก็คือสังขารที่เป็นสภาพปรุงแต่งจิต เป็นองค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆของจิตที่มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดี ชั่ว หรือเป็นกลางๆ เมื่อมองออกข้างนอกที่การดำเนินชีวิตกรรมก็คือการทำ การพูด การคิด หรือความประพฤติที่บุคคลนั้นๆจะต้องรับผิดชอบผลที่เกิดขึ้น เมื่อมองกว้างออกไปอีกในแง่กิจกรรมของมนุษย์ กรรมก็คือการประกอบอาชีพการงาน การดำเนินชีวิต และดำเนินกิจกรรมต่างๆของมนุษย์^{๔๕}

กฎการให้ผลของกรรมพื้นฐานมีอยู่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แต่การให้ผลของกรรมมีหลายระดับ มีทั้งระดับภายในจิตใจ ระดับบุคลิกภาพ ระดับวิถีชีวิตของบุคคลและระดับสังคม จนบางครั้งอาจก่อให้เกิดความสับสนแก่ผู้ที่ไม่เข้าใจชัดเจนได้ บางคนถึงกับสรุปว่า “ ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป ” ซึ่งไม่ถูกต้องตามหลักกรรม ที่เข้าใจผิดเช่นนี้เพราะมองผลของกรรมเฉพาะในระดับวิถีชีวิตที่ต้องประสบกับผลที่เป็นโลกธรรม ๘ และรู้สึกสับสนในเรื่องความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างเหตุและผล โดยที่มองไม่เห็นผลที่เกิดในระดับจิตใจ และระดับบุคลิกภาพ ส่วนระดับสังคมก็มักคำนึงไม่ถึง ความจริงกรรมที่แต่ละบุคคลทำเมื่อรวมกันเข้าก็กลายเป็นกรรมของสังคมสังคมจึงได้รับกรรมที่เป็นมวลรวมแห่งกรรมของปัจเจกบุคคลด้วย เช่นการที่สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมอย่างมากในปัจจุบันเป็นผลมาจากการกระทำของปัจเจกบุคคลจำนวนมากในสังคมและผู้ที่ได้รับผลกระทบก็คือคนในสังคมทั้งหมดนั่นเอง

คุณค่าทางจริยธรรมที่จะได้จากความเข้าใจเรื่องกรรมมีหลายประการคือ ทำให้เกิดความเข้าใจกรรมและผลของกรรมว่าขึ้นอยู่กับเหตุและผล มิได้ขึ้นอยู่กับโชคชะตาหรือวัตถุมงคลแสดงให้เห็นว่าความสำเร็จของความต้องการอะไรก็ตามขึ้นอยู่กับ การลงมือทำ ซึ่งทำให้รู้จักพึ่งตนเองและมีความขยันหมั่นเพียร ทำให้มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อตนเองด้วยการไม่ทำความชั่ว และต่อผู้อื่นด้วยการทำความดีต่อเขา ทำให้เขาใจว่าคนทุกคนมีสิทธิตามธรรมชาติโดยเท่าเทียมกัน ที่จะพัฒนาปรับปรุงตนเอง ทำให้ตระหนักว่าคุณภาพจิต ความสามารถและพฤติกรรมเป็นเครื่องวัดความดีความชั่วของมนุษย์ การแบ่งแยกด้วยชาติชั้นวรรณะเป็นสิ่งอันตรายไม่ควรทำ ทำให้รู้วิธีที่จะเรียนรู้บทเรียนจากกรรมเก่า ด้วยการพิจารณาตามเหตุผล มิใช่เพียงแค่อายฟุ้งโทษผู้อื่นหรือ

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๓.

^{๔๔} อภ.ฉก. ๒๒/๖๓/๗๐-๗๑.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

สถานการณ์ภายนอก แต่ให้พิจารณาดูการกระทำของตนเอง ก่อให้เกิดความมั่นใจที่จะแก้ไขปรับปรุงตนเอง และมุ่งมั่นทำอย่างเต็มความสามารถต่อไป และหลักกรรมในส่วนที่เป็นรูปแบบความรับผิดชอบส่วนบุคคลให้มีความหวังแก่เราว่าอนาคตนั้นอยู่ในเอื้อมมือของเราเอง

นอกจากนี้ ความเข้าใจเรื่องกรรมของสังคมยังทำให้เราตระหนักถึงพลังของกรรมและผลกรรมของกรรมรวมหมู่นี้ด้วย เช่นถ้าเราต้องการให้สังคมมีค่านิยมที่ดีงามเป็นไปในแนวเดียวกัน เราก็อาจทำการรณรงค์กระตุ้นจิตสำนึกของสังคมให้เห็นความสำคัญของค่านิยมนั้น ๆ เพื่อให้คนในสังคมพร้อมใจกันนำปฏิบัติ ค่านิยมนั้นแม้จะเป็นมโนกรรมคืออยู่ในจิตใจคน แต่ก็เป็นที่รากฐานอย่างดีต่อวิถีปฏิบัติของคนในสังคม ถ้าคนในสังคมมีค่านิยมที่ดีงามก็จะทำสิ่งที่ดีงามออกมาด้วย ช่วยให้สังคมส่วนรวมได้รับผลประโยชน์โดยทั่วหน้ากัน ยกตัวอย่างเช่นการรณรงค์ให้มีการงดใช้รถยนต์ส่วนตัวในบางวัน ก็ทำให้ประหยัดค่าน้ำมันได้จำนวนมาก ช่วยให้การจราจรคล่องขึ้น ทั้งยังช่วยให้อากาศดีขึ้นด้วย หากทำกันมากเข้าบ่อยเข้าก็ยิ่งประหยัดเงินได้มาก สภาพการจราจรก็จะดีขึ้นมาก และสภาพอากาศเสียเพราะควันพิษจากรถยนต์ก็ยิ่งน้อยลง ส่งผลให้เกิดสุขภาพกาย สุขภาพจิตที่ดี ย่อมมีพลังสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้า ในกรณีของการสร้างประชาสังคมก็เช่นเดียวกัน ถ้าสังคมตระหนักถึงความสำคัญของการรวมกลุ่มทำงานเพื่อส่วนรวม พร้อมทั้งจะเข้าไปมีส่วนร่วมอยู่เสมอ โอกาสที่จะสร้างสรรค์สังคมที่ดีงามก็ไม่ใช่ว่าเรื่องยากนัก

หลักปรัชญาจรรยาบรรณและหลักกรรมแสดงให้เห็นสภาวะแห่งชีวิตว่าเป็นไปอย่างไรซึ่งเราทราบแล้วว่าชีวิตเป็นไปได้ด้วยการอาศัยซึ่งกันและกันทั้งส่วนที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน ธรรมชาติแวดล้อมตัวมนุษย์ และสังคมมนุษย์ และทั้งชีวิตมนุษย์ ชีวิตธรรมชาติและชีวิตสังคมล้วนเป็นตามกฎธรรมชาติ โดยมีกฎแห่งกรรมเป็นกฎสำคัญที่มนุษย์สามารถเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งเพื่อผลักดันให้กระบวนการของชีวิตและสังคมของตนเป็นไปตามความต้องการของตนได้ ในการนี้มนุษย์จะต้องรู้จักเป้าหมายว่าชีวิตนั้นควรให้เป็นอย่างไร ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงสภาวะธรรมที่เป็นเป้าหมายของชีวิต ซึ่งเป็นประโยชน์สูงสุดที่จะได้จากชีวิตนี้ พร้อมทั้งคุณค่าทางจริยธรรมที่จะเกิดขึ้นจากความเข้าใจในเรื่องนี้

๓.๓.๔.๒ เป้าหมายสูงสุด

สภาวะธรรมที่เป็นเป้าหมายสูงสุดที่คนเราควรจะได้คือการหลุดพ้นจากกิเลสซึ่งได้แก่ความโลภ โกรธ หลง ทั้งหมด เป็นอิสระจากความครอบงำของสิ่งเหล่านี้ มีค่าหลายค่าที่สามารถบรรยายสภาวะเช่นนี้ เช่น วิชา ความรู้แจ้ง วิมุตติ ความหลุดพ้น วิสุทธิ ความหมดจด สันติ ความสงบ และนิพพาน ความสิ้นกิเลส ในบรรดาค่าเหล่านี้ คำว่านิพพานเป็นค่าที่มีปัญหาการอธิบายมากที่สุด และถูกตีความอย่างหลากหลายที่สุด แต่ก็ยังเป็นค่าที่สำคัญที่สุด เป็นค่าหลักที่จะต้องกล่าวในตอนนี้อย่างที่แสดงคุณลักษณะของนิพพานไว้ว่า “นิพพานเป็นสภาวะธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา เรียกให้มาดูได้ ควรน้อมเข้ามาในตน อัน

วิญญาณซึ่งรู้เฉพาะตน”^{๖๖} มีคำอธิบายนิพพานไว้หลายอย่าง ทั้งแบบปฏิเสศ แบบไวพจน์ แบบอุปมาและบรรยายภาวะโดยตรง ซึ่งก็ยังเป็นเรื่องที่เข้าใจอยู่ยากอยู่ดี แต่เราสามารถทำความเข้าใจเรื่องนี้ได้ง่ายกว่าหากพิจารณาดูที่ภาวะของผู้บรรลุนิพพาน

ภาวะของผู้บรรลุนิพพานอาจพิจารณาได้ทั้งภาวะทางปัญญา ภาวะทางจิต และภาวะทางความประพฤติหรือการดำเนินชีวิต^{๖๗} ลักษณะที่เป็นพื้นฐานทางปัญญาของผู้บรรลุนิพพานคือ ผู้บรรลุนิพพานจะมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นหรือตามความเป็นจริง ในการรับรู้อารมณ์ทางอายตนะ ก็รับรู้ด้วยจิตใจที่มีท่าที่เป็นกลางและมีสติ ไม่หวั่นไหวถูกชักจูงไปตามความชอบใจ ไม่ชอบใจ สามารถตามดูรู้เห็นอารมณ์นั้นๆ ไปตามสภาวะของมันตั้งแต่ต้นจนตลอดสาย ไม่ถูกความขุ่นข้องหมองมัว ความติดพัน หรือความกระทบกระทั่งที่เกิดจากอารมณ์นั้นจุดรั้งหรือสะดุดเอาไว้ให้เขวออกไปเสียก่อน รู้เท่าทันสิ่งต่างๆ ว่าไม่มั่นคงยั่งยืน ถูกบีบคั้นให้เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และไม่มีความที่เป็นแก่นสาร รู้เท่าทันสมมติ ไม่ติดอยู่เฉพาะรูปลักษณะภายนอก ทั้งยังไม่จำเป็นต้องรู้เพราะมีคนอื่นบอกหรือเชื่อคนอื่น เนื่องจากตนได้เห็นประจักษ์ด้วยตนเองแล้ว ในด้านจิตใจ ผู้บรรลุนิพพานจะมีจิตใจที่อิสระ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ที่เฝ้าชวนหรือยั่วยุ ไม่มี ความกลัว ความสะดุ้งสะเทือนหวั่นไหว มีจิตใจหนักแน่นมั่นคงไม่โอนเอนไปตามอารมณ์ที่น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจ ไม่ขัดเคืองโกรธแค้นใคร ไม่ติดในบุญบาป ไม่โทษหาอดีต ไม่พรั่นเพื่อรำพึงรำพันถึงอนาคต มีชีวิตอยู่กับปัจจุบันด้วยสติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์ และในด้านการดำเนินชีวิตนั้น ผู้บรรลุนิพพานจะทำการต่างๆ โดยไม่ยึดติด ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ทำงานเพื่องาน เพื่อความสุขของสังคมส่วนรวม ไม่ทำงานเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว เพราะได้ทำประโยชน์ส่วนตัวให้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว ผลงานทั้งหมดจึงเป็นไปเพื่อคนอื่น เพื่อส่วนรวม มีแรงจูงใจในการทำงานที่เกิดจากปัญญาและกรุณา ความกรุณาที่กว้างขวางนี้เองทำให้ผู้บรรลุนิพพานสามารถทำงานสร้างสรรค์สังคมได้อย่างมหาศาล

จากภาวะของผู้บรรลุนิพพานดังกล่าว เราจะได้คุณค่าทางจริยธรรมด้วยความเข้าใจว่าผู้บรรลุนิพพานนั้นไม่ใช่ผู้ที่หลีกเลี่ยงหนีสังคม หรือเอาตัวรอดแต่ผู้เดียว แต่ท่านเป็นผู้ที่ทำให้รอดปลอดภัยแล้วใช้ศักยภาพที่มีอยู่ในการอยู่ร่วมสังคมโดยทำประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมได้อย่างมาก นิพพานจึงควรเป็นเป้าหมายทางจิตวิญญาณของชาวพุทธ เมื่อบรรลุนิพพานแล้วก็จะสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับงานต่างๆ โดยไม่ถูกแปดเปื้อน เหมือนกับบัวและดอกบัวแม้จะอยู่ในน้ำก็ไม่เปียกน้ำ จึงต้องเน้นกันว่าการบรรลุนิพพานไม่ได้ทำให้ผู้บรรลุต้องหลีกเลี่ยงหนีจากกิจกรรมเชิงบวกที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของชาวโลก^{๖๘} ไม่เคยมีหลักฐานในที่ใดเลยว่ามีผู้หมดกิเลสจะไม่ทำงาน พระพุทธเจ้า

^{๖๖} อัง.ติก. ๒๐/๕๖/๙.

^{๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า๒๔๑-๒๖๐.

^{๖๘} Chatsumarn Kabilsingh, **Buddhism and Nature Conservation**, (Bangkok :

และพระอรหันต์ทั้งหลายทำงานหนักยิ่งกว่า เสียสละมากกว่า และเหน็ดเหนื่อยกว่าพวกเราเสียอีก และงานทั้งหมดของท่านก็ล้วนเป็นการช่วยเหลือคนอื่น^{๕๕} ทั้งนี้เพราะว่าผู้ที่ได้บรรลุนิพพานแล้วก็จะเต็มเปี่ยมไปด้วยความกรุณา นักทำงานเพื่อสังคมคนสำคัญท่านหนึ่งเสนอว่าควรใช้ความเมตตากรุณาเป็นหลักการพื้นฐานในการทำงานเพื่อสังคม

คำว่าวิมุตติเป็นคำหนึ่งที่มีความหมายใช้แทนนิพพานได้ วิมุตติหรือความหลุดพ้นมีหลายระดับ มีทั้งระดับความหลุดพ้นที่พ้นจากกิเลสได้เป็นครั้งคราวด้วยอำนาจของการข่มกิเลสนั้นไว้ด้วยสมาธิระดับฌาน หรือบางทีด้วยสมาธิระดับอุปจารสมาธิที่เรียกว่าวิกขัมภณวิมุตติ ความหลุดพ้นเฉพาะเรื่องเฉพาะอย่างที่เรียกว่าตังควิมุตติ เช่นเมื่อคิดที่จะให้ ความตระหนี่ก็หายไป เมื่อคิดเมตตา ความคิดเคียดแค้นชิงชังก็หายไป และความหลุดพ้นที่ยั่งยืนถาวร (สมุทเททวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ) ในการทำงาน เราสามารถประยุกต์เอาความเข้าใจเรื่องนี้ไปใช้ได้ เช่นใช้สมาธิจิตข่มความคิดที่ไม่ดีบางอย่างไว้ มีสติอยู่กับสิ่งที่ทำอยู่ทำให้กิเลสไม่มีโอกาสรบกวน หรือรู้จักปล่อยวางเสียบ้าง แนวคิด “ ตายเสียก่อนตาย ” ก็ดี “ นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ ” ก็ดีของท่านพุทธทาส ก็มีน้อยคล้ายคลึงกับประเด็นเรื่องตังควิมุตติ น่าจะเอามาใช้ในการดำเนินชีวิตและการทำงานเพื่อสังคมได้เป็นอย่างดี

๓.๓.๔.๓ อริยสัจ ๔

สังขารหรือสภาวะธรรมที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นสามารถสังเคราะห์ลงในอริยสัจ^{๕๖} ซึ่งเป็นหลักธรรมที่กล่าวถึงความจริงอย่างประเสริฐ ๔ ประการคือทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรค^{๕๗} ทุกข์ในที่นี้หมายถึงสภาพปัญหาต่างๆของมนุษย์ หรือสภาวะของสิ่งต่างๆที่ตกอยู่ในกฎของความไม่เที่ยง ถูกบีบคั้น ไม่สมบูรณในตัวเอง พร้อมทั้งจะก่อปัญหาให้แก่ผู้ที่ยึดมั่นถือมั่น สมุทัยหมายถึงสาเหตุของปัญหาอันได้แก่ความอยากที่ยึดถือเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง โดยอาการที่มีตัวเราที่จะเสพเสวย ที่จะได้ จะเป็น จะไม่เป็น อย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร่าร้อนกระวนกระวาย นิโรธหมายถึงความดับทุกข์ ซึ่งเป็นภาวะที่ปลอดจากความอยาก ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความดิ้นขัดรอนรน เป็นความสงบ ผ่องใส เบิกบาน และปลอดโปร่งโล่งสบาย และมรรคหมายถึงวิธีการปฏิบัติที่นำไปสู่

^{๕๕} Peter A. Jackson, “Buddhadasa : A Buddhist Thinker for the Modern World” (Bangkok : The Siam Society), อ้างใน พุทธทาสภิกขุ, อุปสรรคแห่งการเผยแพร่ธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

^{๕๖} ม.ม. ๑๒/๓๐๐/๒๐๗.

^{๕๗} อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ทั่วไป เช่น ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร วินย.มหา.

ความดับทุกข์ ที่เป็นข้อปฏิบัติสายกลาง ด้วยการไม่หมกมุ่นกับความสุขและไม่ทรมาณตนเองให้เดือดร้อน^{๕๖}

อริยสัจเป็นหลักธรรมที่แสดงโดยสอดคล้องกับประวัติการแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่การประสบกับความทุกข์ที่ปรากฏเป็นปัญหา แล้วสืบสาวหาสาเหตุ พบว่ามีทางแก้ไขปัญหานั้นได้ จึงกำหนดรายละเอียดหรือจุดที่จะต้องแก้ไขและกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน แล้วดำเนินการแก้ไขตามวิธีการจนบรรลุเป้าหมายที่ต้องการนั้น

คุณค่าทางจริยธรรมที่จะได้จากอริยสัจก็คือความรู้ความเข้าใจและการทำหน้าที่ต่ออริยสัจแต่ละข้อให้ถูกต้อง คือทุกข์หรือสภาพปัญหานั้นเป็นเรื่องที่ต้องกำหนดรู้ให้ชัดเจนว่าเป็นอย่างไร พุทธศาสนาไม่ได้สอนเรื่องทุกข์เพื่อให้ยอมรับสภาพปัญหาแล้วอยู่นิ่งเฉยหรือหมดกำลังใจที่จะแก้ปัญหานั้น จึงไม่ใช่มองโลกในแง่ร้าย แต่เป็นการมองโลกตามความเป็นจริงที่มีอยู่ เมื่อรู้สภาพปัญหาชัดเจนก็มีหน้าที่ที่จะต้องสืบสาวหาสาเหตุของปัญหานั้น สิ่งที่จะต้องทำคือการจัดการแก้ไขด้วยการกำจัดปัญหานั้นหมดไป ซึ่งเป็นหน้าที่ที่จะต้องทำในเรื่องสมุทัย หน้าที่ต่อนิโรธก็คือการทำให้ประจักษ์แจ้งหรือการเข้าถึงภาวะที่แก้ปัญหานั้นได้สำเร็จ โดยวิธีการต่างๆในการแก้ปัญหานั้นที่ควรพัฒนาขึ้นมาอย่างถูกต้องเหมาะสมกับสภาพและสาเหตุของปัญหาที่มีอยู่

เราสามารถที่จะประยุกต์เอาความรู้ความเข้าใจในอริยสัจไปใช้ในการแก้ปัญหาดังๆได้เป็นอย่างดี เพราะปัญหาดังๆล้วนมีสาเหตุทั้งนั้น เมื่อทราบสาเหตุและกำหนดแนวทางเพื่อแก้ปัญหานั้นได้ถูกต้อง แล้วลงมือแก้ปัญหานั้นตามแนวทางที่วางไว้ ย่อมแก้ปัญหานั้นได้เสมอ ขอเพียงแต่ไม่ท้อแท้เสียก่อน ส่วนจะใช้เวลามากเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับความหนักเบาของปัญหาและความสลับซับซ้อนของปัญหา ตลอดถึงความพากเพียรพยายามที่ทุ่มเทลงไปเพื่อแก้ปัญหานั้น

นอกจากนี้อริยสัจยังให้ข้อคิดแก่เราว่าวิธีการแก้ปัญหานั้นและเป้าหมายในการแก้ปัญหานั้นจะต้องมีความสอดคล้องกัน คือทั้งวิธีการและเป้าหมายล้วนมีความสำคัญด้วยกัน ไม่ใช่ว่าจะใช้วิธีการอย่างไรก็ขอให้แก้ปัญหานั้นสำเร็จก็แล้วกัน การใช้วิธีการที่ไม่ถูกต้องอาจจะแก้ปัญหานั้นได้บ้าง โดยเฉพาะอาจแก้ปัญหานั้นเฉพาะหน้าได้ แต่ไม่สามารถแก้ปัญหานั้นได้อย่างยั่งยืน แต่การแก้ปัญหานั้นอย่างตระหนักและการมีส่วนร่วม ถือเป็นวิธีการที่ถูกต้องเหมาะสมและมีความสำคัญ พระพุทธศาสนาสอนให้มุ่งเน้นให้เราตระหนักว่าในการแก้ปัญหานั้นชีวิตหรือการดำเนินชีวิตนั้น เราจะต้องใช้วิธีการที่ถูกต้องที่เรียกว่ามรรคมีองค์ ๘ ดังจะได้กล่าวต่อไป

๓.๓.๕ ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร

ในการดำเนินชีวิต พระพุทธศาสนาได้เสนอระบบจริยธรรมที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา การเจรจาชอบ สัมมาภัมมัตตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ สัมมาสติ

^{๕๖} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), สารสำคัญของพุทธธรรม : อริยสัจ ๔ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เบ็ญจมาน, ๒๕๓๒), หน้า ๑๘-๑๙.

การระลึกชอบ และสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้เป็นเรื่องของวิธีการในการดำเนินชีวิตหรือการแก้ปัญหาชีวิตซึ่งเป็นวิธีการเดียวแต่มีองค์ประกอบ ๘ ประการจึงเรียกว่า “ มรรคมงคล ๘ ” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในอริยสัจ ๔

๓.๓.๕.๑ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ

สัมมาทิฐิซึ่งเป็นมรรคข้อแรกนั้นมีคำจำกัดความในพระไตรปิฎกหลายอย่าง ที่พบมากที่สุดคือหมายถึงความรู้ในอริยสัจ ๔ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมาทิฐิคืออะไร ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุของทุกข์ ความรู้ในการดับทุกข์ ความรู้ในข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ นี้เรียกว่าสัมมาทิฐิ”^{๕๓} นอกจากนี้ก็ยังมีคำจำกัดความว่ารู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล^{๕๔} รู้เห็นไตรลักษณ์^{๕๕} และรู้เห็นปฏิจจสมุปบาท^{๕๖}

โดยสรุป สัมมาทิฐิคือความเห็นที่ถูกต้องชอบธรรม มีความหมายครอบคลุมถึงความเชื่อ ความเห็น ทศนคติ ความรู้ความเข้าใจสภาพปัญหาต่างๆ ตลอดถึงสาเหตุของปัญหา การขจัดปัญหา และวิธีการแก้ปัญหา ความรู้ความเห็นที่ถูกต้องจึงามีเหตุผลเป็นประโยชน์เกี่ยวกับความดีความชั่ว คือเห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ความเชื่อมั่นในคุณธรรมเช่นคุณเมตตาบิดา ความเชื่อที่สอดคล้องกับหลักคำสอนทางศาสนา ความเชื่อเรื่องกรรม ทำให้รู้จักรับผิดชอบการกระทำของตนเอง ในระดับที่สูงขึ้นไปอีกมีความหมายครอบคลุมถึงความรู้ความเห็นความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิต คือมีโลกทัศน์และชีวิตที่ถูกต้องตามความจริง ซึ่งทำให้มองเห็นว่าตัวเองจะสัมพันธ์กับคนอื่นอย่างไร จะเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร จะเชื่อมโยงกับสังคมอย่างไร จึงจะเกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคม

สัมมาทิฐินี้มีความสำคัญทั้งในแง่ที่ทำให้เราเห็นอริยสัจได้อย่างชัดเจน ดังที่ตรัสไว้ว่า “ภิกษุผู้มีสัมมาทิฐิย่อมเป็นอันหวังสิ่งนี้ได้ คือรู้จักชัดตามความเป็นจริงว่า ทุกข์เป็นอย่างนี้...เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างนี้...ความดับทุกข์เป็นอย่างนี้...ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เป็นอย่างนี้”^{๕๗} ทำให้รู้จักสิ่งที่ตรงข้ามกับสัมมาทิฐิคือมิจฉาทิฐิ ตลอดถึงรู้จักสิ่งที่เป็นความคิด การกระทำ คำพูด การประกอบอาชีพ ความพยายาม การมีสติ และความตั้งใจที่ถูกต้องและที่ไม่ถูกต้อง^{๕๘} ทำให้

^{๕๓} มีที่มาหลายแห่ง เช่น ที.ม.๑๐/๔๐๒, ม.อุป.๑๔/๓๗๕ เป็นต้น

^{๕๔} ม.มู. ๑๒/๘๘/๔๖.

^{๕๕} ส.ข. ๑๗/๕๑/๒๕.

^{๕๖} ส.นิ. ๑๖/๑๕/๓.

^{๕๗} ส.ม. ๑๙/๑๑๐๗/๒๔๕.

^{๕๘} ม.อุป. ๑๔/๑๔๑/๘๗.

องค์ประกอบของมรรคข้ออื่นๆเกิดตามมา จนในที่สุดทำให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้^{๕๙} และคุณงามความดีที่มีอยู่แล้วเจริญงอกงามยิ่งขึ้น^{๖๐}

เมื่อทราบว่สัมมาทิฐิมีความสำคัญจึงควรทำให้ผู้คนในสังคมมีความเห็นที่ถูกต้องโดยต้องดูว่ามีเหตุปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ แล้วสร้างสรรค์ส่งเสริมเหตุปัจจัยนั้นๆขึ้นมาให้ได้ หรือหากมีแล้วก็พัฒนาให้ดียิ่งขึ้นต่อไป พุทธศาสนาเห็นว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิคือปรโตโมหะและโยนิโสมนสิการ^{๖๑} ปรโตโมหะแปลว่าเสียงจากผู้อื่น หมายความว่า การกระตุนหรือชักจูงจากภายนอก ซึ่งรวมถึงการแนะนำสั่งสอน การถ่ายทอด การโฆษณาประชาสัมพันธ์ คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจง คำอธิบาย ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมอื่นๆที่เป็นกัลยาณมิตร คือเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องดีงาม ส่วนโยนิโสมนสิการนั้นแปลว่าการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย หมายความว่า การใช้ความคิดถูกวิธี การรู้จักคิด การคิดอย่างมีระเบียบแบบแผน คิดเป็นระบบ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณา โดยมองเห็นตามความเป็นจริง และโดยวิธีคิดหาเหตุผลสืบสาวหาสาเหตุ แยกแยะให้เห็นปัญหาตามที่เป็นจริงตามความสัมพันธ์เชื่อมโยงแห่งเหตุปัจจัย ปรโตโมหะเป็นปัจจัยภายนอก ส่วนโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายใน ปัจจัยทั้งสองนี้สนับสนุนซึ่งกันและกัน

การมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องนอกจากเกิดจากปัจจัยภายนอกแล้ว ยังเกิดจากปัจจัยภายในคือการรู้จักคิดด้วย พุทธศาสนาจึงเสนอแนะวิธีคิดต่างๆ เพื่อนำมาใช้หลายอย่าง คือวิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุ วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือแบบแก้ปัญหา วิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ์ วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม วิธีคิดแบบอุปายปลูกเร้าคุณธรรมวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบัน และวิธีคิดแบบวิภาษวาท(คิดแยกแยะแจกแจง)^{๖๒} เราจึงสามารถใช้ประโยชน์จากวิธีคิดต่างๆ เหล่านี้ได้ ด้วยการนำมาใช้แก้ปัญหาต่างๆได้ เช่นการพิจารณาสภาพปัญหาของตนเองว่าเป็นอย่างไรมีอะไรบ้าง(คิดแยกแยะส่วนประกอบ) เกิดจากสาเหตุใด(คิดแบบสาวหาเหตุ) ให้อยอมรับสภาพความเป็นจริง แต่มิใช่ยอมรับเพื่อท้อแท้แล้วนิ่งเฉย แต่เป็นการยอมรับเพื่อเตรียมกายเตรียมใจแก้ปัญหา(คิดแบบสามัญลักษณะ) เมื่อทราบสภาพ สาเหตุ และพร้อมที่จะแก้ปัญหาแล้ว ก็ให้เสนอแนะวิธีแก้ปัญหา(คิดแบบอริยสัจหรือแบบแก้ปัญหา) โดยต้องทำความเข้าใจความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงสลับซับซ้อนของปัญหานั้น ให้ทราบหลักการและจุดมุ่งหมายในการแก้ปัญหานั้นอย่างชัดเจน(คิดแบบอรรถสัมพันธ์) เลือกวิธีการแก้ปัญหาที่ก่อให้เกิดผลเสียตามมาน้อยที่สุด มีผลดีต่อตัวเองมากที่สุด(คิดแบบคุณโทษและทางออก) เพื่อให้ตัวเองได้รับประโยชน์ที่ต้องการจริงๆ ไม่ต้องเสียตาย

^{๕๙} ม.อุป. ๑๔/๑๓๖-๑๔๒/๘๖-๘๗.

^{๖๐} อัง.เอก. ๒๐/๒๕๗/๗๑.

^{๖๑} อัง.ทุก. ๒๐/๑๒๗/๑๘.

^{๖๒} ดูรายละเอียดวิธีคิดทั้ง ๑๐ แบบนี้ในพุทธธรรม หน้า ๖๖๙-๗๒๗ หรือวิธีคิดตามหลักพุทธธรรมของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)

ผลประโยชน์บางอย่างบางอย่างที่อาจสูญหายไป(คิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม) ซึ่งจะทำให้มีกำลังใจแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สิ่งที่ตั้งตามต่อไป(คิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม) ไม่ต้องคอยรำพึงรำพันโหยหาวันขึ้นคืนสุขในอดีตหรือมีความหวังลมๆแล้งๆกับอนาคตโดยไม่ทำอะไร(คิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบัน)ในการอยู่ร่วมกับคนอื่นก็อาจจะมีการพูดคุยเรื่องราวที่เราได้รับผิดชอบ วิเคราะห์ให้ชัดเจนในเรื่องที่เราได้รับผิดชอบนั้นๆ ให้เกิดความหลากหลายทางความคิด(คิดแบบวิภังชวาท)

๓.๓.๕.๒ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ

องค์ประกอบของมรรคมืองค์ ๘ ประการที่สองคือสัมมาสังกัปปะ ซึ่งมีพุทธพจน์เป็นคำจำกัดความไว้ว่า “ ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะเป็นอย่างไร ความดำริออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาบท ความดำริในการไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ”^{๖๓}

ก่อนทำความเข้าใจสัมมาสังกัปปะซึ่งเป็นความดำริที่ถูกต้องตั้งตาม ควรทำความเข้าใจความดำริที่ตรงข้ามคือมิฉฉาสังกัปปะเสียก่อน เพื่อจะได้เปรียบเทียบให้เข้าใจง่าย ความดำริผิดเรียกว่ามิฉฉาสังกัปปะนั้นมี ๓ ประการเช่นกันคือ ๑) กามสังกัปปะ ได้แก่ความดำริเกี่ยวข้องกับกาม ความนึกคิดที่จะแสวงหาหรือหมกมุ่นพัวพันติดข้องอยู่ในสิ่งที่สนองความต้องการทางประสาททั้ง๕หรือสนองความอยากความยึดมั่นถือมั่นของตนถือว่าเป็นความนึกคิดในทางเห็นแก่ตัวที่อยู่ในฝ่ายราคะหรือโลภะ ๒) พยาบาทสังกัปปะ ได้แก่ความนึกคิดที่ประกอบด้วยความเคียดแค้นชิงชัง โกรธโมโหไม่พอใจ มองคนอื่นในแง่ร้าย มองคนอื่นเป็นศัตรูผู้มาก่อปัญหาเห็นสิ่งทั้งหลายไปในทางขัดดอกขัดใจ ถือว่าเป็นความนึกคิดในทางโทสะในแง่ที่ถูกกระทบซึ่งตรงข้ามกับเมตตา และ ๓) วิหิงสาสังกัปปะ ได้แก่ความดำริที่จะเบียดเบียนทำร้าย ทำลาย และตัดรอน อยากไปรุกรานข่มเหงรังแกผู้อื่น อยากให้เขาประสบความทุกข์ความเดือดร้อน ถือว่าเป็นความนึกคิดในฝ่ายโทสะในแง่ที่จะไปกระทบซึ่งตรงข้ามกับกรุณา^{๖๔}

ส่วนสัมมาสังกัปปะ ๓ ประการดังกล่าว มีความหมายดังนี้คือ ๑) เนกขัมมสังกัปปะ ได้แก่ความดำริที่จะปลอดจากโลภะ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความต้องการต่างๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละและความคิดในทางที่ตั้งตามทุกอย่าง ถือว่าเป็นความคิดที่ปราศจากราคะหรือโลภะ ๒) อพยาปาทสังกัปปะ ได้แก่ความดำริที่ไม่มีความเคียดแค้นชิงชัง ขัดเคืองหรือมองในแง่ร้าย หมายถึงความเมตตาปรารถนาดี ความมีไมตรี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข ถือว่าเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ และ ๓) อวิหิงสาสังกัปปะ ได้แก่ความดำริที่ไม่มีการเบียดเบียน การคิดทำร้าย ทำลาย หมายถึงความกรุณาที่เป็นความคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ถือว่าเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะเช่นเดียวกัน^{๖๕}

^{๖๓} ที.ม. ๑๐/๔๐๒.

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๗๔๙.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕๐-๗๕๑.

นอกจากสัมมาสังกัปปะจะมีความสำคัญในตัวเองเช่นทำความดีงามที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วเจริญงอกงามเช่นเดียวกับสัมมาทิฐิแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ไปสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดสัมมาทิฐิได้ด้วย คือเมื่อมีความดำริที่เป็นอิสระจากความชอบความชัง เป็นกลาง ซึ่งเป็นลักษณะของสัมมาสังกัปปะ ก็จะทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงซึ่งเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิ ในขณะที่เดียวกันการมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ก็จะทำให้มีความนึกคิดที่ไม่เอนเอียง เกลียดชัง ชัดแย้ง ทั้งสองจึงส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน และก่อให้เกิดการพูดและการกระทำที่ดีงามถูกต้องต่อไป

ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของสังคัม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำให้สังคัมเป็นนักสร้างสรรค์ ถ้าคนมีความดำริในบางที่จะแสวงหาสิ่งปรนเปรอบำรุงสนองความต้องการของตนคือมีกามสังกัปปะ เขาก็จะเป็นนักบริโภค แทนที่จะเป็นนักผลิต สังคัมวัตถุนิยมบริโภคนิยมทุกวันนี้เอาแต่กระตุ้นให้คนบริโภค แต่ไม่กระตุ้นให้ผลิต ทำให้คนผลิตน้อยแต่บริโภคมาก ทำให้สิ้นทรัพยากรมาก เพราะไม่เหลือทรัพยากรไว้ให้คนรุ่นหลังใช้ แต่ถ้าหากทำให้คนคิดในทางเสียสละคือมีเนกขัมมะสังกัปปะ สังคัมก็จะได้นักผลิตนักสร้างสรรค์ ที่รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดโดยให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุด มีใช้ผลิตเพื่อขายเพื่อให้ได้กำไรสูงสุด โดยที่กำไรนั้นไปกระจุกตัวอยู่กับคนเพียงบางกลุ่ม เช่นกระจุกตัวกับบรรษัทข้ามชาติ ก่อให้เกิดปัญหาการกระจายรายได้ที่ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนห่างออกจากกันยิ่งขึ้น

อพยาบาทสังกัปปะคือนึกคิดแบบมีเมตตา มีความหวังดีปรารถนาดีต่อกัน และอวิหิงสาสังกัปปะคือความนึกคิดที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีกรุณาต้องการช่วยคนอื่น ก็มีประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์สังคัมได้มาก ในสังคัมที่มีความหลากหลายของกลุ่ม ชุมชน ชนรม สถาบันและองค์กร เช่นทุกวันนี้ มีเรื่องที่ต้องเรียกร้องกดดัน ประท้วง เจริญ จ้อรอง และประนีประนอมกันมากมาย หากแต่ละคนมองกันในแง่ร้าย คิดว่ากลุ่มอื่นจ้องจะเอาชนะจ้องจะล้มกลุ่มหรือสถาบันของตน ความไว้วางใจกันในสังคัมก็หายไป โอกาสที่จะมาพูดคุยตกลงกันอย่างสันติก็ลดลงไป ขณะเดียวกันโอกาสในการใช้ความรุนแรงต่อกันก็มีมากขึ้น ก่อให้เกิดความไวระเียบขึ้นในสังคัม แต่ถ้าคนในสังคัมมองกันในแง่ดี ไม่คิดว่าเป็นคนในชาติอื่นสังคัมอื่น หรือแม้รู้ว่าเป็นคนชาติอื่นสังคัมอื่น แต่ก็คิดว่าเป็นมนุษย์ด้วยกัน ก็จะมี ความหวังดีปรารถนาดีต่อกัน ต้องการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โอกาสที่จะจัดการกับความขัดแย้งได้สำเร็จก็มีมากขึ้น ความนึกคิดในทางที่ไม่เคียดแค้น ในทางที่ไม่เบียดเบียน ส่งผลให้เกิดการกระทำที่ไม่เบียดเบียนทำให้แก้ปัญหากันด้วยสันติวิธี แนวทางสมานฉันท์ ก็สามารถทำให้สังคัมเข้มแข็งได้

๓.๓.๕.๓ สัมมาวาจา การเจรจาชอบ

มรรคมีองค์ ๘ ประการที่สามคือสัมมาวาจา ซึ่งมีพุทธพจน์เป็นคำจำกัดความไว้ว่า หมายถึงเจตนางดเว้นการพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบคาย และการพูดเพ้อเจ้อ^{๖๖} และ

^{๖๖}ที่.ม. ๑๐/๔๐๒.

หมายถึงการพูดความจริง การพูดไม่ส่อเสียด การพูดคำอ่อนหวาน และการพูดโดยมีปัญญา
กำกับ^{๖๗}

การงดเว้นจากการพูดส่อเสียด มีความหมายรวมถึงการพูดที่ทำให้สมานสามัคคี (สมัคค
กรณีวาจา) การงดเว้นการพูดเพื่อเจ้อ ก็มีความหมายครอบคลุมถึงการพูดคำที่มีประโยชน์(อัตถ
สัณหิตวาจา)และการพูดพอประมาณด้วย^{๖๘}

สัมมาวาจามีความสำคัญในแง่เป็นเครื่องชำระตัวทางวาจา คือทำให้วาจาสะอาด^{๖๙} ใน
สมัยพุทธกาล ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เมื่อป่าวา ในป่ามะม่วงของนายจุนทะกัมมารบุตร
นายจุนทะได้สนทนาเรื่องพิธีชำระตนให้บริสุทธิ์ตามแบบพราหมณ์ เขาทูลว่าเขาหนีบัญญัติพิธี
ชำระตัวตามแบบพราหมณ์ชาวปัจฉิมภูมิที่ในเวลาเช้าตรู่ของทุกวันเมื่อลุกจากที่นอนจะต้องเอามือ
ไปลูบแผ่นดิน ถ้าไม่ลูบแผ่นดินก็จะลูบมูลโคสด หรือลูบหญ้าเขียว หรือน้ำเรือไฟ หรือยกมือไหว้
พระอาทิตย์ หรือลงน้ำให้ครบ ๓ ครั้งในตอนเย็น อย่างไรก็ตามอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าจึงสอนวิธีชำระ
กายวาจาใจตามแบบใหม่ ในที่นี้ขอกกล่าวถึงเฉพาะวิธีชำระวาจาก่อน พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าการ
ที่บุคคลบางคนละเว้นจากการพูดเท็จ คืออยู่ในสมากัถิ ในบริษัทที่ดี ในกลุ่มญาติที่ดี ในท่ามกลาง
ชุมชนที่ดี ในราชสำนักที่ดี เมื่อถูกอ้างเป็นพยานซักถาม ก็พูดจริงไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ รู้ก็บอกว่ารู้
เห็นก็บอกว่าเห็น หรือไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็น ไม่พูดเท็จทั้งที่รู้เพราะตัวเองหรือคนอื่นเป็นเหตุ
หรือเพราะเห็นแก่อามิสเล็กน้อย ละเว้นการพูดส่อเสียดคือฟังความจากฝ่ายหนึ่งไปบอกฝ่ายหนึ่ง
เพื่อให้แต่ละฝ่ายแตกแยกกัน เป็นผู้สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดี
ต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ส่งเสริมความสามัคคี ละเว้นการพูดคำหยาบ พูดแต่คำที่ไม่มี
โทษ รื่นหู น่ารัก จับใจ สุขภาพ ที่ชาวเมืองชอบ ที่คนส่วนมากชื่นชม ละเว้นการพูดเพื่อเจ้อ คือพูด
ถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มี
กำหนดขอบเขต มีประโยชน์ การพูดในลักษณะดังกล่าวมานี้ พระองค์ตรัสว่าเป็นเครื่องชำระวาจา
ให้สะอาด จากพุทธพจน์ดังกล่าว นอกจากจะทำให้เห็นว่าสัมมาวาจาสำคัญอย่างไรแล้ว ยังทำให้
เราทราบความหมายสัมมาวาจาได้อย่างชัดเจนอีกด้วย ทั้งยังทำให้ทราบถึงสภาพแวดล้อมของคน
ในสมัยนั้นที่ทำอะไรตามๆกันโดยไม่พิจารณาถึงจุดประสงค์หรือความมุ่งหมายที่แท้จริงของ
พิธีกรรมหรือประเพณีที่มีอยู่ นี่เป็นเพียงตัวอย่างในหลายๆตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ปรับเปลี่ยน
ความคิดความเชื่อของสังคม เป็นการปฏิรูปสังคมที่ไม่ต้องใช้ความรุนแรง

๓.๓.๕.๔ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

มรรคมีองค์ ๘ ประการที่สี่คือสัมมากัมมันตะ ซึ่งมีพุทธพจน์เป็นคำจำกัดความว่า
หมายถึงเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ และการประพฤติดินใน

^{๖๗} อจ.ปญจก. ๒๑/๑๔๙.

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๗๖๙.

^{๖๙} อจ.ทสก. ๒๔/๑๗๖/๒๔๘.

กาม^{๗๐} ในจุนทสูตร ขยายความสัมமாகัมมันตะซึ่งเป็นกุศลกรรมบถข้อแรกไว้ว่าหมายถึงการที่บุคคลละเว้นจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑฆาตและตัดราหู มีความเมตตา มีความเอ็นดู มุ่งหวังเกื้อกูลต่อสรรพสัตว์ เป็นผู้ละเว้นจากการลักทรัพย์ คือไม่ถือเอาทรัพย์สินอุปกรณ์ของผู้อื่น ไม่ว่าจะอยู่ในบ้านหรือในป่า ด้วยเจตนาจะขโมย เป็นผู้ละเว้นจากการประพฤติดินกามคือไม่ล่วงละเมิดในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา บิดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาวหรือญาติ ที่ประพฤดิธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุคนธ์สตรีที่รับหมั้นแล้ว

จากพุทธพจน์ในจุนทสูตรข้างต้น มีข้อความที่บ่งบอกว่าการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์มีความหมายรวมถึงการมีความเมตตาหวังดีปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์ด้วย การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นศีลพื้นฐานข้อแรกที่ได้มีฐานะเป็นเพียงข้อห้าม “ แต่เป็นการตระหนักถึงความใกล้ชิดระหว่างเรากับทุกคนที่ต่างก็มีศักยภาพที่จะพัฒนาชีวิตด้วยกันทั้งนั้น จิตใจที่มีกรุณาเป็นพื้นฐานที่มั่นคงของศีลข้อนี้” ศีลข้อนี้เป็นการยอมรับทุกชีวิตว่าโดยแก่นแท้แล้วเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีค่าควรดำรงอยู่อย่างเท่าเทียมกัน การงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของไม่ให้เกิดคือศีลข้อที่สองที่แสดงให้เห็นถึงความเคารพต่อสิทธิในทรัพย์สินของผู้อื่น การงดเว้นจากการประพฤติดินกามช่วยยับยั้งการใช้สิทธิเสรีภาพเกินขอบเขตซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาครอบครัว แม้แต่ศีลข้อที่ ๔ ที่อยู่ในขอบข่ายของสัมมาวาจา ก็เป็นการกระตุ้นให้เกิดความน่าเชื่อถือและความเข้าใจระหว่างกัน และศีลข้อ ๕ ที่อาจจัดอยู่ในขอบข่ายของสัมมาสติ ก็มีคุณค่าในการสนับสนุนส่งเสริมบรรยากาศความสามัคคีของคนในสังคม

สัมமாகัมมันตะเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้สังคมอยู่กันด้วยความสงบสุข ถ้าคนในสังคมยังทำร้ายเบียดเบียนกัน ยังละเมิดในทรัพย์สินและสิทธิคุ้มครองของกันและกันแล้ว สังคมก็จะวุ่นวาย ไม่มีโอกาสสมาคิดสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้สังคม ในทุกสังคมที่เจริญแล้วจึงมีการวางกฎเกณฑ์พื้นฐานเหล่านี้ไว้เสมอ

๓.๓.๕.๕ สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ

มรรคมีองค์ ๘ ประการที่ห้าคือสัมมาอาชีวะ ซึ่งมีพุทธพจน์ให้คำจำกัดความไว้ว่า หมายถึงการละมิจอาชีพ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ^{๗๑} ในวณิชชาสูตร^{๗๒} มีพุทธพจน์แสดงไว้ว่าการค้าขาย ๕ อย่างคือการค้าอาวุธ การค้าขายมนุษย์ การค้าขายเนื้อ การค้าขายของมีนเมา และการค้าขายยาพิษ เป็นอาชีพที่ไม่ควรทำ ถือว่าเป็นมิจฉาวณิชชา จึงเป็นมิจฉาอาชีวะ คือการประกอบอาชีพที่ไม่ชอบธรรม ด้วยการงดอาชีพที่ไม่ชอบธรรมเช่นนี้เป็นสัมมาอาชีวะ

พระธรรมปิฎกเห็นว่าคำว่าสัมมาอาชีวะในทางธรรมมิใช่หมายถึงเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิตแล้วได้รับปัจจัยเป็นเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่

^{๗๐}ที่.ม. ๑๐/๔๐๒.

^{๗๑}ที่.ม. ๑๐/๔๐๒.

^{๗๒}อง.ปญจก. ๒๒/๑๗๗/๑๘๖.

หมายถึงการทำหน้าที่ ความประพฤติหรือการดำรงตนอย่างถูกต้องที่ทำให้สมควรได้รับปัจจัยเลี้ยงชีพด้วย และในการวัดคุณค่าของแรงงาน ไม่ใช่มุ่งวัดเพียงแค่ด้วยการได้ผลผลิตมาสนองความต้องการของมนุษย์ แต่ต้องมองผลอันเกี่ยวเนื่องหรือไม่เกี่ยวเนื่องแก่ชีวิตและสังคม หรือแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์เป็นหลัก การบริโภค^{๗๓} นอกจากเพื่อบำบัดความต้องการเพื่อให้ได้รับความพอใจแล้ว ยังต้องให้เกิดคุณภาพชีวิตขึ้นด้วย^{๗๔}

อี.เอฟ. ชูเมกเกอร์แสดงทัศนะไว้ว่าในการทำงานของมนุษย์ ควรจะมีจุดมุ่งหมาย ๓ ประการคือ ๑) เพื่อให้ได้มาซึ่งข้าวของเครื่องใช้ และบริการต่างๆ ที่จำเป็นและมีคุณภาพประโยชน์ ๒) เพื่อให้ทุกคนสามารถใช้ศักยภาพและพัฒนาศักยภาพให้สมบูรณ์ และ ๓) ในการทำงานเช่นนั้นเพื่อผู้อื่นและร่วมกับผู้อื่น ย่อมจะเป็นการปลดปล่อยตัวเราให้หลุดพ้นจากความเห็นแก่ตัวหรือการเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางของสิ่งต่างๆ^{๗๕} เขาเห็นว่าสัมมาอาชีวะเป็นหลักเศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธ ความเห็นของพระธรรมปิฎกและชูเมกเกอร์ที่กล่าวมานั้นเป็นไปตามหลักพุทธศาสนาที่ว่าด้วยหลักการปฏิบัติเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของชาวบ้านที่ประเสริฐที่สุด ดังพุทธพจน์ในกามโกตีสสูตร ความว่า

กามโกตีสบุคคลที่แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิดเมื่อแสวงหาได้แล้วบำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่าย ทำบุญ ทั้งเป็นผู้ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้นนี้ ควรสรรเสริญทั้ง ๔ ด้านคือด้านที่หนึ่งควรสรรเสริญว่า แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ด้านที่สองควรสรรเสริญว่า บำรุงตนให้เป็นสุข ด้านที่สามควรสรรเสริญว่า แจกจ่าย ทำบุญ ด้านที่สี่ควรสรรเสริญว่า ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จืดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น^{๗๖}

ทั้งสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เป็นเรื่องของศีล ที่เป็นหลักการกว้างๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสอนตามฐานะที่เป็นศีลระดับธรรม ศีลเป็นคำแนะนำหรือหลักความประพฤติที่ผู้ปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติย่อมได้รับผลดีหรือผลร้ายไปตามกฎธรรมชาติ หากเห็นความสำคัญนำเอา

^{๗๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๗๗๘.

^{๗๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๑), หน้า ๓๐.

^{๗๕} อี.เอฟ. ชูเมกเกอร์, งานกับคุณค่าของชีวิต แปลโดย กาวนา ยมกนิษฐ์, บรรณาธิการโดยพระประชา ปสนุณหมฺโม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒), หน้า ๖.

^{๗๖} อ.ทสก. ๒๔/๙๑/๑๕๓-๑๕๗.

มาเป็นข้อปฏิบัติ ศีลระดับธรรมนี้ก็เรียกว่าเป็นสิกขาบทคือเป็นข้อฝึกหัดอบรมตน อีกระดับหนึ่งคือศีลระดับวินัยที่เป็นแบบแผนข้อบังคับที่กำหนดขึ้นให้สอดคล้องกับกลุ่มหรือชุมชนหนึ่งๆ มีการกำหนดข้อผิดพลาดตามอาณัติของกลุ่มซ่อนเข้ามาอีกชั้นหนึ่ง^{๗๗} ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธนั้น พุทธศาสนาก็ได้กำหนดเงื่อนไขไว้อย่างน้อยต้องมีศีล ๕ ที่เป็นศีลพื้นฐาน ในสังคมอื่นๆ อาจกำหนดระเบียบไว้แตกต่างกัน กฎกติกาสังคมตกลงกันให้ทุกคนถือปฏิบัติทุกระดับทั้งรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ ฯลฯ ถือว่าเป็นเรื่องของศีล ถ้ากฎเกณฑ์นั้นมีสภาพบังคับ มีการลงโทษด้วยก็เป็นศีลระดับวินัย ศีลระดับวินัยนี้สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรมและกาลเวลาได้ ทั้งนี้เพื่อให้มีประสิทธิผลในการจัดระเบียบให้สังคมได้อยู่กันอย่างสงบสุข เรามักจะเข้าใจเรื่องของศีลในระดับวินัยมากกว่า เช่นศีล ๑๐ ข้อของสามเณร และศีล ๒๒๗ ข้อของพระภิกษุถือว่าเป็นศีลระดับวินัย เมื่อมีการล่วงละเมิดก็มีบทลงโทษทางสังคมด้วยไม่ได้ปล่อยให้ได้รับผลกระทบไปตามธรรมชาติเหมือนศีลในระดับธรรม

๓.๓.๕.๖ สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ

มรรคมีองค์ ๘ ประการที่หก คือสัมมาวายามะ ซึ่งมีพุทธพจน์เป็นคำจำกัดความไว้ว่า หมายถึงการสร้างความพึงพอใจ พยายาม ระดมความเพียร ปลุกเร้าจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย เพื่อความเจริญงอกงามยิ่งขึ้นจนเต็มแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๗๘} ซึ่งเป็นคำจำกัดความแบบพระสูตร ยังมีคำจำกัดความอีกแบบหนึ่งในอภิธรรมว่า สัมมาวายามะ หมายถึงการระดมความเพียรทางใจ ความก้าวหน้า ความบากบั่น ความขะมักเขม้น ความพยายาม ความอดุสหาหะ ความอดสู ความเข้มแข็ง ความก้าวหน้าไม่ลดละ ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ การแบกทูนเอาธุระไป วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค^{๗๙}

สัมมาวายามะ ตามคำจำกัดความในพระสูตร มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมมปธาน ๔ มีชื่อเรียกแต่ละข้อ คือ ความเพียรเพื่อป้องกันหรือระงับอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้นเรียกว่าสังวรปธาน ความเพียรเพื่อละหรือกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วเรียกว่าปหานปธาน ความเพียรในการพัฒนาหรือสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นเรียกว่าภาวนาปธาน และความเพียรในการอนุรักษ์หรือบำรุงส่งเสริมกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้งอกงามยิ่งขึ้นเรียกว่าอนุรักษนาปธาน^{๘๐}

สัมมาวายามะมีความสำคัญในแง่ที่ช่วยสนับสนุนส่งเสริมองค์ประกอบของมรรคข้ออื่นๆ ของมรรคมีองค์ ๘ ที่ต่างก็เกี่ยวพันต่อกัน ความเพียรทำให้ทำงานแม้ที่ยากมากสำเร็จได้ เช่นการ

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๔๓๑-๔๓๒.

^{๗๘} ที.ม. ๑๐/๔๐๒.

^{๗๙} อภิ.วิ. ๓๕/๒๑๑/๑๐๕.

^{๘๐} อง.จตุกก. ๒๑/๑๓-๑๔/๑๔-๑๕.

ตรัสรู้ธรรม ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า “เราเริ่มตั้งความเพียรโดยไม่ย่อท้อว่า ถึงจะเหลือแต่หนังเอ็นและกระดูก เนื้อและเลือดในร่างกายจะเหือดแห้งไปก็ตามที่ หากไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียร”^{๘๑} ซึ่งในที่สุดพระองค์ก็ได้ตรัสรู้ ความเพียรนั้นให้เห็นความสำคัญของการพึ่งตนเอง ดังที่ตรัสไว้ว่า “ท่านทั้งหลายต้องทำความเพียรเอง ตถาคตเป็นเพียงผู้บอกทาง”^{๘๒}

ข้อที่ควรตระหนักก็คือการทำความเพียรจะต้องเริ่มก็ตัวขึ้นในใจให้พร้อมและถูกต้องเสียก่อน แล้วจึงขยายออกไปเป็นการกระทำที่ประสานกลมกลืนกัน ไม่ใช่ว่าเมื่ออยากทำความเพียรก็มุ่งระดมใช้กำลังร่างกายเขาทุ้มอย่างเดียว ซึ่งอาจกลายเป็นการทรมานตัวเองไป จึงต้องมีความรู้ความเข้าใจใช้ปัญญาทำความเพียรให้พอเหมาะพอดีไม่ต้องตั้งหรือหย่อนจนเกินไป นอกจากนี้ปัจจัยทางธรรมชาติและสังคมก็มีอิทธิพลต่อการใช้ความเพียรและผลของความเพียรได้^{๘๓} มีนักกิจกรรมทางสังคมจำนวนไม่น้อยที่ทุ่มเทร่างกายทำงานเพื่อสังคม แต่ก็เกิดความท้อแท้ ความแข็ง ความเครียด เพราะไม่เข้าใจความเพียรในฐานะที่ต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องอื่นๆ และสัมพันธ์กับองค์กรธรรมอื่นๆ ในชุดเดียวกัน เช่นหลักธรรมชุดอินทรี ๕ ที่มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญาที่เมื่อนำไปใช้ต้องให้มีความสมดุลกัน

๓.๓.๕.๗ สัมมาสติ การระลึกชอบ

มรรคมีองค์ ๘ ประการที่เจ็ดคือสัมมาสติ ซึ่งมีพุทธพจน์เป็นคำจำกัดความว่าหมายถึง การพิจารณาเห็นกายในกาย และพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๘๔} ในอภิธรรมปิฎกมีคำจำกัดความอีกแบบหนึ่งว่า สัมมาสติคือการระลึกถึงอยู่เสมอๆ การหวนระลึก ภาวะที่ระลึกได้ ภาวะที่ทรงจำไว้ได้ ภาวะที่ไม่เลือนหาย ภาวะที่ไม่ลืม สติที่เป็นอินทรี สติที่เป็นพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์มรรค ที่นับเนื่องในมรรค^{๘๕}

สัมมาสติตามคำจำกัดความแบบพระสูตรก็คือหลักธรรมที่เรียกว่าสติปัฏฐาน ๔ นั้นเอง มีชื่อเรียกแต่ละข้อ คือการพิจารณากายเรียกว่ากายานุปัสสนา การพิจารณาเรียกว่าเวทนานุปัสสนา การพิจารณาจิตเรียกว่าจิตตานุปัสสนา และการพิจารณาธรรมต่างๆเรียกว่าธัมมานุปัสสนา^{๘๖}

การระลึกได้ในแง่ของความจำ เป็นความหมายเพียงอย่างหนึ่งของสติ นอกจากความระลึกได้แล้ว สติยังหมายถึงความไม่เผลอ ไม่เลินเล่อ ไม่พินเพื่อนเลือนลอยด้วย ซึ่งปงบอกถึง

^{๘๑} อ.ก.พ. ๒๐/๕/๑.

^{๘๒} พ.ธ. ๒๕/๒๗๖/๒๓๗.

^{๘๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๘๐๑-๘๐๒.

^{๘๔} ที.ม. ๑๐/๔๐๒.

^{๘๕} อภิ.วิ. ๓๕/๒๑๑/๑๐๕.

^{๘๖} ที.ม. ๑๐/๓๗๒-๔๐๕.

ความระมัดระวัง ความตื่นตัวต่อหน้าที่ ความเตรียมพร้อมอยู่เสมอในการเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมการปฏิบัติหน้าที่และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเอง ทั้งในทางที่จะไม่ให้หลงระเหิงไปกับความชั่วและในทางที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้ามาในจิตใจได้ สติทำหน้าที่เตือนตนในการทำความดีและไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่ว เมื่อมีสติกำกับการดำเนินชีวิตถือว่าไม่ประมาท ความไม่ประมาทหรืออับปรมาทนี้มีความสำคัญเท่าเทียมกับโยนิโสมนสิการ แต่มีหน้าที่แตกต่างกันตรงที่ “โยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบฝ่ายปัญญา เป็นอุปกรณ์สำคัญใช้กระทำการ ส่วนอับปรมาทเป็นองค์ประกอบฝ่ายสมาธิ เป็นตัวควบคุมและเร่งเร้าให้มีการใช้อุปกรณ์นั้น และก้าวหน้าต่อไปเสมอ”^{๘๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของสติในด้านต่างๆ ไว้ดังนี้

๑. ควบคุมรักษาสภาพจิตให้อยู่ในภาวะที่ต้องการ โดยตรวจตรากระบวนการรับรู้และกระแสความคิด เลือกรับสิ่งที่ต้องการ กันสิ่งที่ไม่ต้องการออกไป ตรึงกระแสความคิดให้นิ่งเข้าที่ และทำจิตให้เป็นสมาธิได้ง่าย

๒. ทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพที่เป็นของตัวเอง เพราะมีความโปร่งเบาผ่อนคลาย เป็นสุขโดยสภาพของมันเอง พร้อมทั้งจะเผชิญความเป็นไปต่างๆ และจัดการกับสิ่งต่างๆ อย่างได้ผลดี

๓. ในภาวะที่จิตเป็นสมาธิ อาจใช้สติเหนี่ยวนำกระบวนการรับรู้และกระแสความคิดทำขอบเขตการรับรู้และขอบเขตความคิดให้ขยายออกไปโดยมิติต่างๆ ได้

๔. โดยการยึดถือหรือจับอารมณ์ที่เป็นวัตถุของการพิจารณาวางไว้ต่อหน้า จึงทำให้การพิจารณาสืบค้นด้วยปัญญาคำเนินไปได้อย่างชัดเจนเต็มที่ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการเสริมสร้างปัญญาให้เจริญบริบูรณ์

๕. ชำระพฤติกรรมทุกอย่างทั้งทางกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม อิสระ ไม่เกลือกกลั้ว หรือเป็นไปในอำนาจัดฉันทอุปทาน และร่วมกับสัมปชัญญะทำให้พฤติกรรมเหล่านั้นเป็นไปด้วยปัญญาหรือเหตุผลบริสุทธิ์ล้วนๆ

สติมีความสำคัญและมีประโยชน์มากดังที่กล่าวนี้เอง ท่านดิลก นัท ฮันท์ จึงกล่าวว่าการมีสติคือการมีปภาวิหารีย์ ปภาวิหารีย์ที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่การมีความสามารถเดินบนน้ำหรือเหาะไปในท้องฟ้าหรอก แต่อยู่ที่การเดินอยู่บนพื้นโลกอย่างมีสตินี้เอง การมีสติปภาวิหารีย์อย่างไร ท่านกล่าวไว้ที่น่าฟังว่า

การมีสติเป็นสิ่งอัศจรรย์ตรงที่ช่วยให้เราเป็นนายของตัวเอง และรักษาใจตนเองอยู่ได้ในทุก ๆ สถานการณ์ ลองคิดเปรียบอย่างนี้ นักมายากลผู้หนึ่งตัดชิ้นส่วนของร่างกายออกเป็นชิ้นๆ และวางเอาไว้คนละทิศละทาง เขามือไปไว้ทิศ

^{๘๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, อ่างแล้ว, หน้า ๘๐๕.

ได้ เอาแขนไปไว้ทิศตะวันออก เอาขาไปไว้ทิศเหนือ ฯลฯ และด้วยอิทธิปาฏิหาริย์
พอร้องเพียงเดียว ส่วนต่างๆของร่างกายก็รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สู่
สภาพปกติ สถิตอุปมาก็อย่างนั้น มันมีปาฏิหาริย์ตรงที่สามารถเรียกจิตใจที่พุ่งไป
ร้อยแปดทิศกลับมา และถนอมรวมเข้าเป็นหนึ่ง เพื่อเราจะได้มีชีวิตอยู่ในทุกขณะ
จิตของชีวิต^{๘๘}

ชีวิตในด้านที่ประกอบด้วยสติของบุคคลมีความสัมพันธ์กับคุณค่าด้านนอกคือทางสังคม
ด้วย ครั้งหนึ่งขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นิคมของชาวสุมมะชื่อเสทกะ พระองค์ได้ตรัสเล่าเรื่อง
ของนักกายกรรมให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ในอดีต มีนักกายกรรม ๒ คน คนหนึ่งเป็นอาจารย์ อีกคน
เป็นศิษย์ ผู้เป็นอาจารย์ได้ยกสำไมไผ่ขึ้นตั้งแล้วเรียกศิษย์มาบอกให้เขาได้สำไมไผ่ขึ้นไปเลี้ยงตัว
อยู่เหนือต้นคอกของตน ศิษย์ก็ทำตาม อาจารย์ได้บอกศิษย์ว่า “เธอจงรักษาฉันนะ ฉันจะรักษาเธอ
เราทั้งสองจะรักษากันไปอย่างนี้ ก็จักแสดงศิลปะได้ด้วย จักได้เงินด้วย และจักลงจากไม้ไผ่โดย
ปลอดภัยด้วย” แต่ศิษย์กลับบอกอาจารย์ว่า “ท่านอาจารย์ จะทำอย่างนั้นไม่ได้ ท่านอาจารย์นั้น
แหละจะรักษาตนเองไว้ ผมก็รักษาตัวเอง เราต่างก็รักษาตัวของเราไปอย่างนี้ ก็จักแสดงศิลปะได้
ด้วย จักได้เงินด้วย และจักลงจากไม้ไผ่โดยปลอดภัยด้วย” พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปเรื่องนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเมื่อคิดว่า “เราจะรักษาตัวเอง” ก็พึงต้องตั้งสติ
ไว้ เมื่อคิดว่า “เราจะรักษาผู้อื่น” ก็พึงต้องตั้งสติไว้เหมือนกัน ภิกษุทั้งหลายเมื่อ
รักษาตนก็ชื่อว่ารักษาผู้อื่น เมื่อรักษาผู้อื่นก็ชื่อว่ารักษาตนด้วย เมื่อรักษาตนชื่อ
ว่ารักษาผู้อื่นเป็นอย่างไร คือเมื่อรักษาตนด้วยการหมั่นปฏิบัติ ด้วยการอบรม
ด้วยการทำให้มาก ก็ชื่อว่ารักษาผู้อื่นด้วย เมื่อรักษาผู้อื่นชื่อว่ารักษาตนอย่างไร
คือเมื่อรักษาผู้อื่นด้วยความอดทน ด้วยการไม่เบียดเบียน ด้วยความเมตตาจิต
ด้วยความเอ็นดู ก็ชื่อว่ารักษาตนด้วยความเอ็นดู ก็ชื่อว่ารักษาตนด้วย^{๘๙}

๓.๓.๕.๘. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ

มรรคมีองค์ ๘ ประการสุดท้ายคือสัมมาสมาธิ ซึ่งมีพุทธพจน์เป็นคำจำกัดความว่าหมายถึง
การสงบจากกามและอกุศลธรรมต่างๆ บรรลุปฐมฌานซึ่งมีองค์ประกอบคือวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และ
เอกัคคตา^{๙๐} บรรลุทุติยฌานซึ่งมีองค์ประกอบคือปีติ สุข และเอกัคคตา บรรลุตติยฌานซึ่งมี
องค์ประกอบคือสุขและเอกัคคตา หรือบรรลุจตุตถฌานซึ่งมีองค์ประกอบคืออุเบกขาและเอกัคคตา
หรือหมายถึงมีสมาธิในทริย คือกำหนดเอาภาวะปล่อยวางเป็นอารมณ์ ได้สมาธิ ได้ภาวะที่จิตมี

^{๘๘} ดิข นัท ฮันท์, ปาฏิหาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ แปลโดยพระประชา ปสนุณหโม,
พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ม.ป.ป.), หน้า ๑๗.

^{๘๙} ส.ม. ๑๙/๓๘๕/๔๘.

^{๙๐} ที.ม. ๑๐/๔๐๒.

อารมณ์หนึ่งเดียว”^{๙๑} ในอภิธรรมปิฎกมีคำจำกัดความว่าหมายถึงความตั้งอยู่แห่งจิต ความแน่วแน่แห่งจิต ความมั่นคงแห่งจิต ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่ใจไม่ซัดส่าย ความสงบสมาธิทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรคห้าเนื่องในมรรค”^{๙๒}

ในระดับอรรถกถา มีการจัดแบ่งประเภทของสมาธิออกเป็นหลายประเภท แล้วแต่ว่าจะใช้อะไรเป็นเกณฑ์แบ่ง อย่างไรก็ตามการแบ่งประเภทสมาธิที่เป็นที่รู้จักทั่วไป คือการแบ่งสมาธิเป็น ๓ ระดับคือ ๑) ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ เป็นสมาธิขั้นต้นที่คนทั่วไปสามารถใช้ประโยชน์ในการทำหน้าที่ในชีวิตประจำวันให้ได้ผลดี และใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนาได้ ๒) อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียดๆ หรือสมาธิจวนจะแน่วแน่ เป็นสมาธิที่ระงับนิรวณได้ ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌานหรือสมาธิที่เป็นส่วนเบื้องต้นของอัปปนาสมาธิ และ ๓) อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่หรือสมาธิแนบสนิท เป็นสมาธิระดับสูงสุดที่อยู่ในฌาน ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิ”^{๙๓} ผลสำเร็จที่เป็นฌานนี้เป็นเรื่องของสมาธิที่เป็นสมถะ แต่สมาธิในระดับวิปัสสนานั้นยังเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดปัญญาได้ด้วย

สมาธิมีศัตรูคือสิ่งที่กีดกันขัดขวางการทำงานของจิต ทำให้จิตเศร้าหมอง ไม่ก้าวหน้าในการทำสมาธิ เรียกว่านิรวณมี ๕ อย่างคือ ๑) กามฉันท์ ความอยากในสิ่งปรนเปรอทางประสาทสัมผัสทั้งห้า ๒) พยาบาท ความขัดเคืองแค้นใจ ๓) ถีนมิทธะ ความหดหู่และเชื่องซึม ท้อแท้ ขบเซา เหงาหงอย เฉื่อยเฉา ง่วงเหงาหาวนอน ๔) อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ความระแวง ความมกุ่มกวมใจ และ ๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยในคุณงามความดี ตัดสินใจไม่ได้ว่าควรปฏิบัติหรือไม่ ได้ผลจริงหรือไม่ นิรวณทั้ง ๕ ประการนี้จัดเป็นอุปสรรคต่อการฝึกสมาธิและการปฏิบัติธรรมทั่วไป”^{๙๔}

จิตที่ยังมีนิรวณดังกล่าวขั้นต้นรบกวนถือว่าไม่มีสมาธิ ส่วนลักษณะของจิตที่มีสมาธิคือ มีความแข็งแรง มีพลังมาก เหมือนกับกระแสน้ำที่ถูกควบคุมให้ไหลพุ่งไปในทิศทางเดียว ย่อมมีกำลังแรงกว่าน้ำที่ปล่อยไหลพร่ากระจ่ายออกไป มีความราบเรียบ สงบซึ่ง เหมือนสระหรือบึงใหญ่ที่มีน้ำนิ่ง ไม่มีลมพัดต้อง ไม่มีสิ่งรบกวนให้กระเพื่อมไหว มีความใส กระจ่าง มองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจน เหมือนน้ำที่สงบนิ่ง ไม่มีริ้วคลื่น และฝุ่นละอองที่มีอยู่ก็ตกตะกอนนอนกันหมด และมีความนุ่มนวล ควรแก่การใช้งาน เพราะไม่เคียด ไม่กระด้าง ไม่วุ่นวาย ไม่ขุ่นมัว ไม่เว้าร้อน ไม่สับสน ไม่กระวนกระวาย”^{๙๕}

^{๙๑} ส.ม. ๑๗/๔๗๗/๑๒๑.

^{๙๒} อภิ.วิ. ๓๕/๒๑๑/๑๐๕.

^{๙๓} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), สมาธิ : ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๔), หน้า ๓.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗-๘.

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

สมาธิมีประโยชน์หลายด้าน คือ ๑) ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายหรืออุดมคติทางศาสนา ได้แก่ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ประโยชน์หลักในแง่นี้คือเป็นการเตรียมจิตให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ประโยชน์รองคือใช้ข่มกิเลสไว้ชั่วคราวได้ ๒) ประโยชน์ในด้านการสร้างความสามารถพิเศษ คือทำให้มีฤทธิ์ต่างๆ ๓) ประโยชน์ในด้านสุขภาพจิตและการพัฒนาบุคลิกภาพ เช่นทำให้เป็นคนเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง สงบเยือกเย็น สดชื่น แจ่มใส กระฉับกระเฉง กระปรี้กระเปร่า มีเมตตา มีความมั่นคงทางอารมณ์ และ ๔) ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่นช่วยให้จิตผ่องคลาย หายเครียด ทำให้กายได้พักผ่อน ให้อใจสบายมีความสุข เป็นเครื่องเสริมประสิทธิภาพในการทำงาน การเล่าเรียน ช่วยเสริมสุขภาพและใช้แก้ไขโรคได้^{๘๖}

มรรคมีองค์ ๘ สามประการสุดท้ายเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสมาธิ ทั้งสามประการมีความสัมพันธ์ต่อกันในแง่ที่ช่วยส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน และสนับสนุนให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม(ศีล) และเป็นปัจจัยให้เกิดการเรียนรู้จนเข้าใจตนเองและชุมชนของตน ตลอดจนถึงชุมชนอื่นและสังคมในวงกว้างด้วย(ปัญญา) ขณะที่ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม(ศีล)ก็เป็นปัจจัยให้ชุมชนได้มีโอกาสฝึกฝนจนเกิดความสุข ความเข้มแข็งมั่นคง(สมาธิ)และมีเวลาได้เรียนรู้ ได้สั่งสมภูมิปัญญา(ปัญญา)และการมีความรู้มีปัญญาก็ทำให้สามารถปรับปรุงระบบระเบียบ กฎเกณฑ์ในชุมชน(ศีล)ให้เอื้อต่อความสงบ ความมั่นคงของชุมชน(สมาธิ) ยิ่งขึ้น มรรคมีองค์ ๘ ทั้งหมดทั้งหมดศีล สมาธิ และปัญญา จึงเป็นระบบจริยธรรมที่มีลักษณะบูรณาการเป็นองค์รวม

โดยสรุป แนวคิดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตเป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นกลางๆ ตามธรรมชาติ มีความเป็นสากล สามารถเอาไปใช้ได้ตลอดเวลาและทุกสถานที่ แนวการปฏิบัติเหล่านี้มีลักษณะเกื้อหนุนต่อกันและกัน เป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตและสังคมที่ครบวงจร

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๒๔.

บทที่ ๔

การวิเคราะห์พุทธอุทยาน

การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธอุทยานในพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ตาม วัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ประการ การจัดกลุ่มพุทธอุทยานได้จัดเป็นพุทธอุทยานเกี่ยวกับนิพพาน ความสุข ความทุกข์ กรรม พุทธอุทยานที่มุ่งสอนพระโดยตรง พุทธอุทยานเกี่ยวกับเรื่องทิวทัศน์และ พุทธอุทยานเกี่ยวกับกาม ทั้งนี้พุทธปรัชญาที่ปรากฏในพุทธอุทยานได้แก่ ชีวิตคืออะไร ชีวิตเป็นอย่างไร ชีวิตเป็นไปอย่างไร ชีวิตควรให้เป็นไปอย่างไรและชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร นอกจากนี้ เมื่อวิเคราะห์โดยละเอียดสามารถวิเคราะห์พุทธอุทยาน ดังนี้

- ๔.๑ ลักษณะแห่งพุทธอุทยาน
- ๔.๒ จุดมุ่งหมายของพุทธอุทยาน
- ๔.๓ ผลของพุทธอุทยาน
- ๔.๔ การประยุกต์ใช้พุทธอุทยาน

๔.๑ ลักษณะแห่งพุทธอุทยาน

พระพุทธเจ้าได้ทรงช่วยเหลือบุคคลโดยมุ่งหวังให้พ้นสภาวะแห่งความทุกข์พัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ บรรลุมรรคผลอันสมควรแก่ตน วิธีการของพระพุทธองค์ ทรงเลือกใช้ให้เหมาะสมกับสภาพบุคคล รวมถึงทรงเลือกใช้เทคนิคต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยจะขอเสนอ ลักษณะแห่งพุทธอุทยาน ดังนี้

๔.๑.๑ บุคลิกภาพความเป็นนักเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า

๔.๑.๑.๑ ทรงมีพระวรกายงดงาม

พระพุทธเจ้าทรงมีลักษณะแห่งมหาบุรุษ ทรงมีพระกิริยาท่าทางอันน่าเลื่อมใส น่าศรัทธา

๔.๑.๑.๒ ทรงเป็นผู้มีความอดทน

ตัวอย่างของความอดทนที่มีปรากฏในพุทธอุทยาน คืออุปาสกสูตร ความว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถปิณฑิก เศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล อุบาสกชาวบ้านอิฉฉานั่งละคนหนึ่ง เดินทางมาถึง พระนครสาวัตถีโดยลำดับ ด้วยกรณีกิจบางอย่าง ครั้งนั้นแล อุบาสกนั้นยังกรณีกิจนั้นให้ สำเร็จในพระนครสาวัตถีแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ ควรส่วนข้างหนึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะอุบาสกนั้นว่า ดูกรอุบาสก ท่านกระทำปริยายนี้เพื่อ มา ณ ที่นี้โดยกาลนานแล อุบาสกนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ประสงค์จะ เฝ้าเยี่ยมพระผู้มีพระภาคแต่กาลนาน แต่ข้าพระองค์ชวนชวายเป็นกิจที่ต้องทำบางอย่าง จึง

ไม่สามารถจะเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“กิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความสุขย่อมมีแก่ผู้นั้นหนอ ผู้
มีธรรมอันนับได้แล้วเป็นพหูสูต ท่านจงดูบุคคลผู้มีกิเลสเครื่องกังวล
เดือดร้อนอยู่ ชนผู้ปฏิบัติในชนย่อมเดือดร้อน ฯ”^๑

๔.๑.๑.๓ ทรงไม่ถือพระองค์และให้ความเสมอภาคแก่ทุกคน

ความไม่ถือพระองค์ของพระพุทธเจ้าท่านแม้แต่ยักษ์พระพุทธเจ้าก็มีพระเมตตาตรัส
อุทานให้สติแก่ยักษ์ด้วย ดังมีปรากฏในปาวาสสูตร ความว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ชกกลากปกเจดีย์ อันเป็นที่อยู่แห่งชกกลาก
ยักษ์ ใกล้เมืองปาวา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง ณ ที่แจ้ง ในความมืดดิวในราตรี
และฝนก็กำลังโปรยละอองอยู่ ครั้นนั้นแลชกกลากยักษ์ใคร่จะทำความกลัว ความหวาดเสียวชน
ลูกชู้ชั้นให้เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคจึงเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทำ
เสียงว่าอักกุโล บักกุโล อักกุลบักกุลัง ขึ้น ๓ ครั้ง ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคแล้วกล่าวว่า ดูร
สมณะ นั้นปีศาจปรากฏแก่ท่าน ฯ ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ในกาลใด บุคคลเป็นผู้ถึงฝั่งในธรรมทั้งหลายของตน เป็น
พราหมณ์ ในกาลนั้น ย่อมไม่กลัวปีศาจและเสียงว่าบักกุลอย่างนี้ ฯ”^๒

๔.๑.๑.๔ ทรงพิจารณาระดับภูมิปัญญาของบุคคล

การที่พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมแก่ใคร พระพุทธองค์จะพิจารณาระดับภูมิปัญญา
ก่อน เหมือนดังพาหิยสูตรที่พระพุทธองค์ทรงตรัสย่อๆ แก่พาหิยะ ความว่า ท่านพึงศึกษาอย่าง
นี้ว่า เมื่อเห็น จักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้ง
จักเป็นสักว่ารู้แจ้ง ดูกรพาหิยะ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล ดูกรพาหิยะ ในกาลใดแล เมื่อท่านเห็น
จักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่า
รู้แจ้งในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในกาลใด ท่านไม่มี ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีใน
โลกหน้าย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ฯ

ลำดับนั้นแล จิตของพาหิยทวารุจิริยะ กุลบุตรหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่
ถือมั่นในขณะนั่นเอง ^๓

^๑บุ.อุ. ๒๕/๕๔/๖๔.

^๒บุ.อุ. ๒๕/๕๔/๕๕-๕๖.

^๓บุ.อุ. ๒๕/๕๗/๕๗.

๔.๑.๑.๕ ทรงสามารถประยุกต์ใช้สิ่งแวดล้อมประกอบในพุทธอุทยาน

การใช้สิ่งแวดล้อมประกอบในพุทธอุทยานของพระพุทธองค์ก็สำคัญเหมือนที่พระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างการทำร้ายงูของเด็กในทศนสูตร ความว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล เด็กมากด้วยกันเอาท่อนไม้ตั้งอยู่ในระหว่างพระนคร สาวัตถีและพระวิหารเชตวัน ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้าพระผู้มีพระภาคทรงอันตราวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็กเหล่านั้นเอาท่อนไม้ตั้งอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีและพระวิหารเชตวัน ฯ ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ผู้ใดแสวงหาความสุขเพื่อตน ย่อมเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่ความสุขด้วยท่อนไม้ ผู้นั้นย่อมไม่ได้ความสุขในโลกหน้า ผู้ใดแสวงหาความสุขเพื่อตน ย่อมไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่ความสุขด้วยท่อนไม้ ผู้นั้นย่อมได้ความสุขในโลกหน้า ฯ”^๔

๔.๑.๒ เทคนิคพุทธอุทยานของพระพุทธเจ้า

เทคนิคการอุทยานของพระพุทธองค์ในโศคนสูตรคือ พระผู้มีพระภาคทรงยับยั้งด้วยการบรรทมในอัปโภกาสลินราตรีเป็นอันมาก ทรงล้างพระบาทแล้ว เสด็จเข้าไปสู่พระวิหาร แม้ท่านพระโสณะก็ยับยั้งด้วยการนอนในอัปโภกาสลินราตรีเป็นอันมาก ล้างเท้าแล้วเข้าไปสู่พระวิหาร ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี รับสั่งกะท่านพระโสณะว่า ดูกรภิกษุการกล่าวธรรมจงแจ่มแจ้งกะเธอเถิด ท่านพระโสณะทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้วได้กล่าวพระสูตรทั้งหมด ๑๖ สูตร จัดเป็นวรรค ๘ วรรค ด้วยสรภัญญะ ลำดับนั้น ในเวลาจบสรภัญญะของท่านพระโสณะ พระผู้มีพระภาคทรงแนุโมทนาว่าดีละ ๑ ภิกษุ พระสูตร ๑๖ สูตรจัดเป็นวรรค ๘ วรรค เธอเรียนดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว จำทรงไว้ดีแล้ว เธอเป็นผู้ประกอบด้วยวาจาไพเราะ ไม่มีโทษสามารถเพื่อจะยังเนื้อความให้แจ่มแจ้ง ดูกรภิกษุ เธอมีพรรษาเท่าไรท่านพระโสณะกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์มีพรรษาหนึ่ง ฯ

พ. เธอได้ทำช้อยู่อย่างนี้เพื่ออะไร ฯ

โส. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้เห็นโทษในกามทั้งหลายโดยกาลนาน ทั้งฆราวาสก็คับแคบ มีกิจมาก มีกรรมียมาก พระเจ้าข้า ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“พระอริยเจ้าย่อมไม่ยินดีในบาป ท่านผู้สะอาดย่อมไม่ยินดีในบาป เพราะ

^๔ ชุ.อ. ๒๕/๕๓/๖๒-๖๓.

ได้เห็นโทษในโลก เพราะได้รัฐธรรมนูญอันไม่มีอุปธิ ฯ”^๕

๔.๑.๒.๑ เทคนิคการยกอุทาหรณ์ อดีตชาติ และบุรพกรรม

ในส่วนของการยกอดีตชาติและบุรพกรรมที่ปรากฏในพุทธอุทานพระพุทธเจ้าได้ยกตัวอย่างให้เห็นชัดเจน ดังปรากฏในสุปปพุทธกุกกุฏิสสูตรที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงแก่ภิกษุเพื่อเป็นอุทาหรณ์แห่งการเป็นโรคเรื้อน ความว่า ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแลเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้สุปปพุทธกุกกุฏีเป็นมนุษย์ขัดสน กำพรัว ยากไร้ พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีแล้ว สุปปพุทธกุกกุฏีเป็นเศรษฐีบุตรอยู่ในกรุงราชคฤห์นี้แล เขาออกไปยังภูมิเป็นที่เล่นในสวน ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าตครสิขีกำลังเที่ยวบิณฑบาตไปในพระนคร ครั้นแล้วเขาดำริว่า ใครนี้เป็นโรคเรื้อนเที่ยวไปอยู่ เขาถ่มน้ำลายแล้วหลีกไปข้างเบื้องซ้าย เขามกไหม้อยู่ในนรกสิ้นปีเป็นอันมาก สิ้นร้อยปี สิ้นพันปี สิ้นแสนปีเป็นอันมาก เพราะผลแห่งกรรมนั้นยังเหลืออยู่ เขาจึงได้เป็นมนุษย์ขัดสน กำพรัว ยากไร้ อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้แล เขาอาศัยกรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว สมาทานศรัทธาศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ครั้นอาศัยกรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว สมาทานศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เมื่อตายไป เขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เป็นผู้เข้าถึงความเป็นสหายของเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ เขาย่อมไฟโรจน์สว่างเทวดาเหล่าอื่นในชั้นดาวดึงส์นั้นด้วยวรรณะและด้วยยศ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“บุรุษผู้เป็นบัณฑิต พึงละเว้นบาปทั้งหลายในสัตว์โลก เหมือนบุรุษผู้มีจักขุเมื่อทางอื่นที่จะก้าวไปมีอยู่ ย่อมหลีกที่อันไม่ราบเรียบเสียจะนั้น ฯ”^๖

๔.๑.๒.๒ พุทธอุทานให้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

การที่จะสอนให้ใครเชื่อสิ่งใดนั้นนับว่ายากอย่างยิ่งแต่พระพุทธองค์ทรงให้ลงมือปฏิบัติเองโดยทรงตรัสถามและแนะให้ลงมือปฏิบัติจะได้เห็นผลด้วยตนเองดังปรากฏในกุมารกสูตร ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล เด็กกลุ่มหนึ่งมากด้วยกัน จับปลาอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีกับพระวิหารเชตวัน ครั้นนั้นแลเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตรวาสกแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็กกลุ่มหนึ่งมากด้วยกันจับปลาอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีกับพระวิหารเชตวัน ครั้นแล้วเสด็จเข้าไปหาเด็กกลุ่มหนึ่งเหล่านั้น แล้วได้ตรัสถามว่า พ่อหนูทั้งหลาย เธอทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ความทุกข์ไม่เป็นที่รักของเธอทั้งหลายมิใช่หรือ เด็กเหล่านั้นกราบทูลว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า ข้า

^๕ บุ.อ. ๒๕/๑๒๒/๑๑๕.

^๖ บุ.อ. ๒๕/๑๑๔/๑๐๖-๑๐๗.

พระองค์ทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ความทุกข์ไม่เป็นที่รักของข้าพระองค์ทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ถ้าท่านทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ถ้าความทุกข์ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลายไซ้ ท่านทั้งหลายอย่าได้ทำบาปกรรมทั้งในที่แจ้งหรือในที่ลับเลย ถ้าท่านทั้งหลายจักทำหรือทำอยู่ซึ่งบาปกรรมไซ้ ท่านทั้งหลายแม้จะเหาะหนีไปก็ย่อมไม่พ้นไปจากความทุกข์เลย ฯ”^๘

๔.๑.๒.๓ พุทธอุทานเปรียบเทียบอุปมา

การยกตัวอย่างหรืออุปมานั้นในพุทธอุทานพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบความสะอาดทางกายและความสะอาดทางใจที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเหมือนในชฎิลสูตร ความว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ คยาสีสะประเทศใกล้บ้านคยากีสถมัยนั้นแล ชฎิลมากด้วยกันมุขขึ้นบ้าง ดำลงบ้าง มุขขึ้นและดำลงบ้าง รดน้ำบ้าง บูชาไฟบ้าง ที่แม่น้ำคยา ในสมัยหิมะตก ระหว่าง ๘ วัน ในราตรีมีความหนาวในเหมันตฤดู ด้วยคิดเห็นว่า ความหมจดจดย่อมมีได้ด้วยการกระทำนี้ พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นพวกชฎิลเหล่านั้น มุขขึ้นบ้าง ดำลงบ้างมุขขึ้นและดำลงบ้าง รดน้ำบ้าง บูชาไฟบ้าง ที่ทำแม่น้ำคยา ในสมัยหิมะตกระหว่าง ๘ วัน ในราตรีมีความหนาวในเหมันตฤดู ด้วยคิดเห็นว่า ความหมจดจดย่อมมีได้ด้วยการกระทำนี้

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ความสะอาดย่อมไม่มีเพราะน้ำ (แต่) ชนเป็นอันมากยังอาบอยู่ในน้ำนี้ สัจจะ และธรรมะมีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นเป็นผู้สะอาดและเป็นพราหมณ์ฯ”^๙

๔.๑.๒.๔ พุทธอุทานการลงโทษและการให้รางวัล

ในการลงโทษนั้นในพุทธอุทานพระพุทธองค์ก็ทรงลงโทษด้วยการประณามพระภิกษุที่ไม่สำรวมดังมีปรากฏในยโสชสูตร ความย่อว่า ท่านพระยโสชะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปเหล่านี้เดินทางมาถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาค ภิกษุผู้อดันดุกะเหล่านี้ปราศรัยกับภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเจ้าถิ่น ปลูกาดเสนาสนะ เก็บบาตรและจีวรกันอยู่ส่งเสียงอื้ออึง พระเจ้าข้า ฯ

พ. ดูกภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงไป เราประณามเธอทั้งหลายเธอทั้งหลายไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา ฯ

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว ลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้ว เก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวรหลีกจาริกไปทางวัชชีชนบท เทียวจาริกไปในวัชชีชนบทโดยลำดับ ถึงแม่น้ำวัคคฤมาที่ กระทำกฏิมุงบังด้วยใบไม้ เข้าจำพรรษาอยู่ใกล้

^๘ ฐ.อ. ๒๕/๑๑๕/๑๐๗.

^๙ ฐ.อ. ๒๕/๔๖/๕๗.

ฝั่งแม่น้ำวัดคุมทวนที่^๕

๔.๑.๒.๕ พุทธอุทานแนะแนวด้วยเหตุการณ์ปัจจุบัน

การที่จะสอนให้ใครเชื่อสิ่งใดนั้นนับว่ายากอย่างยิ่งแต่พระพุทธองค์ทรงให้ลงมือปฏิบัติเอง โดยทรงตรัสถามและแนะให้ลงมือปฏิบัติจะให้เห็นผลด้วยตนเองดังปรากฏในกุมารกสูตร ความว่า

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล เด็กหนุ่มมากด้วยกัน จับปลาอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถี กับพระวิหารเชตวัน ครั้งนั้นแลเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตราวาสกแล้ว ทรงถือบาตร และจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็กหนุ่มมากด้วยกัน จับปลาอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีกับพระวิหารเชตวัน ครั้นแล้วเสด็จเข้าไปหาเด็กหนุ่มเหล่านั้น แล้วได้ตรัสถามว่า พ่อหนูทั้งหลาย เธอทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ความทุกข์ไม่เป็นที่รักของเธอทั้งหลายมิใช่หรือ เด็กเหล่านั้นกราบทูลว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า ข้าพระองค์ทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ความทุกข์ไม่เป็นที่รักของข้าพระองค์ทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ถ้าท่านทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ถ้าความทุกข์ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลายไซ้ร ท่านทั้งหลายอย่าได้ทำบาปกรรมทั้งในที่แจ้งหรือในที่ลับเลย ถ้าท่านทั้งหลายจักทำหรือทำอยู่ซึ่งบาปกรรมไซ้ร ท่านทั้งหลายแม้จะเหาะหนีไปก็ ย่อมไม่พ้นไปจากความทุกข์เลยฯ”^{๖๐}

๔.๑.๒.๖ พุทธอุทานการถาม

การย้อนถามก็ถือว่าเป็นหลักอย่างหนึ่งของการอบรมสั่งสอนแม้ในพุทธอุทานเอง พระพุทธเจ้าก็ทรงอุทานย้อนกลับเพื่อเป็นการถามดังมีปรากฏในสักการสูตร ความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ถามหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ย่าเเกรง ทรงได้จีวร บิณฑบาตเสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร แม้ภิกษุสงฆ์ก็เป็นผู้อันมหาชนสักการะเคารพ นับถือ บูชา ย่าเเกรง ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ส่วนพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก เป็นผู้อันมหาชนไม่สักการะไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา ไม่ย่าเเกรง ไม่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ครั้งนั้นแล พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ออกลั่นสักการะของพระผู้มีพระภาคและของภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เห็นภิกษุทั้งหลายในบ้าน และในป่าแล้ว ย่อมด่า ปรึภาษ กริ้วกราด เบียดเบียน ด้วยวาจาหยาบคายไม่ใช้ของสัตบุรุษ ครั้งนั้นแล ภิกษุมากด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วน

^๕ขุ.อุ. ๒๕/๗๒/๗๘.

^{๖๐}ขุ.อุ. ๒๕/๑๑๕/๑๐๗.

ข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้พระผู้มีพระภาค เป็นผู้อันมหาชนสักการะเคารพนับถือ บูชา ย่าเกรง ทรงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลาน บัจฉัยเภสัชบริวาร แม้ภิกษุสงฆ์ก็เป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือบูชา ย่าเกรง ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลาน บัจฉัยเภสัชบริวารส่วนพวกอัญญาเดียรถีย์ปริพาชก เป็นผู้อันมหาชน ไม่สักการะ ไม่เคารพไม่นับถือ ไม่บูชา ไม่ย่าเกรง ไม่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลาน บัจฉัย เภสัชบริวาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกอัญญาเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอดกลั้นสักการะ ของ พระผู้มีพระภาคและของภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เห็นภิกษุสงฆ์ในบ้านและในป่าแล้ว ย่อมด่า บริภาษ กริ้วกราด เบียดเบียน ด้วยวาจาหยาบคายไม่ใช่ของสัตบุรุษ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ท่านทั้งหลาย ผู้อันสุขและทุกข์ถูกต้องแล้วในบ้าน ในป่าไม่ตั้งสุขและทุกข์ นั้นจากตน ไม่ตั้งสุขและทุกข์นั้นจากผู้อื่น ผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้องเพราะอาศัย อุปติ ผัสสะทั้งหลายพึงถูกต้องนิพพานอันไม่มีอุปชเพราะเหตุไรฯ”^{๑๑}

๔.๑.๒.๗ พุทธอุทานพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส

ถือเป็นเรื่องปรกติของสภวการณที่คับขันซึ่งไหวชิงพริบระหว่างยักษ์และพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาสในการให้ข้อคิดแก่ยักษ์ดังมีปรากฏในปาวาสสูตร ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่อชกลापกเจดีย์ อันเป็นที่อยู่แห่งอชกลापกยักษ์ ไกล เมืองปาวา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ที่แจ้ง ในความมืดดื้อในราตรี และฝนก็ กำลังโปรยละอองอยู่ ครั้งนั้นแลอชกลापกยักษ์ใครจะทำความกลัว ความหวาดเสียวขนลุกชูชัน ให้เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคจึงเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทำเสียงว่าอ๊ก กุโล บักกุโล อ๊กกุลปักกุลัง ขึ้น ๓ ครั้ง ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคแล้วกล่าวว่า ดูกรรมสมณะ นั้น ปีศาจปรากฏแก่ท่าน ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ในกาลใด บุคคลเป็นผู้ถึงฝั่งในธรรมทั้งหลายของตน เป็น พราหมณ์ ในกาลนั้น ย่อมไม่กลัวปีศาจและเสียงว่าบักกุลอย่างนี้ฯ”^{๑๒}

๔.๑.๒.๘ พุทธอุทานการเล่นภาษาในความหมายใหม่

การเล่นภาษาในความหมายใหม่ก็มีปรากฏอุปาสกสูตร ความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มี พระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล อุปาสกชาวบ้านอิจฉานั่งคณะคนหนึ่ง เดินทางมาถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ ด้วย ฤทธิ์กิจบางอย่าง ครั้งนั้นแล อุปาสกนั้นยังกรณียกิจนั้นให้สำเร็จในพระนครสาวัตถีแล้วเข้าไปเฝ้า

^{๑๑}ขุ.อุ. ๒๕/๕๔/๖๓-๖๔.

^{๑๒}ขุ.อุ. ๒๕/๕๔/๕๕-๕๖.

พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะอุบาสนั้นว่า ดูกรอุบาสน ทานกระทำปริยายนี้เพื่อมา ณ ที่นี้โดยกาลนานแล อุบาสนนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ประสงค์จะเฝ้าเยี่ยมพระผู้มีพระภาคแต่กาลนาน แต่ว่าข้าพระองค์ขวนขวายด้วยกิจที่ต้องทำบางอย่าง จึงไม่สามารถจะเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“กิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความสุขย่อมมีแก่ผู้นั้นหนอ ผู้มีธรรมอันนับได้แล้วเป็นพหูสูต ทำนงดูบุคคลผู้มีกิเลสเครื่องกังวลเดือดร้อนอยู่ ชนผู้ปฏิบัติในชนย่อมเดือดร้อนฯ”^{๑๓}

๔.๑.๓ กระบวนการแห่งพุทธอุทาน

การที่พระพุทธเจ้าทรงพุทธอุทานทุกครั้ง พระพุทธองค์ได้ทรงช่วยเหลือบุคคลด้วยมีพระมหากรุณาที่ทรงปรารภณาช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากสภาพแห่งความทุกข์ โดยทรงมีลำดับขั้นตอนในพุทธอุทาน เป็นกระบวนการ ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้กับงานบริการแนะแนวทั้ง ๕ ในการแนะแนวปัจจุบันอันได้แก่^{๑๔}

๑. บริการรวบรวมข้อมูลเป็นรายบุคคล (Individual Inventory Service)
๒. บริการสนเทศ (Information Service)
๓. บริการให้คำปรึกษา (Counseling Service)
๔. บริการจัดวางตัวบุคคล (Placement Service)
๕. บริการติดตามผล (Follow up Service)

พระพุทธเจ้าทรงมีกระบวนการที่ชัดเจนครบถ้วน ทรงตรวจสอบข้อมูลของบุคคลทรงพุทธอุทาน ทรงให้การแนะแนว จากนั้นจึงทรงแสดงธรรม ควบคู่ไปกับการให้คำปรึกษา ภายหลังจากที่ทรงให้หัวข้อแล้ว จึงทรงวางตัวบุคคลให้ได้รับประสบการณ์ได้บรรลุธรรมอันสมควรแก่ตน ขั้นสุดท้ายจึงทรงติดตามผลด้วยการตรวจสอบระดับภูมิธรรมของบุคคลที่ทรงแนะแนว ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอ ดังนี้

๔.๑.๓.๑ การรวบรวมข้อมูล

พระพุทธเจ้าทรงรวบรวมข้อมูลของบุคคลที่พระองค์ทรงพุทธอุทาน จะให้การแนะแนวทั้งแบบรายบุคคลและแบบกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อต้องการทราบถึงข้อมูลพื้นฐานของแต่ละบุคคล สภาพจิตใจ สภาพปัญหา ความทุกข์ ทัศนคติ บุคลิกภาพ อุปนิสัย จริตของผู้รับการแนะแนว ซึ่งขั้นตอนนี้พระศาสดาได้ทรงใช้เครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย

^{๑๓} บ.อ. ๒๕/๕๕/๖๔-๖๕.

^{๑๔} พระประยูร จินา, “การแนะแนวของพระพุทธเจ้าในอรรถกถาธรรมบท”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๖, หน้า ๘๗.

๔.๑.๓.๒ ทรงตรวจดูสัตว์โลก

พระพุทธองค์จะทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้ที่ควรจะได้รับพระเมตตา ในเวลาใกล้รุ่งซึ่งการตรวจดูสัตว์โลกนี้เป็นพุทธกิจที่ทรงกระทำเป็นประจำทุกเช้า ได้แก่

เมื่อทอดพระเนตรบุคคลผู้เข้าข่ายคือพระญาติของพระองค์แล้วก็จะเสด็จดำเนินไปโปรด ทรงพุทธอุทยาน ทรงแสดงธรรมและให้การแนะนำแก่บุคคลผู้นั้น

ในพุทธอุทยานก็มีการที่พระพุทธองค์ทรงตรวจดูก่อนที่จะแสดงธรรมหรือเสด็จไปโปรด ดังมีปรากฏในโยสัชสูตร ความว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระนครสาวัตถีตามพระอัยยาศัยแล้ว เสด็จจาริกไปทางพระนครเวสาลี เสด็จเที่ยวจาริกไปได้ลำดับได้เสด็จถึงพระนครเวสาลี ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลาป่ามหาวัน ใกล้พระนครเวสาลีนั้น ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการกำหนดใจของภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่ ด้วยพระทัยของพระองค์แล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่ อยู่ในทิศใด ทิศนี้เหมือนมีแสงสว่างแก่เรา เหมือนมีโอภาสแก่เรา เธอเป็นผู้ไม่รังเกียจที่จะไปเพื่อความสนใจแก่เรา เธอพึงส่งภิกษุผู้เป็นทูตไปในสำนักแห่งภิกษุทั้งหลายผู้ที่อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่ด้วยสั่งว่า พระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย พระศาสดาใครจะเห็นท่านทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์แล้วหายจากภูฏาคารศาลาป่ามหาวัน ไปปรากฏข้างหน้าภิกษุเหล่านั้นที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้หรือคู้แขนที่เหยียดฉะนั้น ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายผู้ที่อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่ว่า พระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย พระศาสดาทรงประสงค์เห็นท่านทั้งหลายภิกษุเหล่านั้นรับคำภิกษุเหล่านั้นแล้ว เกือบเสนาสนะ ถือบาตรและจีวร หายจากที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่ ไปปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ที่ภูฏาคารศาลาป่ามหาวันเปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น^{๑๔}

๔.๑.๓.๓ ทรงตรวจดูบุรพกรรมและอดีตชาติ

พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้อดีตังสญาณ รวมถึงบุพเพนิวาสานุสติญาณ ในการตรวจดูถึงบุรพกรรมและอดีตชาติของบุคคลที่ทรงพุทธอุทยาน และจะทรงแนะนำ แนะนำ ให้ทราบถึงผลของกรรมที่ทำให้บุคคลต้องมารับทุกข์ทรมาน ประสบปัญหาในชาตินี้ บางครั้งพระพุทธองค์ก็ทรงแสดงบุรพกรรมแก่บุคคลเพื่อให้ทราบผลกรรมของตน จนเกิดความสลัดใจ มีจิตเลื่อมใส ตั้งมั่นที่จะพึงธรรมจากพระองค์

ในส่วนของการตรวจดูอดีตชาติและบุรพกรรมที่ปรากฏในพุทธอุทยานพระพุทธเจ้าได้ยกตัวอย่างให้เห็นชัดเจน ดังปรากฏในสุปปพุทธกฏฐิสูตรที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงแก่ภิกษุเพื่อเป็นอุทาหรณ์แห่งการเป็นโรคเรื้อน ความว่า ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแลเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้สุปปพุทธกฏฐิเป็นมนุษย์ชัดเจน

^{๑๔} พ.อุ. ๒๕/๗๔/๗๕.

กำพรำ ยากไว้ พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีแล้ว สุปปพุทธ กุฎฐิเป็นเศรษฐีบุตรอยู่ในกรุงราชคฤห์นี้แล เขาออกไปยังภูมิเป็นที่เล่นในสวน ได้เห็นพระ บิฉเฉกพุทธเจ้านามว่าตครสิขีกำลังเที่ยวบิณฑบาตไปในพระนคร ครั้นแล้วเขาดำริว่า ใครนี้เป็น โรคเรื้อนเที่ยวไปอยู่ เขาถ่มน้ำลายแล้วหลีกไปข้างเมืองชาย เขาหมกหม่อมอยู่ในนรกสิ้นปีเป็นอัน มาก ลี้นร้อยปี ลี้นพันปี ลี้นแสนปีเป็นอันมาก เพราะผลแห่งกรรมนั้นยังเหลืออยู่ เขาจึงได้เป็น มนุษย์ขัดสน กำพรำ ยากไว้ อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้แล เขาอาศัยธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศ แล้ว สมาทานศรัทธาศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ครั้นอาศัยธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว สมาทานศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เมื่อตายไป เขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เป็นผู้เข้าถึงความ เป็นสหายของเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ เขายอมไฟโรจน์ลวงเทวดาเหล่าอื่นในชั้นดาวดึงส์นั้นด้วย วรณะและด้วยยศ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า
 “บุรุษผู้เป็นบัณฑิต ฟังละเว้นบาปทั้งหลายในสัตว์โลก เหมือนบุรุษผู้มีจักขุ
 เมื่อทางอื่นที่จะก้าวไปมีอยู่ ย่อมหลีกที่อื่นไม่ราบเรียบเสียจะนั้น ฯ”^{๖๖}

๔.๑.๓.๔ ทรงทราบด้วยอนาคตังสญาณ

บางครั้งพระศาสดา ก็ทรงพิจารณาถึงอนาคตกาลว่าหากพระองค์ให้การแนะนำ ช่วยเหลือแล้วนอกจากบุคคลจะพ้นจากทุกข์แล้ว การแนะนำจะมีประโยชน์แก่บุคคลหรือไม่ เมื่อทรงพิจารณาว่ามีประโยชน์แก่ชนเหล่าอื่น และเป็นโอกาสอันควรก็จะทรงช่วยเหลือแนะนำ

พระพุทธรองค์จะทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้ที่ควรจะได้รับ การแนะนำ ในเวลาใกล้รุ่งซึ่งการ ตรวจดูสัตว์โลกนี้เป็นพุทธรกิจที่ทรงกระทำเป็นประจำทุกเช้า ได้แก่

เมื่อทอดพระเนตรบุคคลผู้เข้าชายคือพระญาณของพระองค์แล้วก็จะเสด็จดำเนินไป ไปรด ทรงพุทธรอุทาน ทรงแสดงธรรมและให้การแนะนำแก่บุคคลผู้นั้น

ในพุทธรอุทานก็มีการที่พระพุทธรองค์ทรงตรวจดูก่อนที่จะแสดงธรรมหรือเสด็จไปไปรด ดังมีปรากฏในโยสชสูต ความว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระนครสาวัตถีตามพระอัยยาศัย แล้ว เสด็จจาริกไปทางพระนครเวสาลี เสด็จเที่ยวจาริกไปโดยลำดับได้เสด็จถึงพระนครเวสาลี ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลาปามหาวัน ใกล้พระนครเวสาลีนั้น ครั้นนั้น แล พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการกำหนดใจของภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที ด้วย พระทัยของพระองค์แล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ วัคคุมุทานที อยู่ในทิศใด ทิศนี้เหมือนมีแสงสว่างแก่เรา เหมือนมีโอภาสแก่เรา เธอเป็นผู้ไม่ รังเกียจที่จะไปเพื่อความสนใจแห่งเรา เธอพึงส่งภิกษุผู้เป็นทูตไปในสำนักแห่งภิกษุทั้งหลายผู้ที่ อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานทีด้วยสั่งว่า พระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย พระศาสดาใครจะเห็นท่าน

^{๖๖} ข.อ. ๒๕/๑๑๔/๑๐๖-๑๐๗.

ทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอรหันต์แล้วหายจากกฎการศาลาป่ามหาวัน ไปปรากฏข้างหน้าภิกษุเหล่านั้นที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้หรือคู้แขนที่เหยียดฉะนั้น ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่ว่า พระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย พระศาสดาทรงประสงค์เห็นท่านทั้งหลายภิกษุเหล่านั้นรับคำภิกษุเหล่านั้นแล้ว เก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวร หายจากที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่ ไปปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ที่กฎการศาลาป่ามหาวันเปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ^{๑๗}

๔.๑.๓.๕ ทรงพิจารณาภูมิหลังและอุปนิสัย

ในการพutschุทธานและการแนะนำแนวทางใช้ธรรมะที่ไม่ถูกกับภูมิหลังและอุปนิสัยของบุคคลแล้วอาจไม่ประสบความสำเร็จ รวมถึงอาจทำให้เสียเวลา จึงทรงตรวจดู เช่น เมื่อทรงรู้ภูมิหลังของพระภิกษุทีชยะพระโอรสของพระราชเทวีกาฬโคธา โดยมีพระดำรัสถามว่าได้ยินว่า ท่านอยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดีเปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ดังนี้จริงหรือ ท่านพระภิกษุทีชยะทูลรับว่า จริงพระเจ้าข้า

พ. ดุรภิกษุทีชยะ ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไรเล่า อยู่ในป่าก็ดีอยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี จึงเปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ๕

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อนแสวงสุขในราชสมบัติอยู่ ได้มีการรักษาอันพวกราชบุรุษจัดแจงดีแล้ว ทั้งภายในพระราชวัง ทั้งภายนอกพระราชวัง ทั้งภายในพระนคร ทั้งภายนอกพระนครทั้งภายในชนบท ทั้งภายนอกชนบท ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้นแลเป็นผู้อันราชบุรุษรักษาแล้วคุ้มครองแล้วอย่างนี้ ยังเป็นผู้กลัวหวาดเสียวระแวง สะดุ้งอยู่ แต่บัดนี้ ข้าพระองค์ผู้เดียวอยู่ป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี ไม่กลัว ไม่หวาดเสียว ไม่ระแวง ไม่สะดุ้ง มีความขวนขวายน้อยมีขนตก เป็นไปอยู่ด้วยของที่ผู้อื่นให้ มีใจดุจเนื้ออยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์นี้แล อยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี จึงได้เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ๕

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ความกำเริบ (ความโกรธ) ย่อมไม่มีภายในพระอริยบุคคลผู้ก้าวล่วงความเจริญและความเสื่อมมีประการอย่างนั้น เทวดาทั้งหลาย ย่อมไม่สามารถเพื่อจะเห็นพระอริยบุคคลนั้นผู้ปราศจากภัย มีความสุข ไม่มีความโศก ๕”^{๑๘}

^{๑๗} ขุ.อ. ๒๕/๗๔/๗๙.

^{๑๘} ขุ.อ. ๒๕/๖๕/๗๒.

๔.๑.๓.๖ ทรงทราบด้วยทิพยจักขุ

ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงเจริญสมาธิภาวนา ก็ทรงตรวจดูความคืบหน้าในการบำเพ็ญเพียรของพระสาวก รวมถึงความเป็นไปของสัตว์โลกด้วย เมื่อทอดพระเนตรผู้ที่มีภูมิธรรมแก่กล้าสมควรให้การแนะนำหรือผู้ที่กำลังตกอยู่ในความทุกข์ ก็จะทรงช่วยเหลือด้วยการเสด็จพระดำเนินไปเอง และเปล่งพระรัศมีไปโปรดประดุจประทับนั่งอยู่ตรงหน้าผู้นั้น

พระพุทธองค์จะทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้ที่ควรจะได้รับคำแนะนำ ในเวลาใกล้รุ่งซึ่งการตรวจดูสัตว์โลกนี้เป็นพุทธกิจที่ทรงกระทำเป็นประจำทุกเช้า ได้แก่

เมื่อทอดพระเนตรบุคคลผู้เข้าข่ายคือพระญาติของพระองค์แล้วก็จะเสด็จดำเนินไปโปรด ทรงพุทขุทาน ทรงแสดงธรรมและให้การแนะนำแก่บุคคลผู้นั้น

ในพุทขุทานก็มีการที่พระพุทธองค์ทรงตรวจดูก่อนที่จะแสดงธรรมหรือเสด็จไปโปรด ดังมีปรากฏในโยสัชสูตร ความว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระนครสาวัตถีตามพระอชยาคัยแล้ว เสด็จจาริกไปทางพระนครเวสาลี เสด็จเที่ยวจาริกไปโดยลำดับได้เสด็จถึงพระนครเวสาลี ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลาปามหาวัน ใกล้พระนครเวสาลีนั้น ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการกำหนดใจของภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที ด้วยพระทัยของพระองค์แล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที อยู่ในทิศใด ทิศนี้เหมือนมีแสงสว่างแก่เรา เหมือนมีโอภาสแก่เรา เธอเป็นผู้ไม่รังเกียจที่จะไปเพื่อความสนใจแห่งเรา เธอพึงส่งภิกษุผู้เป็นทูตไปในสำนักแห่งภิกษุทั้งหลายผู้ที่อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานทีด้วยสั่งว่า พระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย พระศาสดาใครจะเห็นท่านทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์แล้วหายจากภูฏาคารศาลาปามหาวัน ไปปรากฏข้างหน้าภิกษุเหล่านั้นที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้หรือคู้แขนที่เหยียดฉะนั้น ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานทีว่า พระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย พระศาสดาทรงประสงค์เห็นท่านทั้งหลายภิกษุเหล่านั้นรับคำภิกษุเหล่านั้นแล้ว เก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวร หายจากที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที ไปปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ที่ภูฏาคารศาลาปามหาวันเปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ^{๑๙}

๔.๑.๓.๗ ทรงใช้การสังเกตบุคคล

ในขณะที่พระพุทธองค์ได้ให้บุคคลมาเข้าเฝ้า หรือทรงดำเนินไปพบบุคคล นอกจากพระศาสดาใช้พระญาติในการตรวจสอบแล้ว ก็ทรงใช้พระเนตรสังเกตดูอากัปกิริยา ลักษณะผิวพรรณ วรรณะ การแต่งกาย ประกอบในการพิจารณาช่วยเหลือด้วย เช่นในคัมภีร์นีนสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงสังเกตเห็นปริพาชกสามีนางมีการทรมานทรมานเพราะกลืนเนยที่จะนำมาให้ภรรยาใช้ในการคลอดบุตร ความว่าปริพาชกนั้นไปยังพระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล ดีม

^{๑๙} ขุ.อุ. ๒๕/๗๔/๗๕.

น้ำมันพอความต้องการแล้ว กลับมาเรือนไม่สามารถ เพื่อจะไว้เบื่องต่ำ[ด้วยอำนาจการถ่ายท้อง] ปริพาชกนั้นอันทุกข์เวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนถูกต้องแล้ว ย่อมหม่นมาและหม่นไปโดยรอบ ครั้งนั้น เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงผ้าอันตราวาสกทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปปิณฑบาตยัง พระนครสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นปริพาชกนั้น ผู้อันทุกข์เวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนถูกต้องแล้ว หม่นมาหม่นไปอยู่โดยรอบ พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ใน เวลานั้นว่า

“ชนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีความสุขหนอ ชนผู้ถึงเวท(คือ อริยมรรค ญาณ) เท่านั้น ชื่อว่าผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวลท่านจงดูชนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล เดือดร้อนอยู่ ชนเป็นผู้มีจิตปฏิบัติในชนย่อมเดือดร้อน ฯ”^{๒๐}

๔.๑.๓.๘ ทรงใช้การสนทนาและการสอบถาม

เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนยิ่งขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสนทนากับบุคคลให้ทราบถึง แนวความคิด ทศนคติ ทิฐิมานะ ภูมิลัทธิ รวมถึงทรงสอบถามบุคคล เพื่อให้ทราบความคับข้องใจ สาเหตุแห่งความทุกข์ สภาพปัญหาที่บุคคลได้ประสบรวมถึงถามปัญหา เพื่อให้ทราบระดับสติปัญญาของบุคคลผู้นั้นว่าได้เจริญภาวนาในด้านใดอยู่ในระดับใด เช่น ในเอกปุตตสูตรทรง สอบถามอุบาสกที่มีความทุกข์เพราะบุตรคนเดียวของอุบาสกเสียชีวิต ความว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถปิณฑิก เศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล บุตรคนเดียวของอุบาสกคนหนึ่ง เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ ทำกาลแล้ว ครั้งนั้นแล อุบาสกมากด้วยกันมีผ้าชุ่ม มีผมเปียกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ ประทับในเวลาเที่ยง ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถาม อุบาสกเหล่านั้นว่าดูอุบาสกทั้งหลาย ท่านทั้งหลายมีผ้าชุ่ม มีผมเปียกเข้ามาในที่นี้ในเวลาเที่ยง เพราะเหตุไรหนอ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามอย่างนี้แล้ว อุบาสกนั้นได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระ ผู้มีพระภาคบุตรคนเดียวของข้าพระองค์ ผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอใจทำกาลแล้วเพราะเหตุนี้ ข้า พระองค์ทั้งหลายจึงมีผ้าชุ่ม มีผมเปียก เข้ามาในที่นี้ในเวลาเที่ยง ฯ พระผู้มีพระภาคทรงทราบ เนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“หมู่เทวดาและหมู่มนุษย์เป็นจำนวนมาก ยินดีแล้วด้วยความ เพลิดเพลินในรูปอันเป็นที่รัก ถึงความทุกข์ เสื่อมหมดแล้ว(จากสมบัติ) ย่อม ไปสู่อำนาจแห่งมัจจุราช พระอริยบุคคลเหล่าใดแล ไม่ประมาททั้งกลางคืนและ กลางวัน ย่อมละรูปอันเป็นที่รักเสียได้ พระอริยบุคคลเหล่านั้น แล ย่อมขุดขึ้นได้ ซึ่งอามิสแห่งมัจจุราช อันเป็นมูลแห่งวิภูทุกข์ที่ล่วงได้โดยยาก ฯ”^{๒๑}

^{๒๐} ขุ.อ. ๒๕/๕๗/๖๕-๖๖.

^{๒๑} ขุ.อ. ๒๕/๕๘/๖๖-๖๗.

๔.๑.๓.๘ การกราบทูลของพระภิกษุทั้งหลาย

นอกจากการรวบรวมข้อมูลของพระองค์เองแล้ว บางครั้งเมื่อเกิดความสงสัยของบรรดาภิกษุที่ทูลถามปัญหาที่เกิดขึ้น พระพุทธองค์ก็ทรงรับฟังพร้อมพิจารณาในข้อกราบทูล และข้อที่ทูลถามว่ามีความน่าเชื่อถือเพียงใด ก่อนที่จะทรงชี้แจงอธิบายด้วยเหตุผลแก่บรรดาพระภิกษุทั้งหลาย ดังเรื่องกิริสสูตรที่ว่าด้วยเรื่องของความคิดเห็นต่าง ๆ ของเหล่าลัทธิต่าง ๆ พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงเป็นข้อคิดแก่ภิกษุ ความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถีนี้แล มีพระราชอาพระองค์หนึ่ง ครั้นนั้นแล พระราชาพระองค์นั้นตรัสเรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งว่า ดูกรบุรุษผู้เจริญนี้แน่เธอ คนตาบอดในพระนครสาวัตถีมีประมาณเท่าใด ท่านจงบอกให้คนตาบอดเหล่านั้นทั้งหมดมาประชุมร่วมกัน บุรุษนั้นทูลรับพระราชดำรัสแล้ว พาคนตาบอดในพระนครสาวัตถีทั้งหมดเข้าไปเฝ้าพระราชาถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบบังคมทูล พระราชาพระองค์นั้นว่า ขอเดชะ พวกคนตาบอดในพระนครสาวัตถีมาประชุมกันแล้ว พระพุทธเจ้าข้า พระราชาพระองค์นั้นตรัสว่า แน่พนาย ถ้าอย่างนั้น ท่านจงแสดงข้างแก่พวกคนตาบอดเถิด บุรุษนั้นทูลรับพระราชดำรัสแล้วแสดงข้างแก่พวกคนตาบอด คือ แสดงศีรษะข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนั้น แสดงหูข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนั้น แสดงงาข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนั้น แสดงงวงข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนั้น แสดงตัวข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนั้น แสดงเท้าข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนั้น แสดงหลังข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนั้น แสดงโคนหางข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนั้น แสดงปลายหางข้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นแล บุรุษนั้น ครั้นแสดงข้างแก่พวกคนตาบอดแล้วเข้าไปเฝ้าพระราชาพระองค์นั้นถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่าขอเดชะ คนตาบอดเหล่านั้นเห็นช้างแล้วแล บัดนี้ ขอได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจงทรงสำคัญเวลาอันควรเถิด พระเจ้าข้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นแล พระราชาพระองค์นั้นเสด็จเข้าไปถึงที่คนตาบอดเหล่านั้น ครั้นแล้วได้ตรัสถามว่าดูกรคนตาบอดทั้งหลาย พวกท่านได้เห็นช้างแล้วหรือ คนตาบอดเหล่านั้น กราบทูลว่าขอเดชะข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เห็นแล้ว พระเจ้าข้า ฯ

ราชา. ดูกรคนตาบอดทั้งหลาย ท่านทั้งหลายกล่าวว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เห็นช้างแล้ว ดังนี้ ช้างเป็นเช่นไร ฯ

คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำศีรษะช้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนหม้อ พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำหูช้างได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนกะดัง พระเจ้าข้าคนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำงาช้างได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้คือ เหมือนผาล พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำงวงช้างได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนงอนไถ พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำตัวช้างได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนฉางข้าว พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำเท้าช้างได้กราบทูลอย่างนี้ว่าขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนเส้า พระเจ้าข้า

คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำหลังข้างได้กราบทูลว่าอย่างนี้ ขอเดชะ ข้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนครกตำข้าวพระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำโคนหางข้างได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะข้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนสาก พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำปลายหางข้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ข้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนไม้กวาดพระเจ้าข้า คนตาบอดเหล่านั้นได้ท่อมเถียงกันและกันว่า ข้างเป็นเช่นนี้ ข้างไม่ใช่เป็นเช่นนี้ ข้างไม่ใช่เป็นเช่นนี้ ข้างเป็นเช่นนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็พระราชาพระองค์นั้นได้ทรงมีพระทัยชื่นชมเพราะเหตุนั้นแล ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล พวกอัญญาเดียรทีย์ปริพาชกเป็นคนบอด ไม่มีจักขุ ย่อมไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช้ประโยชน์ไม่รู้จักรัศธรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่ธรรม เมื่อไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช้ประโยชน์ ไม่รู้จักธรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่ธรรม ก็บาดหมางกัน ทะเลาะกันวิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ ได้ยินว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมข้องอยู่ เพราะทิวี่ทั้งหลายอันหาสาระมิได้เหล่านี้ ชนทั้งหลายผู้เห็นโดยส่วนเดียว ถือผิดซึ่งทิวี่นิสัยนั้น ย่อมวิวาทกัน ฯ”^{๒๒}

๔.๑.๓.๑๐ ทรงออกเยี่ยมบุคคลที่รับการแนะนำ

การที่ทรงดำเนินเยี่ยมสำนักแห่งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เพื่อประสงค์ออกตรวจเยี่ยมดูความเป็นอยู่ของพระสาวก ความก้าวหน้าในการบำเพ็ญเพียรและให้ขวัญกำลังใจแก่บริษัทผู้ช่วย โดยทรงออกเยี่ยมเยือนทั้งในบริเวณที่ประทับ และบางโอกาสก็เสด็จเยี่ยมบริษัทที่อยู่ต่างพระนครด้วยเพราะความที่พระพุทธรองค์ทรงมีพระเมตตาที่บริสุทธิทรงใช้ธรรมะที่ถูกต้องกับภูมิหลังและอุปนิสัยของบุคคลแล้วประสบความสำเร็จ จึงทรงเสด็จตรวจเยี่ยมดูถามสารทุกข์ เช่น เมื่อทรงรู้ภูมิหลังของพระภักทียะพระโอรสของพระราชเทวีกาฬิโคธา โดยมีพระดำรัสถามว่า ได้ยินว่า ท่านอยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดีเปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ดังนี้จริงหรือ ท่านพระภักทียะทูลรับว่า จริงพระเจ้าข้า

พ. ดูกรภักทียะ ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไรเล่า อยู่ในป่าก็ดีอยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี จึงเปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ฯ

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อนแสวยสุขในราชสมบัติอยู่ ได้มีการรักษาอันพวกราชบุรุษจัดแจงดีแล้ว ทั้งภายในพระราชวัง ทั้งภายนอกพระราชวัง ทั้งภายในพระนคร ทั้งภายนอกพระนครทั้งภายในชนบท ทั้งภายนอกชนบท ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้นแลเป็นผู้อันราชบุรุษรักษาแล้วคุ้มครองแล้วอย่างนี้ ยังเป็นผู้กลัวหวาดเสียว

^{๒๒} ขุ.อ. ๒๕/๑๓๘/๑๒๖-๑๒๘.

ระวาง สะดุ้งอยู่ แต่บัดนี้ ข้าพระองค์ผู้เดียวอยู่ป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี ไม่กลัว ไม่หวาดเสียว ไม่ระวาง ไม่สะดุ้ง มีความชวนชวายน้อยมีขนดก เป็นไปอยู่ด้วยของที่ผู้อื่นให้ มีใจดุจเนื้ออยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์นี้แล อยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี จึงได้เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ความกำเริบ (ความโกรธ) ย่อมไม่มีภายในพระอริยบุคคลผู้ก้าวล่วงความเจริญและความเสื่อมมีประการอย่างนั้น เทวดาทั้งหลาย ย่อมไม่สามารถเพื่อจะเห็นพระอริยบุคคลนั้นผู้ปราศจากภัย มีความสุข ไม่มีความโศก ฯ”^{๒๓}

๔.๑.๕ การให้ข้อสนเทศ

เมื่อทรงรวบรวมข้อมูลของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ทรงแนะนำแล้ว ก็จะทรงพิจารณาหัวข้อหลักธรรม กลวิธี เทคนิค อุบาย ที่เห็นควร เห็นเหมาะสมกับสภาพของบุคคล ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับ การให้บริการสนเทศในการแนะนำปัจจุบันแล้ว นอกจากการแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธรองค์แล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงให้ข้อสนเทศแก่บุคคลที่ปรากฏในพุทธอุทาน ดังนี้

๔.๑.๕.๑ การแสดงพระธรรมเทศนา

เป็นข้อสนเทศที่พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้ในการแนะนำแก่บุคคลมากที่สุด โดยแสดงธรรมให้เหมาะสมกับบุคคลที่ทรงแนะนำ อีกทั้งแสดงเมื่อเห็นความพร้อมของบุคคลทั้งทางร่างกายและจิตใจ ทรงพิจารณาว่าบุคคลมีญาณแก่กล้า มีสติ สามารถจะรับฟังธรรมของพระพุทธองค์ได้มากน้อยเพียงใด ลักษณะพระธรรมเทศนาเป็นถ้อยคำที่ฟังเข้าใจได้ง่าย ไม่ซับซ้อน แต่มีสาระสำคัญ เมื่อฟังแล้วทำให้ผู้ฟังเกิดการฉกฉวย เกิดความสังเวช พิจารณาเห็นจริงในสภาวะธรรมมีจิตใจที่บริสุทธิ์ผ่องใส เห็นความเป็นอนิจจังลักษณะ ของสภาวะทั้งปวง เช่น

ในวิชาสาสูตรว่าด้วยรักมีเท่าไรทุกข์ก็มีเท่านั้น ความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพารามปราสาทของนางวิสาขามีการมารดาใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล หลานของนางวิสาขามีการมารดาเป็นที่รักที่พอใจ ทำกาลละลง ครั้งนั้น นางวิสาขามีการมารดา มีผ้าเปียก ผมเปียกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับในเวลาเที่ยง ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามนางวิสาขาการมารดาว่า เชิญเถิดนางวิสาขา ท่านมาแต่ไหนหนอ มีผ้าเปียก มีผมเปียก เข้ามา ณ ที่นี้ในเวลาเที่ยงนางวิสาขากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หลานของหม่อมฉัน เป็นที่รักที่พอใจ ทำกาลละเสียแล้ว เพราะฉะนั้น หม่อมฉัน จึงมีผ้าเปียกมีผมเปียก เข้ามา ณ ที่นี้ในเวลาเที่ยง เจ้าคะ ฯ

พ. อุกรนางวิสาขา ท่านพึงปรารถนาบุตรและหลานเท่ามนุษย์ในพระนครสาวัตถีหรือ ฯ

วิ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ หม่อมฉันพึงปรารถนาบุตรและหลานเท่ามนุษย์ใน

^{๒๓} พุ.อุ. ๒๕/๖๕/๗๒.

พระนครสาวัดดี เจ้าคะ ฯ

พ. ทูกรนางวิสาขา มนุษย์ในพระนครสาวัดดีมากเพียงไร ทำกาลละอยู่ทุกวัน ๆ ฯ

วิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มนุษย์ในพระนครสาวัดดี ๑๐ คนบ้าง ๙ คนบ้าง ๘ คนบ้าง ๗ คนบ้าง ๖ คนบ้าง ๕ คนบ้าง ๔ คนบ้าง ๓ คนบ้าง ๒ คนบ้าง ๑ คนบ้าง ทำกาลละอยู่ทุกวัน ๆ ฯ

พ. ทูกรนางวิสาขา ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านพึงเป็นผู้มีผ้าเปียกหรือมีผมเปียกเป็นบางครั้งบางคราวหรือหนอ ฯ

วิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่ใช่อย่างนั้น เจ้าคะ พอเพียงแล้วด้วยบุตรและหลานมาก เพียงนั้นแก่หม่อมฉัน ฯ

พ. ทูกรนางวิสาขา ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑๐๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑๐๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๙๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๙๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๘๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๘๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๗๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๗๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๖๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๖๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๕๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๕๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๔๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๔๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๓๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๓๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๒๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๒๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๙ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๙ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๘ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๘ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๗ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๗ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๖ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๖ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๕ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๕ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๔ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๔ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๓ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๓ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๒ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๒ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑ ผู้ใดไม่มีสิ่งที่รัก ผู้นั้นก็ไม่มีทุกข์เรากล่าวว่ ผู้นั้นไม่มีความโศก ปราศจากกิเลสจตุจตุลี ไม่มีอุปายาส ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ความโศกก็ดี ความร่ำไรก็ดี ความทุกข์ก็ดี มากมายหลายอย่างนี้มีอยู่ในโลก เพราะอาศัยสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักเมื่อไม่มีสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รัก ความโศก ความร่ำไรและความทุกข์เหล่านี้ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้นแล ผู้ใดไม่มีสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักในโลกไหน ๆ ผู้นั้นเป็นผู้มีความสุข ปราศจากความโศก เพราะเหตุนั้น ผู้ปรารถนาความไม่โศก อันปราศจากกิเลสจตุจตุลี ไม่พึงทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่รัก ในโลกไหน ๆ”^{๒๔}

๔.๑.๔.๒ ทรงดำรัสพระคาถา

พระพุทธเจ้าตรัสพระธรรมกถาภายหลังที่พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมเทศนาไปแล้วพระธรรมกถาเป็นข้อความร้อยกรอง มีความไพเราะลึกซึ้ง มีความสอดคล้องกับพระธรรมเทศนาที่ทรงตรัส เป็นการตรัสย้าให้บุคคลได้ระลึกเห็นจริงในธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์อีกครั้งหนึ่งลักษณะของพระธรรมกถา นอกจากไพเราะลึกซึ้งแล้ว ก็ทรงเปรียบเทียบอุปมาอุปมัยให้เห็นภาพตัวอย่างชัดเจน และเหมาะกับอุปนิสัยของบุคคลนั้น ๆ เช่น

^{๒๔} พ.อุ. ๒๕/๑๗๖/๑๕๔-๑๕๕.

พระผู้มีพระภาคตรัสสั่งท่านพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ เธอจงปลุกเสนาสนะสำหรับ ภิกษุผู้อาคันตุกะนี้เถิด ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ดำริว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสั่งใช้เราว่า ดูกร อานนท์ เธอจงปลุกเสนาสนะสำหรับภิกษุอาคันตุกะนี้เถิด ดังนี้ เพื่อภิกษุใด พระผู้มีพระภาค ทรงปรารถนาจะประทับอยู่ในวิหารเดียวกันกับภิกษุนั้น พระผู้มีพระภาคทรงปรารถนาจะประทับ อยู่ในวิหารเดียวกับท่านพระโสณะ ท่านพระอานนท์ได้ปลุกเสนาสนะสำหรับท่านพระโสณะใน วิหารที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงยับยั้งด้วยการบรรทมใน อัฟโภกาสลินราตรีเป็นอันมาก ทรงล้างพระบาทแล้ว เสด็จเข้าไปสู่พระวิหาร แม้ท่านพระโสณะก็ ยับยั้งด้วยการนอนในอัฟโภกาสลินราตรีเป็นอันมาก ล้างเท้าแล้วเข้าไปสู่พระวิหาร ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี รับสั่งกะท่านพระโสณะว่าดูกรภิกษุการกล่าว ธรรมจงแจ่มแจ้งกะเธอเถิด ท่านพระโสณะทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้วได้กล่าวพระสูตรทั้งหมด ๑๖ สูตร จัดเป็นวรรค ๘ วรรค ด้วยสรภัญญะ ลำดับนั้น ในเวลาจบสรภัญญะของท่านพระโสณะ พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาว่าดีละ ๑ ภิกษุ พระสูตร ๑๖ สูตรจัดเป็นวรรค ๘ วรรค เธอเรียนดี แล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว จำทรงไว้ดีแล้ว เธอเป็นผู้ประกอบด้วยวาจาไพเราะ ไม่มีโทษสามารถ เพื่อจะยังเนื้อความให้แจ่มแจ้ง ดูกรภิกษุ เธอมีพรราชาเท่าไรท่านพระโสณะกราบทูลว่า ข้าแต่ พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์มีพรราชาหนึ่ง ๕

พ. เธอได้ทำข้าวอยู่อย่างนี้เพื่ออะไร ๕

โส. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้เห็นโทษในกามทั้งหลายโดยกาลนาน ทั้ง ฌราวาสก็คับแคบ มีกิจมาก มีกรรมียมาก พระเจ้าข้า ๕

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“พระอริยเจ้าย่อมไม่ยินดีในบาป ท่านผู้สะอาดย่อมไม่ยินดีในบาป เพราะ ได้เห็นโทษในโลก เพราะได้รู้ธรรมอันไม่มีอุปธิ ๕” ^{๒๔}

๔.๑.๔.๓ ทรงเนรมิตรูปตัวอย่างประกอบ

พระพุทธเจ้าทรงใช้การเนรมิตรูปตัวอย่าง ด้วยกำลังฤทธิ์ของพระพุทธองค์ทั้งนี้เพื่อเป็น สิ่งประกอบในการอธิบายคำสอน รวมถึงให้บุคคลผู้ที่พระองค์ทรงแนะนำได้เห็นภาพตัวอย่างจริง จนเกิดความเข้าใจตามสภาวะธรรม ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงใช้การแสดงภาพเนรมิตนี้

๔.๑.๔.๔ ทรงพาไปทัศนาศึกษาเพื่อให้ได้ประสบการณ์จริง

นอกจากคำสอนที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสเป็นข้อสนเทศแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงพาคณะที่ ทรงแนะนำไปเยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้รับประสบการณ์จริงเพื่อให้พิจารณาถึงความ เหมาะสมกับบุคคลและสถานที่ซึ่งพระองค์จะพาไปเหมือนดังที่พระพุทธเจ้าทรงพาพระนันทะไป สวรรค์ชั้นดาวดึงส์พบกับนางอัปสรประมาณ ๕๐๐ มีเทวดาจนกพิราบมาสู่ที่บ่ารุงของท้าวสักกะ

^{๒๔} บ.อ. ๑๕/๑๒๒/๑๑๕.

จอมเทพ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสกะท่านพระนันทะว่า ดูกรนันทะ เธอเห็นนางอัปสร ๕๐๐ เหล่านี้ผู้มีเท้าดุจนกพิราบหรือไม่ท่านพระนันทะทูลรับว่า เห็น พระเจ้าข้า ฯ

พ. ดูกรนันทะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน นางสาเกยานีผู้ชนบทกัลยานี หรือ นางอัปสรประมาณ ๕๐๐ เหล่านี้ ซึ่งมีเท้าดุจนกพิราบไหนหนอแลมีรูปร่างกว่า น่าดูกว่า หรือน่า เลื่อมใสกว่า ฯ

น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางลิงผู้มีอวัยวะใหญ่หน่อยถูกไฟไหม้ หูและจมูกขาด ฉันทัด นางสาเกยานีผู้ชนบทกัลยานีก็ฉันทันนั้นแล เมื่อเทียบกับนางอัปสรประมาณ ๕๐๐ เหล่านี้ ย่อมไม่เข้าถึงเพียงหนึ่งเสี้ยว ไม่เข้าถึงเพียงส่วนหนึ่งของเสี้ยว ไม่เข้าถึงเพียงการเอาเข้าไป เปรียบว่าหญิงนี้เป็นเช่นนั้น ที่แท้ นางอัปสรประมาณ ๕๐๐ เหล่านี้มีรูปร่างกว่า น่าดูกว่า และ น่าเลื่อมใสกว่าพระเจ้าข้า ฯ

พ. ยินดีเถิดนันทะ อภิรมย์เถิดนันทะ เราเป็นผู้รับรองเธอเพื่อให้ได้นางอัปสรประมาณ ๕๐๐ ซึ่งมีเท้าดุจนกพิราบ ฯ

น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงรับรองข้าพระองค์เพื่อให้ได้นางอัปสร ประมาณ ๕๐๐ ซึ่งมีเท้าดุจนกพิราบไซ้ ข้าพระองค์จักยินดีประพฤติพรหมจรรย์ พระเจ้าข้า ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงจับท่านพระนันทะที่แขน แล้วทรงหายจากเทวดาชั้นดาวดึงส์ ไป ปรากฏที่พระวิหารเชตวัน เหมือนบุรุษมีกำลังพึงเหยียบแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายได้สดับข่าวว่า ท่านพระนันทะพระภาคของพระผู้มีพระภาค โอโรสของพระ มาตุจฉา ประพฤติพรหมจรรย์เพราะเหตุแห่งนางอัปสร ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเป็นผู้รับรอง ท่าน เพื่อให้ได้นางอัปสรประมาณ ๕๐๐ ซึ่งมีเท้าดุจนกพิราบ ฯ^{๒๖}

๔.๑.๔.๕ ทรงมอบแนวทางการปฏิบัติธรรม

ในขณะที่พระองค์ได้ทรงเจริญสมาธิภาวนาหากว่าได้ทรงทอดพระเนตรบุคคลที่มีญาณ แก่กล้าก็จะทรงเปล่งรัศมีดุจประทับเบื้องหน้าของบุคคลนั้นพร้อมมอบแนวทางปฏิบัติธรรม ช่วย ส่งเสริมให้สำเร็จมรรคผลได้เร็วขึ้น เหมือนดังพาหิยสูตรที่พระพุทธร่องค์ทรงตรัสย่อๆ แก่พาหิยะ ความว่า ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็น จักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจัก เป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง ดูกรพาหิยะ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล ดูกรพาหิยะ ใน กาลใดแล เมื่อท่านเห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้ แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้งในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในกาลใด ท่านไม่มี ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้าย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ฯ

ลำดับนั้นแล จิตของพาหิยทารุจีริยะ กุลบุตรหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ ถือมันในขณะนั้นเอง^{๒๗}

^{๒๖} พุ.อ. ๒๕/๖๘/๗๕-๗๖.

^{๒๗} พุ.อ. ๒๕/๔๙/๕๙.

๔.๑.๕ การให้คำปรึกษา

พระพุทธรูปองค์ทรงให้คำปรึกษาแก่บุคคลที่กำลังตกอยู่ในสภาวะแห่งทุกข์ การให้คำปรึกษานี้ จะทรงใช้คู่กับการให้ข้อสนเทศ ในการให้คำปรึกษาทุกครั้งพระพุทธรูปองค์จะทรงใช้กลวิธีต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับตัวบุคคล ประกอบด้วย

๔.๑.๕.๑ ทรงใช้พระวาจาที่นุ่มนวล ไพเราะ อบอุ่น

พระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระสุรเสียงที่นุ่มนวลไพเราะ การตรัสของพระองค์เพื่อให้เกิดความอบอุ่น แสดงให้เห็นถึงความยอมรับความสามารถเป็นที่พึงแก่บุคคลได้ ดังที่พระองค์ได้ตรัสในเอกปุตตสูตรทรงสอบถามอุบาสกที่มีความทุกข์เพราะบุตรคนเดียวของอุบาสกเสียชีวิต ความว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล บุตรคนเดียวของอุบาสกคนหนึ่ง เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ ทำกาลแล้ว ครั้นนั้นแล อุบาสกมากด้วยกันมีผ้าชุ่ม มีผมเปียกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับในเวลาเที่ยง ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามอุบาสกเหล่านั้นว่าอุบาสกทั้งหลาย ท่านทั้งหลายมีผ้าชุ่ม มีผมเปียกเข้ามาในที่นี้ในเวลาเที่ยง เพราะเหตุไรหนอ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามอย่างนี้แล้ว อุบาสกนั้นได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคบุตรคนเดียวของข้าพระองค์ ผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอใจทำกาลแล้วเพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงมีผ้าชุ่ม มีผมเปียก เข้ามาในที่นี้ในเวลาเที่ยง ฯ พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“หมู่เทวดาและหมู่มนุษย์เป็นจำนวนมาก ยินดีแล้วด้วยความเปลิดเปล็นในรูปอันเป็นที่รัก ถึงความทุกข์ เสื่อมหมดแล้ว(จากสมบัติ) ย่อมไปสู่อำนาจแห่งมัจจุราช พระอริยบุคคลเหล่าใดแล ไม่ประมาททั้งกลางคืนและกลางวัน ย่อมละรูปอันเป็นที่รักเสียได้ พระอริยบุคคลเหล่านั้น แล ย่อมขุดขึ้นได้ซึ่งอามิสแห่งมัจจุราชอันเป็นมูลแห่งวิภูทุกข์ที่ล่วงได้โดยยาก ฯ”^{๒๔}

๔.๑.๕.๒ ทรงเปิดโอกาสให้ผู้รับคำปรึกษาได้ระบายความในใจ

เมื่อผู้ที่ประสบปัญหา มีความทุกข์ใจมาขอคำปรึกษาจากพระพุทธรูปองค์ พระศาสดาจะทรงสอบถามถึงความเป็นมา สาเหตุแห่งความเป็นทุกข์ รวมถึงได้ทรงให้ผู้ตกอยู่ในความทุกข์นั้นได้ระบายความรู้สึกของตนอย่างอิสระ เป็นการช่วยแบ่งเบาความทุกข์ใจของบุคคลนั้น และพระพุทธรูปเจ้าก็ทรงรับฟังการระบายความทุกข์ใจนั้นอย่างจริงใจ พร้อมจะให้ความช่วยเหลือบุคคลให้พ้นจากสภาวะทุกข์นั้น ดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ดังที่พระองค์ได้ตรัสในเอกปุตตสูตรทรงสอบถามอุบาสกที่มีความทุกข์เพราะบุตรคนเดียวของอุบาสกเสียชีวิต ความว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิก

^{๒๔} ข.อ. ๒๕/๕๘/๖๖-๖๗.

เศรษฐี ไกล่พระนครสาวดี ก็สมัยนั้นแล บุตรคนเดียวของอุบาสกคนหนึ่ง เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ ทำกาลแล้ว ครั้นนั้นแล อุบาสกมากด้วยกันมีผ้าชุ่ม มีผมเปียกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับในเวลาเที่ยง ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามอุบาสกเหล่านั้นว่าดูอุบาสกทั้งหลาย ท่านทั้งหลายมีผ้าชุ่ม มีผมเปียกเข้ามาในที่นี้ในเวลาเที่ยง เพราะเหตุไรหนอ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามอย่างนี้แล้ว อุบาสกนั้นได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคบุตรคนเดียวของข้าพระองค์ ผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอใจทำกาลแล้วเพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงมีผ้าชุ่ม มีผมเปียก เข้ามาในที่นี้ในเวลาเที่ยง ฯ พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“หมู่เทวดาและหมู่มนุษย์เป็นจำนวนมาก ยินดีแล้วด้วยความเปลิดเปลินในรูปอันเป็นที่รัก ถึงความทุกข์ เสื่อมหมดแล้ว(จากสมบัติ) ย่อมไปสู่อำนาจแห่งมัจจุราช พระอริยบุคคลเหล่าใดแล ไม่ประมาททั้งกลางคืนและกลางวัน ย่อมละรูปอันเป็นที่รักเสียได้ พระอริยบุคคลเหล่านั้น แล ย่อมขุดขึ้นได้ซึ่งอามิสแห่งมัจจุราช อันเป็นมูลแห่งวิภูทุกข์ที่ล่วงได้โดยยาก ฯ”^{๒๔}

๔.๑.๕.๓ ทรงให้ผู้รับคำปรึกษาผ่อนคลายอารมณ์แห่งความทุกข์

ก่อนที่จะทรงให้คำปรึกษาพระพุทธเจ้าจะทรงให้ผู้รับคำปรึกษาได้ผ่อนคลายอารมณ์ให้มีความพร้อมที่จะรับฟังพระธรรมเทศนาและการแนะนำให้พ้นจากความทุกข์ ทั้งนี้หากผู้รับคำปรึกษาไม่พร้อมยังมีความรัก โกรธ อาฆาต เกรี้ยวโศก ย่อมจะทำให้มีจิตใจไม่เป็นสมาธิไม่พร้อมที่จะรับการช่วยเหลือ ในที่สุดก็ไม่สามารถพ้นจากความทุกข์นั้นได้ พระศาสดาได้ทรงใช้การปลอบโยนเตือนให้ได้สติ การชี้แจงด้วยเหตุผล จนเห็นว่าบุคคลนั้นคลายอารมณ์ลงแล้วจึงเริ่มให้คำปรึกษาเหมือนพาทิยสูตรที่ว่าด้วยตรัสถึงที่สุดแห่งทุกข์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่พาทิยะเพราะเพื่อคลายทุกข์ ความว่า เมื่อพาทิยทวารุจิระะกราบทูลแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าดูกรพาทิยะเวลานี้ยังไม่สมควรก่อน เพราะเรายังเข้าไปสู่ละเวกบ้านเพื่อบิณฑบาตอยู่ แม้ครั้งที่ ๒ พาทิยทวารุจิระะก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของพระผู้มีพระภาคก็ดี ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของข้าพระองค์ก็ดี รู้ได้ยากแล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสुकโคโปรดทรงแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพาทิยะ เพราะเหตุนั้นแล ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็น จักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง ดูกรพาทิยะ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล ดูกรพาทิยะ ในกาลใดแล เมื่อท่านเห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้งในกาล

^{๒๔} ขุ.อุ. ๒๔/๕๘/๖๖-๖๗.

นั้น ท่านย่อมไม่มีในกาลใด ท่านไม่มี ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้าย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ฯ

ลำดับนั้นแล จิตของพาทิยทวารุจิริยะ กุลบุตรหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่นในขณะนั้นเอง ด้วยพระธรรมเทศนาโดยย่อนี้ของพระผู้มีพระภาค ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสสอนพาทิยทวารุจิริยะกุลบุตรด้วยพระโอวาทโดยย่อนี้แล้ว เสด็จหลีกไป ฯ^{๓๐}

๔.๑.๕.๔ ทรงให้ผู้รับคำปรึกษาได้ตัดสินใจแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

เมื่อพระศาสดาได้ทรงให้คำปรึกษาแล้ว ก็จะเปิดโอกาสให้บุคคลได้พิจารณาตามหัวข้อธรรมที่พระองค์ได้แสดง พร้อมทั้งให้บุคคลนั้นได้ตัดสินใจแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นด้วยตนเองโดยทรงเชื่อความสามารถในการตัดสินใจของบุคคลว่าสามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้

๔.๑.๖ การวางตัวบุคคลของพระพุทธเจ้า

เป็นขั้นตอนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำภายหลังจากที่ทรงใช้ข้อสนเทศรวมถึงให้คำปรึกษาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ซึ่งในการวางตัวบุคคลนี้ พระศาสดาจะทรงพิจารณาถึงบุคคลโดยให้ทรงมีประสบการณ์ใหม่ มีความรู้ พัฒนาสติปัญญาเหมาะสมแก่ตัวบุคคลนั้น และการวางตัวบุคคลจะเกี่ยวเนื่องกับการบรรลุมรรคผลในพระพุทธศาสนา หลังจากที่ได้ฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งขึ้นอยู่กับภูมิธรรมของแต่ละบุคคล

๔.๑.๗ การติดตามผลการแนะนำของพระพุทธเจ้า

เมื่อสิ้นสุดจากพุทธอุทาน การช่วยเหลือและการแนะนำแนะนำแล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงตรวจสอบภูมิธรรมของบุคคลรวมถึงผลที่ได้จากการแนะนำของพระพุทธองค์แก่บุคคลนั้นๆว่าสำเร็จธรรมในขั้นใดและพ้นจากทุกข์หรือปัญหาที่เกิดขึ้นหรือไม่? ผลการแนะนำที่พระศาสดาทรงมีให้แก่บุคคลก็เชื่อว่าสำเร็จทุกรายไป แต่ส่วนใหญ่มักจะบรรลุธรรมตามอุปนิสัยของตนนอกจากการบรรลุธรรมแล้วที่ปรากฏก็ได้แก่ การทูลขอบรรพชาอุปสมบท การถือเอาพระรัตนตรัยเป็นสรณะ การบรรลุมรรคผลพร้อมปรีณิพพาน การตัดสินใจเลือกทางเดินชีวิตด้วยตนเอง การไม่ปฏิเสธ ไมยินดี เจยๆ เป็นต้น ในการติดตามผลการแนะนำนั้นพระองค์ทรงใช้วิธีการตรวจสอบ ดังนี้

๔.๑.๗.๑ ทรงทราบด้วยพระญาณของพระองค์

โดยทรงกำหนดรู้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นของบุคคลนั้นๆ ด้วยพระองค์เองหากยังเห็นว่า จะสามารถส่งเสริมให้บรรลุธรรมสูงขึ้นได้อีกพระพุทธองค์ก็จะทรงช่วยเหลือทันที

๔.๑.๗.๒ ทรงทราบด้วยการสังเกตของพระพุทธองค์

ภายหลังจากที่ทรงอุทานและแนะนำเสร็จแล้วก็จะทรงสังเกต กิริยาอาการ พฤติกรรมของบุคคลนั้นว่ามีท่าทีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้รวมถึงบุคลิกภาพ อุปนิสัย ทัศนคติด้วย

^{๓๐} พ.อุ. ๒๕/๔๗/๕๘-๕๙.

๔.๑.๗.๓ ทรงให้แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์

นอกจากจะทรงทราบด้วยพระญาณและการสังเกตของพระพุทธรองค์แล้ว เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์แจ้งแก่สาธารณชน ในความสำเร็จของบุคคลนั้นก็โปรดให้บุคคลที่พระองค์ให้การแนะนำ ได้แสดงปาฏิหาริย์แก่ชนทั้งหลายที่มาประชุมกันได้รับทราบ ดังที่ปรากฏในลक्षणฐกัถกัถยสูตร ที่ว่าด้วยรัตคืออรรถภาพ ความว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิก เศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระลक्षणฐกัถกัถยกำลังเดินมาข้างหลังของภิกษุเป็นอันมาก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นท่านพระลक्षणฐกัถกัถยเป็นคนค่อม มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู พวกภิกษุคูหมิ่นโดยมาก เดินมาข้างหลังของภิกษุเป็นอันมาก แต่ไกล ครั้นแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นภิกษุนั้น เป็นคนค่อม มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู พวกภิกษุคูหมิ่นโดยมาก กำลังเดินมาข้างหลังๆ ของภิกษุเป็นอันมากแต่ไกลหรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าเห็นแล้ว พระเจ้าข้า ฯ

พ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ก็สมบัติที่ภิกษุนั้นไม่เคยเข้าแล้ว ไม่ใช่หาได้ง่าย ภิกษุนั้นทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ ฯ ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“รัตคืออรรถภาพ มีศีลอันหาโทษมิได้ หลังคาคือบริวารชาวมิถิรม คือสติอันเดี่ยวแล่นไปอยู่ เชิญดูรัตคืออรรถภาพนั้นอันหาทุกข์มิได้ มีกระแส ดันหาอันตัดขาดแล้ว หาเครื่องผูกมิได้ แล่นไปอยู่ ฯ”^{๑๑}

๔.๒ จุดมุ่งหมายของพุทธอุทาน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่ต้องการให้บุคคลทุกคนได้พ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง คือได้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร ได้พัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายที่สูงสุดของชีวิต พัฒนาจนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังที่ปรากฏในท้ายพุทธอุทานหลายเรื่อง บุคคลที่ได้รับการแสดงธรรมจากพระพุทธรองค์แล้วจะมีโอกาสได้บรรลุธรรมชั้นใดชั้นหนึ่ง และหากนำจุดมุ่งหมายของพระพุทธรเจ้ามาวิเคราะห์การแนะนำอันเกิดจากพุทธอุทานกับวิถีปัจจุบัน อันได้แก่ เพื่อแก้ปัญหา เพื่อป้องกันปัญหา เพื่อส่งเสริมบุคคลให้ถึงความสิ้นทุกข์ สามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

^{๑๑} พ.อ. ๒๕/๑๕๑/๑๓๗-๑๓๘.

๔.๒.๑ เพื่อแก้ไขปัญหา

การแก้ไขปัญหาหรือความทุกข์ของบุคคล ที่ประสบกับความไม่สบายกายไม่สบายใจ นั้น พระพุทธองค์ทรงให้บุคคลได้พิจารณาตัดสินใจแก้ไขปัญหาคด้วยความมีสติสัมปชัญญะ รู้จัก การค้นหาสาเหตุของปัญหา แก้ไขที่ต้นเหตุของความทุกข์ คือ

๔.๒.๑.๑ การระงับปัญหาด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง

พระพุทธเจ้าแสดงพุทธอุทานหรือแสดงธรรมหรืออุบายเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาในระดับแรก เป็นการให้หัวข้อธรรมบางหัวข้อเพื่อข่มปัญหาไม่ให้เกิดความทุกข์เป็นการชั่วคราว ยังไม่เป็นการแก้ปัญหที่เกิดขึ้นนั้นโดยเด็ดขาดสิ้นเชิง อาจเกิดปัญหาขึ้นมาอีก

๔.๒.๑.๒ ใช้หลักธรรมที่ตรงกันข้ามกับปัญหา

การใช้สิ่งที่เป็นศัตรูเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับตัวปัญหานั้นช่วยระงับความทุกข์ ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาแบบตรงจุด เป็นการแก้แบบเด็ดขาดถาวรและหากปล่อยไว้ในเวลานาน เมื่อได้มีโอกาส ปัญหาหรือความทุกข์นั้นย่อมจะเกิดขึ้นมาอีกในพุทธอุทานก็มีเมฆียสูตรที่ประทาน โอวาทแก่พระเมฆियะซึ่งเป็นหลักธรรมที่ตรงกันข้าม โดยใจความคือ

ดูกรมะฆิยะ ก็แลอันภิกษุนี้ตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการนี้แล้วพึงเจริญธรรม ๔ ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ พึงเจริญอุสุภะเพื่อละราคะ พึงเจริญเมตตาเพื่อละพยาบาท พึงเจริญอานาปานสติเพื่อตัดวิตก พึงเจริญนิจจสัญญาเพื่อเพิกถอนอัสสมิมานะ ดูกรมะฆิยะ อนัตตสัญญาข่อมปรากฏแก่ภิกษุผู้ได้อนิจจสัญญา ผู้ที่ได้อนัตตสัญญาย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นที่เพิกถอนเสียได้ซึ่งอัสสมิมานะในปัจจุบันเทียว ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“วิตกอันเลวทราม วิตกอันสุขุม ตั้งมั่นแล้วทำให้เยอหยังบุคคลผู้มีจิตหมุนไปแล้วไม่ทราบวิตกแห่งใจเหล่านี้ ย่อมแล่นไปสู่ภพน้อย และภพใหญ่ ส่วนบุคคลผู้มีความเพียร มีสติ ทราบวิตกแห่งใจเหล่านี้แล้ว ย่อมปิดเสีย พระอริยสาวกผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมละได้เด็ดขาดไม่มีส่วนเหลือ ซึ่งวิตกเหล่านี้ที่ตั้งมั่นแล้ว ทำให้เยอหยัง ฯ”^{๓๒}

๔.๒.๑.๓ การแก้ไขปัญหาก็อย่างเด็ดขาดไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นมาอีก

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมในโอกาสที่ทรงเห็นอุปนิสัยว่าบุคคลนั้นควรที่จะได้บรรลุธรรมเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง คือพระนิพพาน โดยทรงแสดงในช่วงสุดท้ายเพื่อจิตของบุคคลนั้นสงบ เกิดความพร้อมในการพิจารณาเห็นจริงในธรรมกถาที่ทรงตรัส

^{๓๒} พุ.อ. ๒๕/๘๙/๙๑-๙๒.

๔.๒.๒ เพื่อป้องกันปัญหา

การป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ทรงหามาตรการป้องกันที่จะไม่ให้เหตุการณ์นั้นเกิดลุกลามจนยากแก่การแก้ไข โดยพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีป้องกันปัญหาดังนี้

๔.๒.๒.๑ ทรงบัญญัติสิกขาบท

กรณีที่พระภิกษุหรือภิกษุณีประพฤติตนไม่เหมาะสมกับสมณเพศ มีการหาเลี้ยงชีพ การประกอบกิจวัตรไม่ถูกต้อง อันนำมาซึ่งความเสื่อมเสียในคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นควรจะบัญญัติสิกขาบท ภายหลังจากที่ทรงสอบสวนหรือให้การช่วยเหลือเรียบร้อยแล้ว

๔.๒.๒.๒ ทรงป้องกันปัญหาแต่ต้น

พระพุทธเจ้าได้ทรงเล็งเห็นภัยแห่งความแตกสามัคคี โดยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของการเข้าใจผิดของภิกษุทั้งหลายที่มีต่อพระภิกษุ ภิกษุณี หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แล้วนำเรื่องนั้นมาวิพากษ์วิจารณ์ หรือนำมาทูลฟ้องแก่พระศาสดา พระองค์จึงทรงเรียกทั้งคู่อุปการณ์มาพบพร้อมชี้แจง และทำความเข้าใจก่อนที่จะขยายผลลุกลามต่อไป

๔.๒.๒.๓ การให้สำรวมระวังไม่ให้ปัญหาหรือทุกข์เกิดขึ้น

นอกจากการป้องกันปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงมีวิธีการเสนอแนะ ให้ตั้งสติเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาหรือความทุกข์ขึ้น โดยระวังรักษาจิตของตนเอง ไม่ให้ตกอยู่ภายใต้กิเลส ตัณหา อวิชชา รวมถึงธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย ดำเนินชีวิตของตนด้วยความไม่ประมาท ไม่กลัวหรือไม่หนีต่อปัญหา ใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณาก่อนที่จะตัดสินใจกระทำสิ่งใดลงไป และทรงแสดงธรรมกถาในเรื่องของการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

๔.๒.๓ เพื่อส่งเสริมพัฒนาบุคคล

พระพุทธเจ้านอกจากจะทรงช่วยเหลือแก้ไขปัญหา และแนะแนวทางป้องกันปัญหาแก่บุคคลแล้ว พระองค์ยังทรงยึดแนวคิดที่มุ่งพัฒนาด้านความคิดภายในเป็นสำคัญ ไม่ติดกับลักษณะภายนอก มองเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นทุกข์ ชัดขวางความสงบของจิตใจ และทรงส่งเสริมพัฒนาทั้ง ๔ ด้านของบุคคล ดังนี้

๔.๒.๓.๑ ส่งเสริมพัฒนาการด้านร่างกาย

พระพุทธองค์ทรงให้ความใส่ใจแก่บุคคลในเรื่องความแตกต่างของร่างกาย โดยไม่ให้อึดติดในรูปของตนเอง ให้เห็นว่าสังขารทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง เป็นของอันไม่สะอาด ย่อมเข้าถึงความทุกข์ ความเป็นโรค ความเปื่อยเน่า ความแก่ชรา ไม่มีใครจะพ้นจากธรรมชาติเหล่านี้ไปได้ให้รู้จักและยอมรับความเป็นตัวของตนเอง ที่สำคัญคือให้เข้าใจว่าร่างกายนี้ประกอบขึ้นมาจากธาตุ ๔ เป็นของไม่เที่ยง เป็นเหตุแห่งทุกข์ เป็นของไม่ใช่ตัวตน

๔.๒.๓.๒ ส่งเสริมพัฒนาการด้านอารมณ์

พระพุทธเจ้าได้ส่งเสริมพัฒนาอารมณ์ของบุคคลให้มีความมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งที่มากระทบทั้งถ้อยคำนิทาหรือสรรเสริญ

๔.๒.๓.๓ ส่งเสริมพัฒนาการด้านสังคม

พระพุทธเจ้าได้ทรงช่วยเหลือพัฒนาการด้านสังคมแก่บุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับตัวเข้ากับสังคมได้อย่างมีความสุข บางครั้งเมื่อมีภิกษุเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา แต่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับพระธรรมวินัยได้ ก็ทำให้ภิกษุจะลาสิกขาไปเป็นฆราวาส หรือการมีทิฐิมานะเมื่อครั้งเป็นฆราวาส เมื่อมาบวชเป็นพระภิกษุแล้วยังมามานะนั้นอยู่ ก็ไม่สามารถจะปรับตัวเข้ากับสังคมหมู่สงฆ์ได้

๔.๒.๓.๔ ส่งเสริมพัฒนาการด้านสติปัญญา

ในพุทธอุทยานปรากฏหลักธรรมของพระพุทธองค์เพื่อส่งเสริมความรู้ สติปัญญาแก่บุคคลที่พระพุทธองค์ทรงมีพุทธอุทยานด้วยทุกครั้ง

๔.๒.๔ เพื่อช่วยให้บุคคลเห็นคุณค่าของการหมดสิ้นปัญหา พัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ พระนิพพาน

จุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งพุทธอุทยานของพระพุทธเจ้านั้น ทรงมุ่งหวังเพื่อให้บุคคลเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือให้พ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงหรือการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังทรงมีจุดมุ่งหมายแห่งพุทธอุทยานเพื่อให้เกิดประโยชน์ ๓ ได้แก่

ประโยชน์ปัจจุบัน คือ มุ่งไปที่การดับทุกข์ในขณะนั้น ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า

ประโยชน์เบื้องหน้า คือ การป้องกันไม่ให้เกิดทุกข์เกิดทับถมจมปลักในความทุกข์ เกิดความเจริญงอกงามในจิตใจ ดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง

ประโยชน์สูงสุด คือ เป้าหมายสูงสุด มรรคผล นิพพาน พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดปราศจากความทุกข์ทั้งปวง

๔.๓ ผลของพุทธอุทยาน

การเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นทรงเน้นประโยชน์สูงสุดของชีวิต ครอบคลุมการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตายเป็นการแสดงธรรมที่เหมาะสมแก่บุคคลทุกเพศทุกวัย ทุกชนชั้นวรรณะ สามารถปรับตัวเข้าได้กับทุกสถานการณ์ของชีวิต เพราะทันสมัยตลอดกาล โดยมุ่งเน้นให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ เข้าสู่พระนิพพาน ผู้วิจัยได้จำแนกผลแห่งพุทธอุทยาน ดังนี้

๔.๓.๑ ผลของพุทธอุทยานด้านการศึกษา

พระพุทธองค์ได้ทรงช่วยเหลือส่งเสริม พัฒนาความรู้ สติปัญญา ประสบการณ์ รวมถึงแนวทางการศึกษาพระธรรมวินัย แนวทางในการบำเพ็ญสมณธรรมให้สามารถศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพทั้งภาคทฤษฎีและการปฏิบัติ พระองค์ทรงแนะนำให้เห็นอุปสรรค และศัตรูของการศึกษา แนะนำวิธีการเรียนรู้ที่จะทำให้ประสบผลสำเร็จ ซึ่งได้แก่ เทคนิคกระบวนการขั้นตอนในการศึกษา การบรรลุธรรม กล่าวคือ

๔.๓.๑.๑ พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นความสำคัญของอุปสรรคและข้อขัดข้องในการบรรลุธรรม ทรงพิจารณาอุปสรรคที่สามารรถเอาชนะอุปสรรคที่ขัดขวางการสำเร็จมรรคผลแก่บุคคลเพื่อให้เป็นอาวุฐในการต่อสู้กับข้อขัดข้องเหล่านั้น

๔.๓.๑.๒ ทรงให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์จริง ซึ่งบางครั้งการอธิบายด้วยการเทศนาหรือคำพูดเพียงอย่างเดียวอาจไม่ประสบผลสำเร็จ จึงทรงให้เกิดสติปัญญาจากการได้ทดลองปฏิบัติ การได้เห็น ได้พิสูจน์ความจริงในคำสอนของพระพุทธองค์ จนตระหนักรู้ด้วยตนเอง

๔.๓.๑.๓ พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาระดับสติปัญญาของบุคคลซึ่งมีความแตกต่างกัน ทรงช่วยเหลือบุคคลที่มีสติปัญญาน้อย ให้เรียนรู้ด้วยเทคนิคง่าย ๆ แต่มีสาระแอบแฝงอยู่ให้เกิดการเรียนรู้เหมาะสมแก่สติปัญญา

๔.๓.๑.๔ ทรงตอบคำถามข้อสงสัยของบุคคลที่คับข้องใจใคร่รู้ในคำตอบซึ่งบางครั้งก็ประสบด้วยตนเอง หรือได้รับฟังมา พระพุทธเจ้าเกรงว่าหากไม่พยากรณ์แล้ว บุคคลเหล่านั้นก็จะพากันวิพากษ์วิจารณ์ตามทฤษฎีความเห็นของแต่ละคน อันอาจจะทำให้ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง รวมถึงจะเป็นประโยชน์ในการเพิ่มพูนสติปัญญาของบุคคล

๔.๓.๑.๕ พระพุทธเจ้าได้ทรงช่วยป้องกันอันตรายอันจะเกิดขึ้นกับบุคคลที่มีความตั้งใจศึกษาบำเพ็ญเพียร ไม่ให้ภัยมาเป็นสิ่งที่จะทำให้ความตั้งใจ ความพยายามของบุคคลที่กำลังอยู่ในระหว่างการศึกษาล่าเรียน

๔.๓.๑.๖ ทรงช่วยส่งเสริมพัฒนาความรู้ภูมิธรรมของบุคคลให้บรรลุอริยมรรคได้เร็วขึ้นเมื่อทรงเห็นเป็นโอกาสอันดี หรือมีความพร้อมก็ทรงช่วยแสดงพุทธอุทยานเพื่อช่วยส่งเสริมแก่บุคคลนั้น

๔.๓.๒ ผลของอุทยานด้านอาชีพ

ในด้านพุทธอุทยานที่เกี่ยวกับอาชีพพระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์ให้บุคคลปฏิบัติธรรมเพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์ คือบรรลุพระนิพพานมากกว่าทรงเน้นเฉพาะการศึกษา การแนะนำด้านส่วนตัว สังคมแต่พุทธอุทยานที่เกี่ยวกับอาชีพของพระพุทธเจ้า ดังนี้

๔.๓.๒.๑ ทรงแสดงพุทธอุทยานเกี่ยวกับการประกอบอาชีพด้วยความขยันหมั่นเพียร

๔.๓.๒.๒ การประกอบอาชีพโดยสุจริต

๔.๓.๓ ผลของอุทยานด้านส่วนตัวและสังคม

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพุทธอุทยานในด้านส่วนตัวและสังคมเป็นส่วนใหญ่ โดยทรงปรารถนาดีให้บุคคลมีความสมบูรณ์แห่งชีวิต ได้ประโยชน์สูงสุด ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้อย่างมีความสุข มีความสุข ค้นพบความมีคุณค่า ความสามารถ ศักยภาพของตนเอง เข้าใจและยอมรับความจริงของกฎธรรมชาติ ซึ่งในที่นี้จะจำแนกพุทธอุทยานที่ทรงแสดงแก่บุคคลด้านส่วนตัวและสังคมออกเป็น ๓ ระดับ

๔.๓.๓.๑ ระดับพฤติกรรม

พุทธอุทยานเพื่อปรับพฤติกรรม พระพุทธองค์ได้ทรงพิจารณาถึงพฤติกรรมที่เห็นว่าจะเป็นเหตุที่นำมาซึ่งความเสียหายทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ตลอดถึงจะเป็นตัวอย่างที่ไม่ดี แก่บุคคลอื่น จึงให้การแนะนำเพื่อปรับปรุงพฤติกรรมของบุคคลนั้น ซึ่งพฤติกรรมที่เป็นพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ ก็ได้แก่ ความเกเร มีกิริยามารยาทที่ไม่เหมาะสมกับฐานะ ความไม่รับผิดชอบ การปรับตัวที่ไม่ถูกต้องกับสิ่งแวดล้อมสังคมรอบข้าง, ความตระหนี่, ชอบสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น, การเลี้ยงชีวิตที่ไม่เหมาะสม เป็นต้น

๔.๓.๓.๒ ระดับอารมณ์และความรู้สึก

พุทธอุทยานที่จะแสดงทรงพิจารณาถึงสภาวะอารมณ์ของบุคคลเป็นสำคัญ จากนั้นจึงทรงให้สติให้คลายอารมณ์จนมีความพร้อม แล้วจึงทรงแสดงพุทธอุทยาน โดยที่บุคคลที่ทรงแสดงพุทธอุทยานจะเป็นผู้ที่มีทั้งอารมณ์ ความรู้สึกที่ต่างกัน เช่น อารมณ์ที่เศร้าโศกเสียใจ ความโกรธแค้น ความน้อยเนื้อต่ำใจ ความกลัว ความไม่กล้าต่อสู้กับปัญหา ลุ่มหลงในความรัก เป็นต้น

๔.๓.๓.๓ ระดับความคิด

บุคคลที่ทรงแสดงพุทธอุทยานในระดับนี้เป็นผู้ที่มีความคิดเห็น ทศนคติที่ไม่ถูกต้องในแนวทางการดำเนินชีวิต ส่งผลให้มีอุปนิสัยที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาวะแวดล้อมได้ เช่น การมองโลกในแง่ร้าย เข้าใจต่อบุคคลในทางที่ผิด พระพุทธองค์ได้ทรงชี้แจงอธิบายด้วยเหตุผลปรับเปลี่ยนทัศนคติของบุคคลให้เป็นผู้มีวิจาร์ณญาณ พิจารณาตัดสินใจด้วยความถูกต้อง ตามพุทธธรรม

๔.๓.๔ ผลของพุทธอุทยานเพื่อไปสู่สุคติภูมิและเพื่อประโยชน์สูงสุดแห่งชีวิต

ชีวิตของคนเรานั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่และเมื่อใกล้สิ้นลมหายใจ การที่จะให้บุคคลนั้นมีจิตใจที่สงบ คิดถึงแต่กุศลกรรม อันจะส่งผลให้บุคคลนั้นได้ไปเกิดในภูมิที่ดี พ้นจากอบายภูมิมีนรก เปรต อสุรกายและเดรัจฉาน นอกจากจะเป็นพื้นฐานอันสำคัญที่จะบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลอรหัตผล พ้นจากความทุกข์ไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารอีกต่อไป พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพุทธอุทยานเป็นแนวทางสู่โลกุตระธรรม

๔.๔ การประยุกต์ใช้พุทธอุทยาน

การประยุกต์ใช้พุทธอุทยานเพื่อช่วยเหลือบุคคลให้พ้นจากสภาพแห่งทุกข์ สามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างมีความสุข เช่น การตั้งปณิธานอันแน่วแน่ของผู้ให้คำปรึกษาให้เกิดขึ้นในจิตใจของตัวเองว่า ให้มีความปรารถนาที่จะเสียสละตนเองเพื่อช่วยเหลือผู้ที่มีความทุกข์อย่างมีความตั้งใจจริง ทั้งที่ความทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่ผู้รับคำปรึกษานั้นจะหายไปแล้ว แต่ในฐานะที่ผู้ให้คำปรึกษาที่ดีก็พึงหาแนวทางป้องกันทุกข์อันจะเกิดขึ้นในอนาคตไม่ให้เกิดขึ้นมาอีก หรือหากว่าอุปสรรคปัญหาที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้รับการแนะนำก็ช่วยแนะนำเพื่อแบ่งเบาบรรเทาให้เกิดขึ้นน้อย

ที่สุด สามารถให้เข้าช่วยเหลือตนเองได้ สามารถตัดสินใจแก้ปัญหาความทุกข์ด้วยตนเองอย่างถูกต้องเหมาะสม ตัวเองไม่เดือดร้อน สังคมและสิ่งแวดล้อมไม่เดือดร้อน ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติอันจะนำมาซึ่งความสงบสุขทั้งส่วนตัวและสังคมประเทศชาติเป็นลำดับไป

พระพุทธเจ้าได้มีพุทธอุทยานช่วยเหลือมนุษย์ ด้วยทรงตระหนักถึงคุณค่า และความมีศักยภาพ ความแตกต่างระหว่างบุคคลของมนุษย์ ทรงวางระเบียบแบบแผนและวิธีการและทรงมีหลักในพุทธอุทยานซึ่งผู้ที่ประยูกต์ใช้สามารถศึกษาเรียนรู้ได้จากหลักดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างกันของบุคคลตามพัฒนาการทั้งทางร่างกาย อารมณ์ สติปัญญา ทรงมีพระดำริว่าหากบุคคลได้รับการศึกษาแนะนำที่ถูกต้องเหมาะสมกับพัฒนาการและความสามารถแล้ว ก็ย่อมพัฒนาตนเองไปสู่ความสำเร็จในด้านต่าง ๆ ของชีวิตได้ พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธอุทยานเพื่อเป็นการศึกษาแนะนำแก่บุคคลทุกคน ที่มีความแตกต่างกันอันได้แก่ความแตกต่างทางด้านร่างกาย พระพุทธองค์ทรงมีพุทธอุทยานแก่บุคคลที่มีลักษณะร่างกายแตกต่างกันบุคคลทั้งดงาม บุคคลที่มีร่างกายอัปลักษณ์นอกจากนี้พระพุทธองค์ทรงมีพุทธอุทยานแก่บุคคลที่มีร่างกายพิการ เป็นโรคร้ายด้วย

ความแตกต่างด้านอารมณ์

พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาสภาวะอารมณ์ของบุคคลในขณะนั้นว่า อยู่ในอารมณ์ใด เพื่อให้หลักธรรมให้เหมาะสมกับตัวของบุคคลนั้น ได้แก่บุคคลที่มีอารมณ์โกรธบุคคลที่มีอารมณ์กลัว กังวลใจ บุคคลที่มีอารมณ์อาฆาตแค้น เป็นต้น

ความแตกต่างทางด้านสังคม

ในด้านสังคมพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพุทธอุทยานแก่บุคคล ผู้ที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อมได้ ให้ยอมรับในสภาพแวดล้อม ปรับตัวเข้ากับกฎระเบียบ

ความแตกต่างด้านสติปัญญา

พระพุทธเจ้าได้ทรงคำนึงถึงระดับสติปัญญาของผู้ที่พระองค์จะทรงแสดงพุทธอุทยาน โดยทรงให้สามารถในการเรียนรู้ที่ต่างกัน ทรงเลือกเฟ้นหัวข้อธรรมและกลวิธีตามความสามารถของบุคคล เพื่อให้มีความพร้อมที่จะรับฟังพระธรรมเทศนาเช่น บุคคลที่มีปัญญาที่ป บุคคลที่มีญาณแก่กล้าพร้อมรับฟัง นอกจากนี้ทรงให้เรียนรู้ในสิ่งที่เหมาะสมกับอุปนิสัย

๔.๔.๒ พุทธอุทยานของพระพุทธองค์ไม่เลือกชนชั้นวรรณะ เชื้อชาติ อาชีพ ยศถาบรรดาศักดิ์ เพศ วัย ความดี ความชั่ว โดยทรงเห็นถึงควมมีคุณค่าของบุคคลที่จะสามารถพัฒนาตนเอง รวมถึงสามารถตัดสินใจแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง บุคคลที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพุทธอุทยาน เช่น เศรษฐี พราหมณ์ เทวดา ยักษ์ โจร ชาวนา พ่อค้า อำมาตย์ คนยากจน นักโทษ บุโรหิต ชาวประมง ช่างร้อยพวงมาลัย คนเลี้ยงโค นักบวชนอกศาสนา เป็นต้น ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญแก่บุคคลทุกคน ด้วยความรัก ความเมตตา ต้องการให้บุคคลได้พ้นจากสภาวะความทุกข์ทั้งปวงโดยทัตเทียมกัน

ในการที่จะประยุกต์ใช้นั้นผู้ที่จะนำไปเผยแพร่ เช่น การให้คำปรึกษาหรือการให้การฝึกฝนอบรมก็ไม่ควรที่จะแยกแยะ ถือชนชั้น แยกรวย แยกจน เพราะหากว่าถือการปฏิบัติดังกล่าวก็จะกลายเป็นอคติไปเสีย คือ มีความลำเอียงเพราะความรัก มีความลำเอียงเพราะความเกลียดชัง มีความลำเอียงเพราะความหวาดกลัว และมีความลำเอียงเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ดังนี้ เพราะฉะนั้นแล้วแบบอย่างคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีแต่ความเมตตา ความรักและความปรารถนาดีด้วยน้ำพระทัยอันบริสุทธิ์ การจะนำไปใช้ก็พึงมีแต่ความเสียสละและจริงใจเท่านั้นเป็นพื้นฐาน

๔.๔.๓ ในการที่จะประยุกต์ใช้นั้นต้องคำนึงถึงคุณค่าของบุคคลทุกคน ทั้งแก่คนที่มีความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ ต้องส่งเสริมพัฒนาคนให้ไม่มีความทุกข์ สนับสนุนให้ได้รับแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดีมีความเหมาะสม เพื่อให้ค้นพบคุณลักษณะ ความสามารถและความสนใจของตนเอง ตลอดถึงสามารถพัฒนาตนเองไปสู่การบรรลุธรรม คือพ้นจากทุกข์เข้าสู่พระนิพพานได้ บุคคลที่ประสบปัญหาความทุกข์นั้น หากจะศึกษาในพุทธอุทยานก็สามารถที่จะนำไปเปรียบเทียบเพื่อการประยุกต์ใช้ ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป อาทิเช่น

ปัญหาด้านพฤติกรรม

ปัญหาด้านความคิด

ราชสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่บนปราสาทชั้นบน พร้อมด้วยพระนางมัลลิกาเทวี ลำดับนั้นแลพระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามพระนางมัลลิกาเทวีว่า ดูกรน้องมัลลิกา มีใครอื่นบ้างใหม่ที่น้องรักยิ่งกว่าตน พระนางมัลลิกากราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า หากมีใครอื่นที่หม่อมฉันจะรักยิ่งกว่าตนไม่ ก็ทูลกระหม่อมเล่ามีใครอื่นที่รักยิ่งกว่าพระองค์ เพคะ ฯ

ป. ดูกรน้องมัลลิกา แม้ฉันก็ไม่รักใคร่อื่นยิ่งกว่าตน ฯ

ลำดับนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จลงจากปราสาทแล้ว เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทรงถวายบังคมแล้วประทับนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญหม่อมฉันอยู่บนปราสาทกับพระนางมัลลิกาเทวี ได้ถามพระนางมัลลิกาเทวีว่ามีใครอื่นที่น้องรักยิ่งกว่าตน เมื่อหม่อมฉันถามอย่างนี้ พระนางมัลลิกาเทวีก็กล่าวว่าพระพุทธเจ้าข้า หากมีใครอื่นที่หม่อมฉันจะรักยิ่งกว่าตนไม่ ก็ทูลกระหม่อมเล่ามีใครอื่นที่รักยิ่งกว่าพระองค์ หม่อมฉันเมื่อถูกถามเข้าอย่างนี้ จึงได้ตอบพระนางมัลลิกาว่า แม้ฉันก็ไม่มีความรักใคร่อื่นที่รักยิ่งกว่าตน ฯ

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ใครๆ ตรวจตราด้วยจิตทั่วทุกทิศแล้ว หาได้พบผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าตนในที่ไหนๆ ไม่เลย สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนมากเหมือนกัน เพราะฉะนั้นผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ฯ”^{๓๓}

^{๓๓} ขุ.อ. ๒๕/๑๑๐/๑๐๓.

ปัญหาด้านความรู้สึก

ในด้านปัญหาของความรู้สึกนั้นพระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิสาขาสสูตรที่ว่าด้วยประโยชน์ทั้งหมดในอำนาจผู้อื่นที่หากจะคิด จะทำอะไรก็ไม่ได้ตั้งใจเพราะอำนาจนั้นอยู่กับผู้อื่น ความว่าขณะพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพารามปราสาทของวิสาขามิคารมารดา ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ประโยชน์บางอย่างของนางวิสาขามิคารมารดา เนื่องในพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จตามความประสงค์ ครั้งนั้นเป็นเวลาเที่ยง นางวิสาขามิคารมารดาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสถามนางวิสาขามิคารมารดาว่า ดูกรนางวิสาขาท่านมา แต่ที่ไหนหนอในเวลาเที่ยง นางวิสาขามิคารมารดากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ประโยชน์บางอย่างของหม่อมฉันเนื่องในพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จตามความประสงค์ ยล้าดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ประโยชน์ทั้งหมดอยู่ในอำนาจของผู้อื่น นำทุกข์มาให้ ความเป็นใหญ่ทั้งหมดนำสุขมาให้ เมื่อมีสาธารณประโยชน์ที่จะพึงให้สำเร็จ สัตว์ทั้งหลายย่อมเดือดร้อน เพราะวากิเลสเครื่องประกอบสัตว์ทั้งหลาย ก้าวล่วงได้โดยยาก ฯ”^{๓๔}

๔.๔.๔ การประยุกต์ใช้พุทธอุทานที่จะให้ได้ผลดีนั้นต้องไม่สั่งหรือบังคับให้กระทำตามแต่ต้องให้การส่งเสริมสนับสนุนบุคคลให้ได้พิจารณาเหตุผลด้วยตนเอง โดยเป็นแต่เพียงผู้บอกหรือแนะนำให้เท่านั้น

๔.๔.๕ การประยุกต์ใช้พุทธอุทานที่จะให้ได้ผลดีนั้นต้องวิเคราะห์และทราบถึงสาเหตุของพฤติกรรมของบุคคล ทั้งนี้ต้องพิจารณาพื้นฐานทางจิตใจ ลักษณะบุคลิกภาพ รวมถึงโอกาสในการแก้ปัญหา ในทางธรรมะเรียกว่าในการบรรลุธรรม อย่างเช่น หลักการของพระพุทธเจ้าก็คือการตรวจดูสภาวะปัจจุบัน และบูรพกรรมในอดีตตลอดถึงอุปนิสัย เพื่อให้หลักธรรมที่เหมาะสมกับบุคคลนั้นอันส่งผลถึงพฤติกรรมในปัจจุบัน

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพุทธอุทยานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเพื่อวิเคราะห์ความหมาย คุณค่า พุทธปรัชญาในพุทธอุทยาน และเพื่อประยุกต์ใช้ คุณค่าแห่งพุทธอุทยานในชีวิตประจำวัน

จากการศึกษาลักษณะแห่งพุทธอุทยานสามารถสรุปเป็นประเด็นดังต่อไปนี้

๑. ลักษณะแห่งพุทธอุทยาน
๒. จุดมุ่งหมายของพุทธอุทยาน
๓. ผลของพุทธอุทยาน
๔. การประยุกต์ใช้พุทธอุทยานในชีวิตประจำวัน

๑. ลักษณะแห่งพุทธอุทยาน

พระพุทธเจ้าได้ทรงช่วยเหลือบุคคลโดยมุ่งหวังให้พ้นสภาวะแห่งความทุกข์พัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ บรรลุผลอันสมควรแก่ตน ลักษณะและวิธีการของพระพุทธองค์ ทรงเลือกใช้ให้เหมาะสมกับสภาพบุคคล รวมถึงทรงเลือกใช้เทคนิคต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปลักษณะแห่งพุทธอุทยาน ดังนี้

๑.๑ บุคลิกภาพความเป็นนักเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า

ความเป็นนักเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยทรงมีพระวรกายงดงาม ทรงเป็นผู้มีความอดทน ทรงไม่ถือพระองค์และให้ความเสมอภาคแก่ทุกคน ทรงพิจารณาระดับภูมิปัญญาของบุคคล ทรงสามารถประยุกต์ใช้สิ่งแวดล้อมประกอบในพุทธอุทยาน

๑.๒ ลักษณะแห่งเทคนิคพุทธอุทยานของพระพุทธเจ้า

ลักษณะแห่งเทคนิคการอุทยานของพระพุทธองค์สามารถสรุปได้คือเทคนิคการยกอุทาหรณ์ อติตชาติ และบุรพกรรม พุทธอุทยานให้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง พุทธอุทยานเปรียบเทียบอุปมา พุทธอุทยานการลงโทษและการให้รางวัล พุทธอุทยานแนะแนวด้วยเหตุการณ์ปัจจุบัน พุทธอุทยานการถาม พุทธอุทยานพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส พุทธอุทยานการเล่นภาษาในความหมายใหม่

๑.๓ กระบวนการแห่งพุทธอุทยาน

การที่พระพุทธเจ้าทรงพุทธอุทยานทุกครั้ง พระพุทธองค์ได้ทรงช่วยเหลือบุคคลด้วยมีพระมหากรุณาที่ทรงปรารถนาช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากสภาพแห่งความทุกข์ โดยทรง

มีลำดับขั้นตอนในพุทธอุทยาน เป็นกระบวนการ ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้กับงานบริการแนะแนวทั้ง ๕ ในการแนะแนวปัจจุบันอันได้แก่

๑. บริการรวบรวมข้อมูลเป็นรายบุคคล การรวบรวมข้อมูลพระพุทธรูปเจ้าทรงรวบรวมข้อมูลของบุคคลที่พระองค์ทรงพุทธรูปอุทยาน จะให้การแนะแนวทั้งแบบรายบุคคลและแบบกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อต้องการทราบถึงข้อมูลพื้นฐานของแต่ละบุคคล สภาพจิตใจ สภาพปัญหา ความทุกข์ ทักษะบุคลิกภาพ อุปนิสัย จริตของผู้รับการแนะแนว ซึ่งขั้นตอนนี้พระศาสดาได้ทรงใช้เครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย ทรงตรวจดูสัตว์โลก ทรงตรวจดูบุรพกรรมและอดีตชาติ ทรงทราบด้วยอนาคตังสญาณ ทรงทราบด้วยทิพยจักขุ ทรงใช้การสังเกตบุคคล ทรงใช้การสนทนาและการสอบถามการกราบทูลของพระภิกษุทั้งหลาย ทรงออกเยี่ยมบุคคลที่รับการแนะแนว

๒. บริการสนเทศ เมื่อทรงรวบรวมข้อมูลของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ทรงแนะนำแล้ว ก็ทรงพิจารณาหัวข้อ หลักธรรม กลวิธี เทคนิค อุปาย ที่เห็นควร เห็นเหมาะสมกับสภาพของบุคคล ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับบริการสนเทศในการแนะแนวปัจจุบันแล้ว นอกจากการแสดงผลพระธรรมเทศนาของพระพุทธรูปแล้ว พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงให้ข้อสนเทศแก่บุคคลที่ปรากฏในพุทธอุทยานจากการศึกษาวิจัยสรุปได้ดังนี้ การแสดงผลพระธรรมเทศนา เป็นข้อสนเทศที่พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงใช้ในการแนะแนวแก่บุคคลมากที่สุด ทรงดำรัสพระคาถา ทรงเนรมิตรูปตัวอย่างประกอบ ทรงพาไปทัศนศึกษาเพื่อให้ได้ประสบการณ์จริง ทรงมอบแนวทางการปฏิบัติธรรม

๓. บริการให้คำปรึกษา การให้คำปรึกษาทรงใช้พระวาจาที่นุ่มนวล ไพเราะ อบอุ่น ทรงเปิดโอกาสให้ผู้รับคำปรึกษาได้ระบายความในใจ ทรงให้ผู้รับคำปรึกษาผ่อนคลายอารมณ์แห่งความทุกข์ ทรงให้ผู้รับคำปรึกษาได้ตัดสินใจแก้ไขปัญหด้วยตนเอง

๔. บริการจัดวางตัวบุคคล การวางตัวบุคคลของพระพุทธรูปเจ้าเป็นขั้นตอนที่พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงกระทำภายหลังจากที่ทรงใช้ข้อสนเทศรวมถึงให้คำปรึกษาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ซึ่งในการวางตัวบุคคลนี้ พระศาสดาจะทรงพิจารณาถึงบุคคลโดยให้ทรงมีประสบการณ์ใหม่ มีความรู้ พัฒนาสติปัญญาเหมาะสมแก่ตัวบุคคลนั้น และการวางตัวบุคคลจะเกี่ยวเนื่องกับการบรรลุมรรคผลในพระพุทธศาสนา หลังจากที่ได้ฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งขึ้นอยู่กับภูมิธรรมของแต่ละบุคคล

๕. บริการติดตามผล การติดตามผลการแนะแนวของพระพุทธรูปเจ้า เมื่อสิ้นสุดจากพุทธอุทยาน การช่วยเหลือและการแนะนำแนะแนวแล้วพระพุทธรูปเจ้าก็ทรงตรวจสอบภูมิธรรมของบุคคลรวมถึงผลที่ได้จากพุทธอุทยานของพระพุทธรูปเจ้าแก่บุคคลนั้น ๆ ว่าได้สำเร็จธรรมในขั้นใด และพ้นจากทุกข์หรือปัญหาที่เกิดขึ้นหรือไม่ ผลจากพุทธอุทยานที่พระศาสดาทรงมีให้แก่บุคคลก็เชื่อว่าสำเร็จทุกรายไป แต่ส่วนใหญ่ผู้มักจะมีบรรลุธรรมตามอุปนิสัยของตนนอกจากการบรรลุธรรมแล้วที่ปรากฏก็ได้แก่ การทูลขอบรรพชาอุปสมบท การถือเอาพระรัตนตรัยเป็นสรณะ การบรรลุมรรคผลพร้อมปริณิพพาน การตัดสินใจเลือกทางเดินชีวิตด้วยตนเอง การไม่ปฏิเสธไม่ยี่นดี เเฉย ๆ เป็นต้น ในการติดตามกระบวนการพุทธอุทยานนั้นพระองค์ทรงใช้วิธีการติดตาม

ผลและตรวจสอบ จากการวิจัยสรุปได้ว่าพระพุทธรองค์ทรงทราบด้วยพระญาณของพระองค์ ทรงทราบด้วยการสังเกตของพระพุทธรองค์ทรงให้แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ภายหลังที่ทรงอุทานและแนะนำเสร็จแล้วก็จะทรงสังเกต กิริยาอาการ พฤติกรรมของบุคคลนั้นว่ามีท่าที่เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้รวมถึงบุคลิกภาพ อุปนิสัย ทศนคติด้วย

๒. จุดมุ่งหมายของพุทธรอุทาน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่ต้องการให้บุคคลทุกคนได้พ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง คือได้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร ได้พัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายที่สูงสุดของชีวิต พัฒนาจนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังที่ปรากฏในท้ายพุทธรอุทานหลายเรื่อง บุคคลที่ได้รับการแสดงธรรมจากพระพุทธรองค์แล้วจะมีโอกาสได้บรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่ง และหากนำจุดมุ่งหมายของพระพุทธรเจ้ามาวิเคราะห์จากพุทธรอุทานกับวิถีปัจจุบัน อันได้แก่ เพื่อแก้ปัญหา เพื่อป้องกันปัญหา เพื่อส่งเสริมบุคคลให้ถึงความสิ้นทุกข์ โดยสรุปได้ดังนี้

๒.๑ เพื่อแก้ไขปัญหา

การแก้ไขปัญหาคือความทุกข์ของบุคคล ที่ประสบกับความไม่สบายกายไม่สบายใจ นั้น พระพุทธรองค์ทรงให้บุคคลได้พิจารณาตัดสินใจแก้ไขปัญหาคือความมีสติสัมปชัญญะ รู้จักการค้นหาสาเหตุของปัญหา แก้ไขที่ต้นเหตุของความทุกข์ คือ

๒.๑.๑ การระงับปัญหาด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง

พระพุทธรเจ้าแสดงพุทธรอุทานหรือแสดงธรรมหรืออุบายเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหในระดับแรก เป็นการให้หัวข้อธรรมบางหัวข้อเพื่อขมปัญหาไม่ให้เกิดความทุกข์เป็นการชั่วคราว ยังไม่เป็นการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นโดยเด็ดขาดสิ้นเชิง อาจเกิดปัญหาขึ้นมาอีก

๒.๑.๒ ใช้หลักธรรมที่ตรงกันข้ามกับปัญหา

การใช้สิ่งที่เป็นศัตรูเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับตัวปัญหานั้นช่วยระงับความทุกข์ ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหามาตรงจุด เป็นการแก้แบบเด็ดขาดถาวรและหากปล่อยไว้ในเวลานาน เมื่อได้มีโอกาส ปัญหาหรือความทุกข์นั้นย่อมจะเกิดขึ้นมาอีก

๒.๑.๓ การแก้ไขปัญหาก็อย่างเด็ดขาดไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นมาอีก

พระพุทธรเจ้าทรงแสดงหลักธรรมในโอกาสที่ทรงเห็นอุปนิสัยว่าบุคคลนั้นควรที่จะได้บรรลุธรรมเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง คือพระนิพพาน โดยทรงแสดงในช่วงสุดท้ายเพื่อจิตของบุคคลนั้นสงบ เกิดความพร้อมในการพิจารณาเห็นจริงในธรรมภคที่ทรงตรัส

๒.๒ เพื่อป้องกันปัญหา

การป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ทรงหามาตรการป้องกันที่จะไม่ให้เกิดเหตุการณ์นั้นเกิดลุกลามจนยากแก่การแก้ไข โดยพระพุทธรองค์ทรงใช้วิธีป้องกันปัญหาดังนี้

๒.๒.๑ ทรงบัญญัติสิกขาบท

กรณีที่พระภิกษุหรือภิกษุณีประพฤติตนไม่เหมาะสมกับสมณเพศ มีการหาเลี้ยงชีพ การประกอบกิจวัตรไม่ถูกต้อง อันนำมาซึ่งความเสื่อมเสียในคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นควรจะบัญญัติสิกขาบท ภายหลังจากที่ทรงสอบสวนหรือให้การช่วยเหลือเรียบร้อยแล้ว

๒.๒.๒ ทรงป้องกันปัญหาแต่ต้น

พระพุทธเจ้าได้ทรงเล็งเห็นภัยแห่งความแตกสามัคคี โดยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของการเข้าใจผิดของภิกษุทั้งหลายที่มีต่อพระภิกษุ ภิกษุณี หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แล้วนำเรื่องนั้น มาวิพากษ์วิจารณ์ หรือนำมาทูลฟ้องแก่พระศาสดา พระองค์จึงทรงเรียกทั้งคู่กรณีมาพบพร้อมชี้แจง และทำความเข้าใจก่อนที่จะขยายผลลุกลามต่อไป

๒.๒.๓ การให้สำรวมระวังไม่ให้ปัญหาหรือทุกข์เกิดขึ้น

นอกจากการป้องกันปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงมีวิธีการเสนอแนะ ให้ตั้งสติเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาหรือความทุกข์ขึ้น โดยระวังรักษาจิตของตนเอง ไม่ให้ตกอยู่ภายใต้กิเลส ตัณหา อวิชชา รวมถึงธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย ดำเนินชีวิตของตนด้วยความไม่ประมาท ไม่กลัวหรือไม่หนีต่อปัญหา ใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณาก่อนที่จะตัดสินใจกระทำสิ่งใดลงไป และทรงแสดงธรรมกถาในเรื่องของการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

๒.๓ เพื่อส่งเสริมพัฒนาบุคคล

พระพุทธเจ้านอกจากจะทรงช่วยเหลือแก้ไขปัญหา และแนะแนวทางป้องกันปัญหาแก่บุคคลแล้ว พระองค์ยังทรงยึดแนวคิดที่มุ่งพัฒนาด้านความคิดภายในเป็นสำคัญ ไม่ติดกับลักษณะภายนอก มองเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นทุกข์ ชัดขวางความสงบของจิตใจ และทรงส่งเสริมพัฒนาทั้ง ๔ ด้านของบุคคล ดังนี้

๒.๓.๑ ส่งเสริมพัฒนาการด้านร่างกาย

พระพุทธองค์ทรงให้ความสนใจแก่บุคคลในเรื่องความแตกต่างของร่างกาย โดยไม่เหยียดคิดในรูปของตนเอง ให้เห็นว่าสังขารทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง เป็นของอันไม่สะอาด ย่อมเข้าถึงความทุกข์ ความเป็นโรค ความเปื่อยเน่า ความแก่ชรา ไม่มีใครจะพ้นจากธรรมชาติเหล่านี้ไปได้ให้รู้จักและยอมรับความเป็นตัวของตนเอง ที่สำคัญคือให้เข้าใจว่าร่างกายนี้ประกอบขึ้นมาจากธาตุ ๔ เป็นของไม่เที่ยง เป็นเหตุแห่งทุกข์ เป็นของไม่ใช่ตัวตน

๒.๓.๒ ส่งเสริมพัฒนาการด้านอารมณ์

พระพุทธเจ้าได้ส่งเสริมพัฒนาอารมณ์ของบุคคลให้มีความมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งที่มากระทบทั้งถ้อยคำนิทาหรือสรรเสริญ

๒.๓.๓ ส่งเสริมพัฒนาการด้านสังคม

พระพุทธเจ้าได้ทรงช่วยเหลือพัฒนาการด้านสังคมแก่บุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับตัวเข้ากับสังคมได้อย่างมีความสุข บางครั้งเมื่อมีภิกษุเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา แต่ไม่

สามารถปรับตัวเข้ากับพระธรรมวินัยได้ ก็ทำให้กระสันจะลาสิกขาไปเป็นฆราวาส หรือการมีทิฐิมาณะเมื่อครั้งเป็นฆราวาส เมื่อมาบวชเป็นพระภิกษุแล้วยังมามีมานะนั้นอยู่ ก็ไม่สามารถจะปรับตัวเข้ากับสังคมาหมู่สงฆ์ได้

๒.๓.๔ ส่งเสริมพัฒนาการด้านสติปัญญา

ในพุทธอุทยานปรากฏหลักธรรมของพระพุทธองค์เพื่อส่งเสริมความรู้ สติปัญญาแก่บุคคลที่พระพุทธองค์ทรงมีพุทธอุทยานด้วยทุกครั้ง

๒.๔ เพื่อช่วยให้บุคคลเห็นคุณค่าของการหมดสิ้นปัญหา

พัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ พระนิพพาน จุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งพุทธอุทยานของพระพุทธเจ้านั้น ทรงมุ่งหวังเพื่อให้บุคคลเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือให้พ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงหรือการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังทรงมีจุดมุ่งหมายแห่งพุทธอุทยานเพื่อให้เกิดประโยชน์ ๓ ได้แก่

ประโยชน์ปัจจุบัน คือ มุ่งไปที่การดับทุกข์ในขณะนั้น ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า

ประโยชน์เบื้องหน้า คือ การป้องกันไม่ให้ทุกข์เกิดทับถมจมปลักในความทุกข์ เกิดความเจริญงอกงามในจิตใจ ดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง

ประโยชน์สูงสุด คือ เป้าหมายสูงสุด มรรคผล นิพพาน พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดปราศจากความทุกข์ทั้งปวง

๓. ผลของพุทธอุทยาน

การอุทยานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นทรงเน้นประโยชน์สูงสุดของชีวิต ครอบคลุมการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตายเป็นการแสดงธรรมที่เหมาะสมแก่บุคคลทุกเพศทุกวัย ทุกชนชั้นวรรณะ สามารถปรับตัวเข้าได้กับทุกสถานการณ์ของชีวิต เพราะทันสมัยตลอดกาล โดยมุ่งเน้นให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ เข้าสู่พระนิพพาน ผู้วิจัยได้จำแนกผลแห่งพุทธอุทยาน ดังนี้

๓.๑ ผลของพุทธอุทยานด้านการศึกษา

พระพุทธองค์ได้ทรงช่วยเหลือส่งเสริม พัฒนาความรู้ สติปัญญา ประสบการณ์ รวมถึงแนวทางการศึกษาพระธรรมวินัย แนวทางในการบำเพ็ญสมณธรรมให้สามารถศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพทั้งภาคทฤษฎีและการปฏิบัติ พระองค์ทรงแนะนำให้เห็นอุปสรรค และศัตรูของการศึกษา แนะนำวิธีการเรียนรู้ที่จะทำให้ประสบผลสำเร็จ ซึ่งได้แก่ เทคนิคกระบวนการขั้นตอนในการศึกษา การบรรลุธรรม กล่าวคือพระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นความสำคัญของอุปสรรคแลข้อกีดขวางในการบรรลุธรรม ทรงพิจารณาอุปสรรคที่สามรถเอาชนะอุปสรรคที่ขัดขวางการสำเร็จมรรคผลแก่บุคคลเพื่อให้เป็นอาวุธในการต่อสู้กับข้อกีดขวางเหล่านั้น

ทรงให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์จริง ซึ่งบางครั้งการอธิบายด้วยการเทศนาหรือคำพูดเพียงอย่างเดียวอาจไม่ประสบผลสำเร็จ จึงทรงให้เกิดสติปัญญาจากการได้ทดลองปฏิบัติ การได้เห็น ได้พิสูจน์ความจริงในคำสอนของพระพุทธองค์ จนตระหนักรู้ด้วยตนเอง

พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาระดับสติปัญญาของบุคคลซึ่งมีความแตกต่างกัน ทรงช่วยเหลือบุคคลที่มีสติปัญญาน้อย ให้เรียนรู้ด้วยเทคนิคง่ายๆ แต่มีสาระแอบแฝงอยู่ให้เกิดการเรียนรู้เหมาะสมแก่สติปัญญาซึ่งในบางครั้งทรงตอบคำถามข้อสงสัยของบุคคลที่คับข้องใจใคร่รู้ในคำตอบซึ่งบางครั้งก็ประสบด้วยตนเอง หรือได้รับฟังมา พระพุทธเจ้าเกรงว่าหากไม่พยากรณ์แล้ว บุคคลเหล่านั้นก็จะพากันวิพากษ์วิจารณ์ตามทฤษฎีความเห็นของแต่ละคน อันอาจจะทำให้ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง รวมถึงจะเป็นประโยชน์ในการเพิ่มพูนสติปัญญาของบุคคล

พระพุทธเจ้าได้ทรงช่วยป้องกันอันตรายอันจะเกิดขึ้นกับบุคคลที่มีความตั้งใจศึกษาบำเพ็ญเพียร ไม่ให้ภัยมาเป็นสิ่งที่จะทำให้ลายความตั้งใจ ความพยายามของบุคคลที่กำลังอยู่ในระหว่างการศึกษาล่าเรียนด้วยการทรงช่วยส่งเสริมพัฒนาความรู้ภูมิธรรมของบุคคลให้บรรลุอริยมรรคได้เร็วขึ้นเมื่อทรงเห็นเป็นโอกาสอันดี หรือมีความพร้อมก็ทรงช่วยแสดงพุทธอุทยานเพื่อช่วยส่งอารมณ์แก่บุคคลนั้น

๓.๒ ผลของอุทยานด้านอาชีวะ

ในด้านพุทธอุทยานที่เกี่ยวกับอาชีวะพระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์ให้บุคคลปฏิบัติธรรมเพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์ คือบรรลุพระนิพพานมากกว่าทรงเน้นเฉพาะการศึกษา การแนะนำด้านส่วนตัว สังคม แต่พุทธอุทยานที่เกี่ยวกับอาชีวะของพระพุทธเจ้า คือทรงแสดงพุทธอุทยานเกี่ยวกับการประกอบอาชีพด้วยความขยันหมั่นเพียรและการประกอบอาชีพโดยสุจริต

๓.๓ ผลของอุทยานด้านส่วนตัวและสังคม

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพุทธอุทยานในด้านส่วนตัวและสังคมเป็นส่วนใหญ่ โดยทรงปรารถนาดีให้บุคคลมีความสมบูรณ์แห่งชีวิต ได้ประโยชน์สูงสุด ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้อย่างมีความสุข มีความสุข ค้นพบความมีคุณค่า ความสามารถ ศักยภาพของตนเอง เข้าใจและยอมรับความจริงของกฎธรรมชาติ ซึ่งในที่นี่จะจำแนกพุทธอุทยานที่ทรงแสดงแก่บุคคลด้านส่วนตัวและสังคมออกเป็น ๓ ระดับ

๓.๓.๑ ระดับพฤติกรรม

พุทธอุทยานเพื่อปรับพฤติกรรม พระพุทธองค์ได้ทรงพิจารณาถึงพฤติกรรมที่เห็นว่าจะ เป็นเหตุที่นำมาซึ่งความเสียหายทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ตลอดถึงจะเป็นตัวอย่างที่ไม่ดี แก่บุคคลอื่น จึงให้การแนะนำเพื่อปรับปรุงพฤติกรรมของบุคคลนั้น ซึ่งพฤติกรรมที่เป็นพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ ได้แก่ ความเกเร มีกิริยามารยาทที่ไม่เหมาะสมกับฐานะ ความไม่รับผิดชอบ การปรับตัวที่ไม่ถูกต้องกับสิ่งแวดล้อมสังคมรอบข้าง, ความตระหนี่, ชอบสร้างความสะดวกร้อนให้แก่ผู้อื่น, การเลี้ยงชีวิตที่ไม่เหมาะสม เป็นต้น

๓.๓.๒ ระดับอารมณ์และความรู้สึก

พุทธอุทยานที่จะแสดงทรงพิจารณาถึงสภาวะอารมณ์ของบุคคลเป็นสำคัญ จากนั้นจึงทรงให้สติให้คลายอารมณ์จนมีความพร้อม แล้วจึงทรงแสดงพุทธอุทยาน โดยที่บุคคลที่ทรงแสดง

พุทธอุทานจะเป็นผู้ที่มีทั้งอารมณ์ ความรู้สึกที่ต่างกัน เช่น อารมณ์ที่เศร้าโศกเสียใจ ความโกรธแค้น ความน้อยเนื้อต่ำใจ ความกลัว ความไม่กล้าต่อสู้กับปัญหา ลุ่มหลงในความรัก เป็นต้น

๓.๓.๓ ระดับความคิด

บุคคลที่ทรงแสดงพุทธอุทานในระดับนี้เป็นผู้ที่มีความคิดเห็น ทักษะคติที่ไม่ถูกต้องในแนวทางการดำเนินชีวิต ส่งผลให้มีอุปนิสัยที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้ เช่น การมองโลกในแง่ร้าย เข้าใจต่อบุคคลในทางที่ผิด พระพุทธองค์ได้ทรงชี้แจงอธิบายด้วยเหตุผล ปรับเปลี่ยนทัศนคติของบุคคลให้เป็นผู้มีวิจาร์ณญาณ พิจารณาตัดสินใจด้วยความถูกต้อง ตามพุทธธรรม

๓.๔ ผลของพุทธอุทานเพื่อไปสู่สุคติภูมิและเพื่อประโยชน์สูงสุดแห่งชีวิต

ชีวิตของคนเรานั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่และเมื่อใกล้สิ้นลมหายใจ การที่จะให้บุคคลนั้นมีจิตใจที่สงบ คิดถึงแต่กุศลกรรม อันจะส่งผลให้บุคคลนั้นได้ไปเกิดในภูมิที่ดี พ้นจากอบายภูมิมีนรก เปรต อสุรกายและเดรัจฉาน นอกจากจะเป็นพื้นฐานอันสำคัญที่จะบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลอรหัตผล พ้นจากความทุกข์ไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารอีกต่อไป พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพุทธอุทานเป็นแนวทางสู่โลกุตระธรรม

๔. การประยุกต์ใช้พุทธอุทานในชีวิตประจำวัน

การประยุกต์ใช้พุทธอุทานในชีวิตประจำวันเพื่อช่วยเหลือบุคคลให้พ้นจากสภาพแห่งทุกข์สามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างมีความสุข เช่น การตั้งปณิธานอันแน่วแน่ของผู้ให้คำปรึกษาให้เกิดขึ้นในจิตใจของตัวเองว่า ให้มีความปรารถนาที่จะเสียสละตนเองเพื่อช่วยเหลือผู้ที่มีความทุกข์อย่างมีความตั้งใจจริง ทั้งที่ความทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่ผู้รับคำปรึกษานั้นจะหายไปแล้ว แต่ในฐานะที่ผู้ให้คำปรึกษาที่ดีก็พึงหาแนวทางป้องกันทุกข์อันจะเกิดขึ้นในอนาคตไม่ให้เกิดขึ้นมาอีก หรือหากว่าอุปสรรคปัญหาที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้รับการแนะนำก็ช่วยแนะนำเพื่อแบ่งเบาบรรเทาให้เกิดขึ้นน้อยที่สุด สามารถให้เข้าช่วยเหลือตนเองได้ สามารถตัดสินใจแก้ปัญหาความทุกข์ด้วยตนเองอย่างถูกต้องเหมาะสม ตัวเองไม่เดือดร้อน สังคมและสิ่งแวดล้อมไม่เดือดร้อน ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติอันจะนำมาซึ่งความสงบสุขทั้งส่วนตัวและสังคมประเทศชาติเป็นลำดับไป

พระพุทธเจ้าได้มีพุทธอุทานช่วยเหลือมนุษย์ ด้วยทรงตระหนักถึงคุณค่า และความมีศักยภาพ ความแตกต่างระหว่างบุคคลของมนุษย์ ทรงวางระเบียบแบบแผนและวิธีการและทรงมีหลักในพุทธอุทานซึ่งผู้ที่จะประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันสามารถศึกษาเรียนรู้ได้จากหลักดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างกันของบุคคลตามพัฒนาการทั้งทางร่างกาย อารมณ์ สติปัญญา ทรงมีพระดำริว่าหากบุคคลได้รับการศึกษาแนะนำที่ถูกต้องเหมาะสมกับพัฒนาการและความสามารถแล้ว ก็ย่อมพัฒนาตนเองไปสู่ความสำเร็จในด้านต่างๆของชีวิตได้

๔.๔.๒ พุทธอุทานของพระพุทธองค์ไม่เลือกชนชั้นวรรณะ เชื้อชาติ อาชีพ ยศถาบรรดาศักดิ์ เพศ วัย ความดี ความชั่ว โดยทรงเห็นถึงความมีคุณค่าของบุคคลที่จะสามารถพัฒนาตนเอง รวมถึงสามารถตัดสินใจแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง บุคคลที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพุทธอุทาน เช่น เศรษฐี พราหมณ์ เทวดา ยักษ์ โจร ชาวนา พ่อค้า อำมาตย์ คน

ยากจน นักโทษ ปุโรหิต ชาวประมง ช่างร้อยพวงมาลัย คนเลี้ยงโค นักบวชนอกศาสนา เป็นต้น ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญแก่บุคคลทุกคน ด้วยความรัก ความเมตตา ต้องการให้บุคคลได้พ้นจากสภาวะความทุกข์ทั้งปวงโดยทัตเทียมกัน

ในการที่จะประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันนั้นผู้ที่จะนำไปเผยแพร่ เช่น การให้คำปรึกษาหรือการให้การฝึกฝนอบรมก็ไม่ควรที่จะแยกแยะ ถิ่นชนชั้น แยกรวย แยกจน เพราะหากว่าถือการปฏิบัติดังกล่าวก็จะกลายเป็นอคติไปเสีย คือ มีความลำเอียงเพราะความรัก มีความลำเอียงเพราะความเกลียดชัง มีความลำเอียงเพราะความหวาดกลัว และมีความลำเอียงเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ดังนี้ เพราะฉะนั้นแล้วแบบอย่างคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น ทรงมีแต่ความเมตตา ความรักและความปรารถนาดีด้วยน้ำพระทัยอันบริสุทธิ์ การจะนำไปใช้ก็พึงมีแต่ความเสียสละและจริงใจเท่านั้นเป็นพื้นฐาน

๔.๔.๓ ในการที่จะประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันนั้นต้องคำนึงถึงคุณค่าของบุคคลทุกคน ทั้งแก่คนที่มีความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ ต้องส่งเสริมพัฒนาคนให้ไม่มีความทุกข์ สนับสนุนให้ได้รับแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดีมีความเหมาะสม เพื่อให้ค้นพบคุณลักษณะ ความสามารถและความสนใจของตนเอง ตลอดจนสามารถพัฒนาตนเองไปสู่การบรรลุธรรม คือ พ้นจากทุกข์เข้าสู่พระนิพพานได้ บุคคลที่ประสบปัญหาความทุกข์นั้น หากจะศึกษาในพุทธอุทยานก็สามารถที่จะนำไปเปรียบเทียบเพื่อการประยุกต์ใช้ ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป อาทิ เช่น ปัญหาด้านพฤติกรรม ปัญหาด้านความคิด ปัญหาด้านความรู้สึก เป็นต้น

๔.๔.๔ การประยุกต์ใช้พุทธอุทยานในชีวิตประจำวันที่จะให้ได้ผลดีนั้นต้องไม่สั่งหรือบังคับให้กระทำตามแต่ต้องให้การส่งเสริมสนับสนุนบุคคลให้ได้พิจารณาเหตุผลด้วยตนเอง โดยเป็นแต่เพียงผู้บอกหรือแนะนำให้เท่านั้น

๔.๔.๕ การประยุกต์ใช้พุทธอุทยานในชีวิตประจำวันที่จะให้ได้ผลดีนั้นต้องวิเคราะห์และทราบถึงสาเหตุของพฤติกรรมของบุคคล ทั้งนี้ต้องพิจารณาพื้นฐานทางจิตใจ ลักษณะบุคลิกภาพ รวมถึงโอกาสในการแก้ปัญหา ในทางธรรมะเรียกว่าในการบรรลุธรรม อย่างเช่น หลักการของพระพุทธเจ้าก็คือการตรวจสอบดูสภาวะปัจจุบัน และบูรพกรรมในอดีตตลอดถึงอุปนิสัย เพื่อให้หลักธรรมที่เหมาะสมกับบุคคลนั้นอันส่งผลถึงพฤติกรรมในปัจจุบัน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. จากการวิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่โดยทรงมีพุทธอุทยานเพื่อให้การช่วยเหลือแก้ไขปัญหาความทุกข์แก่บุคคล โดยทรงมีกระบวนการ ขั้นตอนวิธีการ เทคนิค ซึ่งผู้ที่เป็นผู้ให้คำปรึกษาหรือจิตแพทย์ปัจจุบันควรที่จะศึกษา ตลอดจนนำมาเป็นแนวทางการช่วยเหลือกับบุคคลที่ประสบกับปัญหาหรือทุกข์ให้เข้าได้ตัดสิ้นใจแก้ไขปัญหา

อย่างถูกต้องเหมาะสม ดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขด้วยการเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อนเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติและเป็นศาสนิกชนที่ดีของพระศาสนา แน่ใจว่าหากนำไปปฏิบัติได้ก็ย่อมเป็นกำลังสำคัญและเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม

๒. สภาพปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน หากผู้ให้คำปรึกษาหรือนักแนะแนวได้นำหลักพุทธอุทานมาประกอบการแนะแนว จะช่วยให้มีประสิทธิภาพในการช่วยเหลือบุคคลให้ประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

๓. ผู้ที่จะประยุกต์ใช้พุทธอุทานและหลักธรรมในการให้คำปรึกษาหรือนักแนะแนวควรศึกษาและพิจารณาพุทธลักษณะและคุณสมบัติความเป็นบรมครูของโลกของพระพุทธเจ้าในแต่ละข้อนั้น แล้วนำมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงพัฒนาตนเองให้เป็นผู้ที่มีคุณภาพ อันนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้ได้รับการแนะแนวและบุคคลทั่วไป โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความรักความเมตตา ปรารถนาให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ ด้วยความจริงใจ

๔. ผู้ที่มีหน้าที่ในการให้คำปรึกษาให้คำแนะนำควรเร่งขวนขวายความรู้ในด้านพระพุทธศาสนา รวมทั้งพุทธอุทานด้วย ไม่มองว่าพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ล้าหลัง เพราะโดยที่แท้จริงแล้ว หากนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แล้วยังทันสมัยอยู่เสมอ คำสอนของพระพุทธองค์เป็นอกาลิโก คือ ไม่จำกัดกาล ถึงเวลาแล้วที่ผู้ให้แนะนำให้คำปรึกษาทั้งหลายในปัจจุบัน ควรหันกลับมาให้ความสำคัญกับหลักการแนะนำตามหลักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น พุทธอุทาน เพราะหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้นสามารถเข้าถึงวิถีความเป็นวัฒนธรรมไทยได้ดีกว่าทฤษฎีของนักปราชญ์ทางตะวันตก

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

๑. การวิจัยครั้งนี้ มีขอบเขตวิจัยเฉพาะเรื่องพุทธอุทาน ซึ่งเป็นหนึ่งในวงศ์คัสตูดุศาสน์อันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกเท่านั้น ดังนั้นจึงควรทำการวิจัยในขอบเขตที่กว้างขึ้นมากกว่า เช่น คาทา ชาดก หรือพระสูตรต่างๆ เป็นต้น

๒. ควรมีการวิจัยเปรียบเทียบพุทธอุทาน กับทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสอนหรือการแนะแนวชาวตะวันตก ว่ามีความแตกต่างหรือสอดคล้องในด้านใด

๓. ควรมีการวิจัยโดยการทดลองนำวิธีการพุทธอุทาน มรประยุกต์ใช้กับการเรียนการสอนในโรงเรียน ตลอดจนถึงในสภาพปัญหาสังคมในยุคปัจจุบัน

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

๑. พระไตรปิฎก

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์. พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕. ได้แก่ เล่มที่ ๒, ๔, ๕, ๙, ๑๐, ๑๒, ๑๓, ๑๕, ๑๔, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๓๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

เอกสารทุติยภูมิ

๒. หนังสือทั่วไป

- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. ศีกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. ภาคที่ ๑-๙. กรุงเทพมหานคร : กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๒๖.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. พระพุทธศาสนากับสังคมและการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นอ้อ, ๒๕๓๙.
- เดือน คำดี. ศาสนาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.ม.ป.ป.
- ปิ่น มุกข์นิตย์. บทบาทพระบรมครู. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๖.
- _____. พุทธศาสตร์ ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่นจำกัด, ๒๕๔๖.
- พุทธทาสภิกขุ. สัจจิตว่าง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.
- พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- _____. สารสำคัญของพุทธธรรม : อริยสัจ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เบิกมาน, ๒๕๓๒.
- _____. สมานิติ : ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๔.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). ทศวรรษธรรมที่ศรัทธาพระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- _____ . พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพมหานคร : โอเอ็นจีการพิมพ์, ๒๕๔๒.
- พระอุตรคณาธิการ และจำลอง สารพัดนึก. พจนานุกรมบาลี - ไทย ฉบับนักศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ร้านเรื่องปัญญาท่าพระจันทร์, ๒๕๓๐.
- ระวี ภาวิไล. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๖.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๙.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. ข้อคิดจากพระไตรปิฎกอนุสรณ์พระธรรมทูตสายต่างประเทศ รุ่นที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพิทักษ์อักษร, ๒๕๓๙.
- _____ . คำบรรยายพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ชรรรมสภา, ๒๕๔๓.
- สุนทร ณ รังสี. พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- สุพัตรา สุภาพ. ปัญหาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.
- อันตรคาถาธรรมบทแปล. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- อันห์ ,ดิช นัท. ปาฏิหาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ. แปลโดยพระประชา ปสนุณหโม. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ม.ป.ป.

๓. วารสาร

สมภาร พรหมทา. "รายงานการวิจัยเรื่องทุกข์ในพุทธปรัชญามุมมองจากลัทธิจารีวิน",วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา๗.(มกราคม-เมษายน, ๒๕๔๓) : ๒-๘๐.

๔. วิทยานิพนธ์

- พระทวีศักดิ์ ไกรบุตร. "ดิรัจฉานวิชา : การศึกษาวิเคราะห์ทรรคและแนวปฏิบัติในสังคมไทย". วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.
- เทียม คำจักร. "พุทธธรรมกับปรัชญาการรักษาโดยกิจกรรมบำบัด". วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖.
- นภดล เจนอักษร. "การศึกษาวิธีสอนของพระพุทธเจ้า". วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสารคาม, ๒๕๒๖.

- นเรศมันต์ เพชรนาจักร. "การศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและวิธีการสอนในโคลงโลกนิติ". วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.
- พระประยูร จีนา. "การแนะนำของพระพุทธเจ้าในอรรถกถาธรรมบท". วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.
- พระมหาประพันธ์ สุขขร. "ความสำคัญของบุคลิภาพของพระพุทธเจ้าต่อความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา". วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.
- สมนึก ศักดิ์ศรี. "กระบวนการเรียนการสอนผู้ใหญ่ของพระพุทธเจ้า". วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗.
- อัญชลี ถิรเนตร. "กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า". วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ - นามสกุล พระมหามานตรี ฉายา ธีรจิตโต นามสกุล วิชัยวงษ์
- วัน เดือน ปีเกิด ๑๙ มกราคม ๒๕๒๓
- บิดามารดา นายสงค์ วิชัยวงษ์ นางสุณี วิชัยวงษ์
- ลำเนาเดิม ๘๘ หมู่ ๘ บ้านพะยวงกลาง ตำบลหนองยง
อำเภอปากคาด จังหวัดหนองคาย ๕๓๑๙๐
- บรรพชา ๕ พฤษภาคม ๒๕๓๙
- อุปสมบท ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๔๓
- ที่อยู่ปัจจุบัน ๑๐๓ ถนนพระปกเกล้า วัดเจติยหลวงวรวิหาร
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
- การศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๔๒ นักธรรมชั้นเอก
- พ.ศ. ๒๕๔๔ เปรียญธรรม ๓ ประโยค
- พ.ศ. ๒๕๔๖ สำเร็จการศึกษาหลักสูตรวิชาชีพครู คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา รุ่นที่ ๑๐
- พ.ศ. ๒๕๔๗ ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับที่ ๑
(พุทธศาสตร์) รุ่นที่ ๕๐ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- ทุนการศึกษา คุณอุไรลักษณ์ มหาคุณ
แม่ชีประนอม ไชยيارังษี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- หน้าที่การงาน
- พ.ศ. ๒๕๔๒ วิทยากรอบรมค่ายคุณธรรมของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา , ค่ายคุณธรรมวัดเจติยหลวงวรวิหาร,
ค่ายคุณธรรมวัดป่าคาราภิรมย์
- พ.ศ. ๒๕๔๔ ครูสอนพระปริยัติธรรมวัดเจติยหลวงวรวิหาร
- พ.ศ. ๒๕๔๖ ครูสอนพระปริยัติธรรมวัดคณาภิโยกพิทยาราม จ.พะเยา
- พ.ศ. ๒๕๔๘ ผู้ช่วยเลขานุการวัดเจติยหลวง, อนุกรรมการสงฆ์ และเลขานุการ
เจ้าคณะตำบลบ้านเรื่อน(ธ) จ.ลำพูน
- พ.ศ. ๒๕๕๐ พระธรรมทูตไปต่างประเทศ(ธ) รุ่นที่ ๑๓

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มจร.

ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่นไม่สมควร

โปรดนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอบคุณ